

Аҳмад Ҳодий Мақсудий

Истифтоҳ

(Очилишини талаб этмоқ)

Араб тили сарф фанидан дарслик

Нашрга тайёрловчи:

Анвар Аҳмад

Тошкент-2009

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Муқаддима

Бир тил билан сўзлаша билмоқ ва у тилда ёзилган китобларни англамоқ учун ўша тилнинг луғатини, яъни сўзларнинг маъноларини билмоқ, иккинчидан шу тилнинг сўзларини калом ичида қандай ўзгаришини билмоқ лозим. Чунки ҳар тилнинг калималари, калом ичида турли равишда ўзгаради. Масалан туркий «ўқиш» калимаси, калом ичида «ўқиди, ўқийди, ўқияпти, ўқи, ўқима, ўқувчи, ўқилган» каби ҳар турли равишда сўзланади. Ва яна «киши» калимасидаги «кишилар, кишидан, кишида, кишига, кишини, кишининг, кишиси, кишилари, кишиларидан» каби бир қанча турли ўзгаришлар билан истеъмол этилади. Туркий тилидаги каби араб тилида ҳам калималар турли шаклда ўзгаради. Туркий тилни яхши билмайдиган киши «ўқиди» сўзини «ўқидим ёки ўқидинг», деса, мақсади ҳосил бўлмайди. У киши туркий тилни билладиган кишилар олдида кулгига қолади. Шу каби араб тилини ҳар турли ўзгаришини билмаган кимса, арабча калималарни хато сўзлаши ва арабча ёзилган сўзларни нотўғри англаши мумкин.

§-1

حرف و كلمة

Ҳарф ва калима

Ҳарф – оғиздан эшитиладиган бир товуш. (ا، ب، ت) каби.

Калима – маъноли бир сўз. (مَنْ، زَيْدٌ، جَعْفَرٌ) каби. Ҳар бир сўз «Лафз», дейилади: (خَمْسَةٌ) каби. Бирга қўшилиб келган икки, уч сўз «**Лафзи мураккаб**», дейилади: (خَمْسَةٌ عَشْرَ) каби. Маъносиз сўз «**Лафзи муҳмал**», дейилади: (ديز، بيز، حسق) каби.

Калималар ҳарфлардан ҳосил бўлади. Араб тили ҳарфлари 28 та (لام ألف билан 29 та).

ألف، بَاء، تَاء، ثَاء، جِيمٌ، حَاء، خَاء، دَالٌ، ذَالٌ، رَاءٌ، زَايٌ، سَيْنٌ، شَيْنٌ، صَادٌ، ضَادٌ، طَاءٌ، ظَاءٌ، عَيْنٌ، غَيْنٌ، فَاءٌ، قَافٌ، كَافٌ، لَامٌ، مِيمٌ، نونٌ، واوٌ، هاءٌ، يَاءٌ

Машқ учун саволлар: 1) Ҳарф нима дегани? Улар қайсилар? 3) Калима нима дегани? 4) Улар қайсилар? 5) Ҳар бир сўз нима дейилади? 6) Масалан қандай? 7) Калималар бирга қўшилиб сўзланса нима дейилади? 8) Калималар нимадан ҳосил бўлади? 9) Араб тили ҳарфлари нечта? 10) Қайсилар?

§-2

حركة وسكون

Ҳаракат ва сукун

Ҳаракат – печ, забар, зир (замма, фатҳа, касра) товушларини англатади: (نُصِرَ) каби.

Сукун – ҳарфнинг ҳаракатсизлигини билдиради.

Ҳаракат учта: замма яъни печ, касра яъни зир, фатҳа яъни забардир. Заммалик ҳарф «мазмум», касралиси «максур», фатҳалиси «мафтуҳ», дейилади. Сукунли ҳарф «сокин», дейилади.

Масалан (نُصِرَتْ) лафзида «нун» мазмумдир, «сод» максурдир, «ро» мафтуҳдир, «то» сукундир.

Машқ: 1) Ҳаракат нима дегани? 2) Улар қайсилар? 3) Сукун нима? 4) У қандай? 5) Ҳаракат нечта? 6) Қайсилар? 7) Замма нима? 8) Касра нима? 9) Фатҳа нима? 10) Сукун нима? 11) Заммалик ҳарф нима дейилади? 12) Касралик ҳарф нима дейилади? 13) Фатҳали ҳарф нима дейилади? 14)

Сукунли ҳарф нима дейилади? 15) (نُصِرَتْ) лафзида «нун» қандай яъни мафтуҳми, максурми, мазмумми ёки сокинми? 16) «сод» қандай? 17) «ро» қандай? 18) «то» қандай? шуларни батафсил сўзлаб беринг.

§-3

كلمات متصرفة و كلمات جامدة

Тусланувчи ва тусланмайдиган калималар

Ҳарф ва ҳаракати ўзгариб, турли каломда ҳар хил истеъмол этиладиган калималар «калимаи мутасаррифа» яъни тусланувчи калима, дейилади. رَجُلٌ каби. Булар беш шаклда истеъмол қилинади. رَجُلٌ، رَجُلَانِ، رِجَالٌ، رُجُلٌ، رُجُولِيَّةٌ

Киши, икки киши, кишилар, кичик киши, кишилик

Ва яна نَصْرٌ، نَصْرًا، يَنْصُرُ، أَنْصُرُ، نَاصِرٌ، مَنْصُورٌ. каби.

Ёрдам бермоқ, ёрдам берди, ёрдам беради, ёрдам бер, ёрдам берувчи, ёрдам берилган.

Булар юздан ортиқ турли шаклларда истеъмол қилинади

Ҳарф ва ҳаракати ҳеч ўзгармайдиган ҳар каломда ҳам бир хил шаклда истеъмол этиладиган калималар «калимаи жомид» яъни тусланмайдиган калималар, дейилади.

لا، ما، مَنْ، إِلَيَّ، حَتَّى، ثُمَّ، أَفٍّ، قَطُّ

Машқ: Ҳарф ва ҳаракати ўзгармайдиган калималар нима дейилади? Калимаи мутасаррифа қайсилар? Ҳарф ва ҳаракати ўзгармайдиган калималар нима дейилади? Калимаи жомид қайси нарсалар?

§-4

صيغة

Сийға

Ўзгарувчи калималарни ўзгариш шаклини барчаси «Сийға», дейилади. Ҳар бир сийғанинг махсус бир маъноси бор. Сийғалар ўзгариши билан калиманинг маъноси ҳам ўзгаради. Масалан رَجُلٌ калимасининг беш сийғаси ва نَصْرٌ калимасини юздан зиёда турга ўзгариши хусусида юқорида сўзлаган эдик. Ҳар калиманинг неча турли сийғаси борлиги ва ҳар бир сийғанинг ўзини махсус маънолари мавжудлиги сарф илмида баён қилинади. Ушбу китобни охиригача ўқигандан сўнг араб калималарининг неча хил сийғалари борлиги ва ҳар бир сийғаларнинг махсус маънолари бор эканини биласиз.

Машқ: Тусланадиган калималар турларини нима дейилади? رَجُلٌ калимасининг қанча сийғаси бор? نَصْرٌ калимасининг қанча сийғаси бор? Калималарнинг неча турли сийғалари борлигини қайси илмда билинади?

§-5

حروف أصلية وحروف زائدة

Аслий ва зоида ҳарфлар

Тусланувчи калималарнинг ҳар сийғасида зикр қилинган ҳарфларни «**Ҳарфи аслий**», дейилади.

Лекин баъзи сийғаларида зикр этилиб, баъзиларида тушиб қолган ҳарфларни «**Ҳарфи зоида**», дейилади. Масалан:

رَجُلٌ, رَجُلَانِ, رَجَالٌ, رَجَيْلٌ, رُجُولِيَّةٌ сийғаларида (ر, ج, ل) ҳарфлари аслий ҳарфлар, (ا, ن, ي, و, ي, ة) ҳарфлари эса зоида ҳарфлардир.

Ва яна نَصْرٌ, نَصْرًا, نَصْرًا, نَصْرًا, نَصْرًا сийғаларидаги (ن, ص, ر) ҳарфлари аслий ҳарфлар (ي, ا, ا, م, و) ҳарфлари эса зоида ҳарфлардир.

Машқ: Тусланадиган калималарнинг қайси ҳарфларини «Аслий ҳарфлар» дейилади? Ва қайси ҳарфларини «Зоида ҳарфлар» дейилади? رجل сийғаларининг қайси ҳарфлари «Аслий ҳарфлар» ва қайсилари «Зоида ҳарфлар»дир?

نصر сийғаларининг қайси ҳарфлари «Аслий ҳарфлар» ва қайси ҳарфлари «Зоида ҳарфлар»? رجلا сийғасида нечта зоида ҳарфлари бор? улар қайсилар? منصور сийғасида нечта зоида ҳарфлари бор? улар қайсилар?

§-6

اوزان كلمات

(حروف ميزان)

Калималар вазнлари (мезон ҳарфлари)

Тусланувчи калималарнинг сийғаларини бир-биридан қиёс қилиб, лафзда ва маънода тафовутларини билиш учун сарф илми олимлари ҳар сийғани бир мезон билан ўлчашни йўлга қўйишган. Мезон учун (فعل) ҳарфларини яъни ل، ع، ف ҳарфларини ихтиёр қилишган. Демак бир сийғани ўлчамоқ ирода қилинса, биринчи ҳарфи муқобилига (ف)، иккинчи ҳарф муқобилига (ع)، учинчи, тўртинчи ва бешинчи ҳарфлар муқобилига бир ёки бир неча (ل) ҳарфи қўйилиб, алоҳида лафз ихтиро этилади. Ўлчанувчи нарсани, сийғанинг вазни дейилади.

Ўлчанмиш сийғалардаги ҳарфларнинг ҳаракат ва сукуни вазнларда ўзгартирилмайди. Балки сийғалардаги тартиблари ҳолича вазнларда ёд олинади. Мана шу тарзда тусланувчи ҳар бир калимани бирор вазн билан ўлчаш мумкин.

1) Аслий ҳарфлари учта бўлган калималар «сулосий», дейилади. رَجُلٌ، فَرَسٌ، كَرِيمٌ، غَفَرَ каби.

2) Аслий ҳарфлари тўртта бўлган калималар «рубобий», дейилади. دَفْتَرٌ، كَوَكَبٌ، دَحْرَجٌ، تَرْجَمَ каби.

3) Аслий ҳарфлари бешта бўлган калималар «хумосий», дейилади. حَمْرَشٌ، سَفْرَجَلٌ، خَزَعِبَلٌ، قِرْطَعَبٌ каби.

4) Аслий ҳарфлари олтита бўлган калималар «судосий», дейилади. خَنْدَرِيْسٌ، قِطْرُبُوسٌ، عَضْرَفُوطٌ، عُنْفُوَانٌ каби.

Араб тилида аслий ҳарфлар олтитадан ортиқ бўлмайди. Гоҳида етти ҳарфли калималар бўлсада, уларнинг ҳар-бир ҳарфи аслий бўлмай, балки бир нечаси зоида ҳарфдир. Масалан اسْتِنْعَفَارٌ калимасида еттита ҳарф бўлсада фақат уч ҳарфи яъни

ا، س، ت، ا ҳарфларигина аслий ҳарфлардир. ر، ف، غ ҳарфлари эса зоидадир. Араб калималари доим аслий ҳарфлар билан истеъмол этилмайди. Балки бир ёки икки ё уч ё тўрт ҳарф зиёда қилиб истеъмол этилади. Ҳарфлари зиёдалашган калиманинг маъноси бироз ўзгаради. Юқоридаги мазкур калималарнинг аслий ҳарфларига зоида ҳарфлар оттириб қуйидаги кўринишда истеъмол этилиши мумкин.

киши — رَجُلٌ

кишилар — رَجَالٌ

кичик киши — رُجَيْلٌ

от — فَرَسٌ

икки от — فَرَسَانِ

отлар — أَفْرَاسٌ

ҳурматли бўлди – كَرُمٌ
ҳурмат кўрсатди – أَكْرَمَ
кечирди – غَفَرَ
кечиришни сўради – اسْتَعْفَرَ
кечиришни сўрайди – يَسْتَعْفِرُ
кечиришни сўрамоқ – اسْتَعْفَارُ
дафтар – دَفْتَرٌ
дафтарлар – دَفَاتِرٌ
кичик дафтар – دُفَيْتِرٌ
юлдуз – كَوْكَبٌ
юлдузлар – كَوَاكِبٌ
думалатмоқ – دَحْرَجَ
думалаб пастга тушмоқ – تَدَحْرَجَ
таржима қилди – تَرَجَمَ
таржима қилади – يَتَرَجِمُ
таржимонлар – مُتَرَجِمُونَ
қари хотин – جَحْمَرِشٌ
кичик қари хотин – جُحَيْمِرٌ
беҳи – سَفَرَجَلٌ
беҳилар – سَفَارِجٌ
уйдирма – خَزْعَبِلٌ
уйдирмалар – خَزْعِبَلَاتٌ
ажиб, эҳтимолдан узоқ – خَزْعَبِيلَةٌ
оз нарса – قِرْطَعِبٌ
бир оз нарса – قِرْطَعِبَةٌ
оз нарсалар – قِرْطَعِبَاتٌ
оқ қурт – عَضْرُفُوطٌ

Машқ: Уч ҳарфли калималар нима дейилади? Улар қайсилар? 4, 5, 6 ҳарфли калималар нима дейилади? Улар қайсилар? араб тилида аслий ҳарфлар еттита бўладими? استغفار калимасида нечта ҳарф бор? Буларни нечтаси аслий ҳарф? қайсилари зоида ҳарфлар? Араб калималари доим аслий ҳарфлар билан истеъмол қилинадими? Зоида ҳарфлар билан калиманинг маъноси ўзгарадими? رجل калимаси зоида ҳарф оттириш билан қандай равишда истеъмол қилинади?

§-8

اسم، فعل، أدات

Исм, феъл ва адот

Калима уч турли. 1) Исм. 2) феъл. 3) адот.

1) Исм – бир нарсанинг номи бўлган калимадир.

زَيْدٌ، رَجُلٌ، إِنْسَانٌ

2) Феъл – Бир замонда бир ишни ишланганига далолат қилган яъни замонга далолат қилган калимадир.

نَصَرَ، يَنْصُرُ، أَنْصَرُ

3) Адот – Ёлғиз ўзидангина маъноси зоҳир бўлмаган калимадир. فِي، مَنْ، إِلَيَّ

Ҳар феъл бир замонга далолат қилади. Замон учта.

Ўтган замон – فعل ماضي

Келаси (ва ҳозирги) замон – فعل مضارع

Ҳозирги замон (буйруқ) – أمر

Масалан:

نَصَرَ - ўтган замон

يَنْصُرُ – келаси (ва ҳозирги) замон

أَنْصُرُ – ҳозирги замон яъни буйруқ феъли

Машқ: Калима неча турли? Улар қайсилар? Исм нима дегани? Улар қайсилар? Феъл нима дегани? Улар қайсилар? Адот нима дегани? Қайсилар каби? Ҳамма феъллар нимага далолат қилади? Замон нечтадир? Мозий нима дегани? Музореъ нима дегани? Амр нима дегани? نَصَرَ қайси замонга далолат қилади? يَنْصُرُ қайси замонга далолат қилади? أَنْصُرُ қайси замонга далолат қилади?

§-9

أنواع اسم

Исмнинг турлари

Исмни энг машҳур турлари бешта.

1. Исми васф
2. Исми сифат
3. Исми зот
4. Исми музмар
5. Исми адад

Исми васф – бир зотнинг бир иш ёки ҳолатини номи бўлиб туркча таржимасида «мак» «моқ» «ва» ҳарфлари чиқади.

ёрдам бермоқ – نَصْرُ

урмоқ – ضَرْبُ

мақтамоқ – مَدْحُ

кўрмоқ – بَصْرُ

касал бўлмоқ – مَرَضُ

Ушбу исм васф сарф илмида «масдар», деб номланади.

2) Исми сифат – Бир зотнинг бир васф билан сифатланишига далолат қилиб кўпинча бир исм васф ҳарфларидан ҳосил бўлади.

ёрдам берувчи – نَاصِرٌ
урилган – مَضْرُوبٌ
кўп мақтовчи – مَدَّاحٌ
кўрувчироқ – أَبْصَرُ
касал – مَرِيضٌ

Исми сифатлар «исми муштақ» деб ҳам номланади.

Исми васф ҳарфлардан чиқарилган деганидир.

3) Исми зот - Нарсаларнинг зотларига далолат қилган исмдир.

Зайд исми – زَيْدٌ
киши – رَجُلٌ
инсон – إِنْسَانٌ
тош – حَجْرٌ
сув – مَاءٌ

4) Исми музмар – Исм зот ўрнига зикр қилинадиган исмдир.

у – هُوَ
сен – أَنْتَ
мен – أَنَا
бу – هَذَا
мана бу – ذَلِكَ
шундай кишики – الَّذِي

5) Исми адад – нарсаларнинг сонларига далолат қилган исмдир.

бир – وَاحِدٌ
икки – اثْنَانِ
уч – ثَلَاثَةٌ

Ўн – عَشْرَةٌ

минг – أَلْفٌ

Сарф илмида исми васф билан ундан ҳосил бўлган феълларнинг ва исми сифатларнинг ҳолатини баён қилинади.

Наҳв илмида исми васф билан адотлар, исми зот, исми музмар ва исми ададларнинг ҳолатини баён қилинади.

Машқ: Исмларнинг машҳур навлари нечта? Улар қайсилар? Исми васф нима? қайсилар каби? Исми сифат нима? Улар қайсилар? исми зот нима? қайсилар каби? исми музмар нима? қайсилар каби? исми адад нима? қайсилар каби? Сарф илмида нимани ҳолати баён қилинади? наҳв илмида нималарнинг ҳолати баён қилинади?

§-10

مصدر ومشتقات

Масдар ва сўз яшаш

Масдар – бир ишни ишламоқ ёки бир ҳолда бўлиш маъносини англатган исмдир. نَصْرٌ، ضَرْبٌ، مَدْحٌ каби.

Арабча масдар бўлган исмнинг туркий таржимада умуман «мак», «моқ», «ув» қўшимча ҳарфлар ишлатилади.

Араб тилида ҳар масдар яъни ҳар исм васфдан 12 та сийға иштиқоқ яъни чиқариб олинади. Буларнинг олтитаси феъл ва олтитаси исм.

12 та иштиқоқ (ясама сўзлар)ни феъл бўлганлари қуйидагилар:

1. Феъли мозий 2. Нафий мозий (жаҳд) 3. Феъли музореъ 4. Нафий музореъ 5. Амр 6. Наҳий

Исм бўлганлари қуйидагилар:

1. Исми фоил 2. Исми мафъул 3. Исми фаъъл 4. Исми афъал (тафзил) 5. Исми замон ва макон 6. Исми олат

Машқ: Масдар нима? Улар қайсилар? Масдарнинг туркча таржимасида нима ишлатилади? Ҳар бир масдардан нималар иштиқоқ қилиб олинади? Сийфанинг олтитаси нима? Яна олтитаси нима?

§-11

أفعال مشتقة

Иштиқоқ қилиб олинган феъллар

1) Феъли мозий – ўтган замонда бир феълнинг содир бўлганига далолат қилган феълдир.

نَصَرَ - ضَرَبَ - مَدَحَ

ёрдам берди – урди - мақтади

2) Нафий мозий – ўтган замон феълининг хилофидир.

مَا نَصَرَ - مَا ضَرَبَ - مَا مَدَحَ

ёрдам бермади – урмади - мақтамади

3) Феъли музореъ – келажак замонда бир феълнинг содир бўлганига далолат қилган феълдир.

يَنْصُرُ - يَضْرِبُ - يَمْدَحُ

ёрдам беради – уради - мақтайди

4) Нафий музореъ – келажак замоннинг хилофидир.

لَا يَنْصُرُ - لَا يَضْرِبُ - لَا يَمْدَحُ

ёрдам бермайди – урмайди - мақтамайди

5) Амр – бир иш билан буюришга далолат қилган феълдир.

أَنْصُرْ - اضْرِبْ - اْمْدَحْ

ёрдам бер - ур – мақта

6) Наҳий – амрнинг хилофидир.

لَا تَنْصُرْ - لَا تَضْرِبْ - لَا تَمْدَحْ

ёрдам берма – урма – мақтама

Машқ: Мозий нима? Улар қайсилар? Нафий мозий нима? Улар қайсилар? Музореъ нима? Улар қайсилар? Нафий музореъ нима? Улар қайсилар? Амр нима? улар қайсилар? Наҳий нима? Улар қайсилар?

§-12

أَسْمَاءُ مُشْتَقَّةٌ

Иштиқоқ қилиб олинган исмлар

1) Исми фоил – бир ишни бажарувчининг исмидир.

نَاصِرٌ – ضَارِبٌ – مَادِحٌ

ёрдам берувчи – урувчи – мақтовчи

2) Исми мафъул – бир иш унинг устида бажарилган кишининг исмидир.

مَنْصُورٌ – مَضْرُوبٌ – مَمْدُوحٌ

ёрдам берилган – урилган - мақталган

3) Исми фаъол – бир ишни кўп бажарувчининг исмидир.

نَصَّارٌ – ضَرَّابٌ – مَدَّاحٌ

кўп ёрдам берувчи – кўп урувчи – кўп мақтовчи

4) Исми тафзил – бир ишни ортиқроқ бажарувчини исмидир.

أَنْصَرُ – أَضْرَبُ – أَمْدَحُ

ёрдам берувчироқ – урувчироқ - мақтовчироқ

5) Исми замон ва макон – бир ишни ўрни ва вақтини билдирган исмдир.

مَنْصَرٌ - مَضْرَبٌ - مَمْدَحٌ

ёрдам бериш ўрни ва вақти – уриш ўрни ва вақти – мақташ ўрни ва вақти

б) Исми олат – бир иш қуролининг исмидир.

مِنْصَارٌ - مِضْرَابٌ - مِمْدَاخٌ

ёрдам бериш қуроли – уриш қуроли – мақташ қуроли

Машқ: Исми фоил қандай исм? Улар қайсилар? Исми мафъул қандай исм? Улар қайсилар? Исми фаъвол қандай исм? Улар қайсилар? Исми тафзил қандай исм? улар қайсилар? Исми замон ва макон қандай исм? Улар қайсилар? Исми олат қандай исм улар қайсилар?

§-13

فعل قصير وفعال طويل

(مجرد ومزید)

Қисқа ва узун феъллар

Араб тилида феъллар икки турлидир. 1. Қисқа феъллар
2. Узун феъллар.

Қисқа феъл – мозий сийфаси уч ҳарфли бўлган феълдир:

نَصَرَ - ضَرَبَ - مَدَحَ - عَلِمَ - بَصُرَ - عَرَفَ

Узун феъл – мозий сийфаси тўрт, беш ёки олти ҳарфли бўлган феълдир.

أَكْرَمَ - عَلَّمَ - تَعَلَّمَ - اجْتَمَعَ - اسْتَعْفَرَ - دَحْرَجَ

Араб тилида феъллар мозий ва музорий сийғалари эътибори билан 22 боб бўлиб, ана шу 22 боб тўрт қисмга бўлинади.

1. Сулосий мужаррад – қўшимчасиз уч ҳарфли феъллар.
2. Сулосий мазид – қўшимчали уч ҳарфли феъллар.
3. Рубоъий мужаррад – қўшимчасиз тўрт ҳарфли феъллар.
4. Рубоъий мазид – қўшимчали тўрт ҳарфли феъллар.

§-14

أبواب أفعال قصيرة

Қисқа феъллар боби (Сулосий мужаррад)

- 1) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - نَصَرَ - يَنْصُرُ - نَصْرٌ - ёрдам бермоқ
- 2) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - ضَرَبَ - يَضْرِبُ - ضَرْبٌ - урмоқ
- 3) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - مَدَحَ - يَمْدَحُ - مَدْحٌ - мақтамоқ
- 4) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - عَلِمَ - يَعْلَمُ - عِلْمٌ - билмоқ
- 5) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - بَصَرَ - يَبْصُرُ - بَصْرٌ - кўрмоқ
- 6) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فِعْلَانٌ - عَرَفَ - يَعْرِفُ - عِرْفَانٌ - танимоқ

§-15

أبواب أفعال طويلة

Узун феъллар боби (Сулосий мазид)

- 1) أَفْعَلَ - يُفْعِلُ - أَفْعَالٌ - أَكْرَمَ - يُكْرِمُ - إِكْرَامٌ - ҳурмат қилмоқ
- 2) فَعَّلَ - يُفَعِّلُ - تَفْعِيلٌ - عَلَّمَ - يُعَلِّمُ - تَعْلِيمٌ - ўргатмоқ
- 3) تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعُّلٌ - تَعَلَّمَ - يَتَعَلَّمُ - تَعَلُّمٌ - ўрганмоқ
- 4) فَاعَلَ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ - جَالَسَ - يُجَالِسُ - مُجَالَسَةٌ - ёнма-ён ўтирмоқ

- 5) تَفَاعَلَ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعُلٌ - تَبَاعَدَ - يَتَبَاعَدُ - تَبَاعُدٌ - узоқлаштирмоқ
- 6) اِفْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ - اِفْتِعَالٌ - اجْتَمَعَ - يَجْتَمِعُ - اجْتِمَاعٌ - йифилмоқ
- 7) اِنْفَعَلَ - يَنْفَعِلُ - اِنْفِعَالٌ - اِنْكَسَرَ - يَنْكَسِرُ - اِنْكِسَارٌ - синмоқ
- 8) اِسْتَفْعَلَ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتِفْعَالٌ - اِسْتَعْفَرَ - يَسْتَعْفِرُ - اِسْتِعْفَارٌ - кечиришни сўрамоқ
- 9) اِفْعَلَّ - يَفْعَلُّ - اِفْعِلَالٌ - اِحْمَرَّ - يَحْمَرُّ - اِحْمِرَارٌ - қизил тусга кирмоқ
- 10) اِفْعَوَعَلَ - يَفْعَوَعِلُ - اِفْعِيعَالٌ - اِعْشَوْ شَبَّ - يَعْشَوْ شَبُّ - اِعْشِيشَابٌ - ўт билан
- қопланмоқ
- 11) اِفْعَالَ - يَفْعَالٌ - اِفْعِيزَالٌ - اِحْمَارٌ - يَحْمَارُ - اِحْمِرَارٌ - қизил тус олмоқ
- (муболаға)
- 12) اِفْعَوَّلَ - يَفْعَوِّلُ - اِفْعَوَّالٌ - اِحْلَوَّذَ - يَحْلَوَّذُ - اِحْلَوَّاذٌ - тез юриш

(Рубоъий мужаррад)

- 1) فَعَّلَلَ - يُفَعِّلِلُ - فَعَّلَلَةٌ - دَخَرَ - يُدَخِرُ - دَخْرٌ - دَخْرَجَةٌ - думалатмоқ

(Рубоъий мазид)

- 1) تَفَعَّلَلَ - يَتَفَعَّلَلُ - تَفَعَّلَلٌ - تَدَخَرَ - يَتَدَخَرُ - تَدَخْرٌ - думалаб тушмоқ
- 2) اِفْعَنْلَلَ - يَفْعَنْلِلُ - اِفْعِنَالٌ - اِحْرَنْجَمَ - يَحْرَنْجِمُ - اِحْرِنْجَامٌ - туялар тўпланмоқ
- 3) اِفْعَلَّلَ - يَفْعَلِّلُ - اِفْعِلَالٌ - اِقْشَعَرَ - يَقْشَعِرُ - اِقْشِعْرَارٌ - қалтирамоқ, титрамоқ

§-16

Қисқа боблар сийғалари (Сулосий мужаррад)

сийғалари - نَصَرَ، يَنْصُرُ

افعال:

نَصَرَ - ёрдам берди, феъли мозий сийғаси
مَا نَصَرَ - ёрдам бермади, нафий мозий сийғаси
يَنْصُرُ - ёрдам беради, феъли музореъ сийғаси

ёрдам бермайди, нафий музореъ сийфаси – لَا يَنْصُرُ

ёрдам бер, амр сийфаси – أَنْصُرُ

ёрдам берма, наҳий сийфаси – لَا تَنْصُرُ

أَسْمَاء:

ёрдам берувчи, исми фоил сийфаси – نَاصِرٌ

ёрдам берилган, исми мафъул сийфаси – مَنْصُورٌ

кўп ёрдам берувчи, исми фаъвол сийфаси – نَصَّارٌ

ёрдам берувчироқ, исми тафзил сийфаси – أَنْصَرُ

ёрдам бериш ўрни ва пайти, исми замон ва макон – مَنْصَرٌ

ёрдам бериш қуроли, исми олат сийфаси – مَنصَارٌ

ضَرَبَ، يَضْرِبُ сийфалари

ضَرَبَ – مَا ضَرَبَ – يَضْرِبُ – لَا يَضْرِبُ – إِضْرِبْ – لَا تَضْرِبْ
ضَارِبٌ – مَضْرُوبٌ – ضَرَّابٌ – أَضْرَبُ – مَضْرِبٌ – مِضْرَابٌ

مَدَحَ، يَمْدَحُ сийфалари

مَدَحَ – مَا مَدَحَ – يَمْدَحُ – لَا يَمْدَحُ – اِمْدَحْ – لَا تَمْدَحْ
مَادِحٌ – مَمْدُوحٌ – مَدَّاحٌ – اَمْدَحُ – مَمْدَحُ – مِمْدَاحٌ

عَلِمَ، يَعْلَمُ сийфалари

عَلِمَ – مَا عَلِمَ – يَعْلَمُ – لَا يَعْلَمُ – اِعْلَمْ – لَا تَعْلَمْ
عَالِمٌ – مَعْلُومٌ – عَلَّامٌ – اَعْلَمُ – مَعْلَمٌ – مِعْلَامٌ

بَصَرَ، يَبْصُرُ سийғалари

بَصَرَ - مَا بَصَرَ - يَبْصُرُ - لَا يَبْصُرُ - أَبْصَرَ - لَا تَبْصُرُ
بَاصِرٌ - مَبْصُورٌ - بَصَّارٌ - أَبْصَرَ - مَبْصُرٌ - مَبْصَارٌ

عَرَفَ، يَعْرِفُ سийғалари

عَرَفَ - مَا عَرَفَ - يَعْرِفُ - لَا يَعْرِفُ - اعْرِفْ - لَا تَعْرِفُ
عَارِفٌ - مَعْرُوفٌ - عَرَّافٌ - اعْرِفْ - مَعْرِفٌ - مِعْرَافٌ

§-17

Узун боблар сийғалари (Сулосий мазид)

أَكْرَمَ، يُكْرِمُ سийғалари

أَكْرَمَ - مَا أَكْرَمَ - يُكْرِمُ - لَا يُكْرِمُ - أَكْرِمُ - لَا تُكْرِمُ - مُكْرِمٌ - مُكْرَمٌ

عَلَّمَ، يُعَلِّمُ سийғалари

عَلَّمَ - مَا عَلَّمَ - يُعَلِّمُ - لَا يُعَلِّمُ - عَلِّمُ - لَا تُعَلِّمُ - مُعَلِّمٌ - مُعَلَّمٌ

تَعَلَّمَ، يَتَعَلَّمُ Сийғалари

تَعَلَّمَ - مَا تَعَلَّمَ - يَتَعَلَّمُ - لَا يَتَعَلَّمُ - تَعَلَّمْ - لَا تَتَعَلَّمْ - مُتَعَلِّمٌ - مُتَعَلَّمٌ

جَالَسَ، يُجَالِسُ Сийғалари

جَالَسَ - مَا جَالَسَ - يُجَالِسُ - لَا يُجَالِسُ - جَالِسٌ - لَا تُجَالِسُ - مُجَالِسٌ - مُجَالَسٌ

сийфалари تَبَاعَدَ، يَتَبَاعَدُ

تَبَاعَدَ - مَا تَبَاعَدَ - يَتَبَاعَدُ - لَا يَتَبَاعَدُ - تَبَاعَدَ - لَا تَتَبَاعَدُ - مُتَبَاعِدٌ - مُتَبَاعِدٌ

сийфалари اجْتَمَعَ، يَجْتَمِعُ

اجْتَمَعَ - مَا اجْتَمَعَ - يَجْتَمِعُ - لَا يَجْتَمِعُ - اجْتَمَعَ - لَا تَجْتَمِعُ - مُجْتَمِعٌ - مُجْتَمِعٌ

сийфалари اِنْكَسَرَ، يَنْكَسِرُ

اِنْكَسَرَ - مَا اِنْكَسَرَ - يَنْكَسِرُ - لَا يَنْكَسِرُ - اِنْكَسَرَ - لَا تَنْكَسِرُ - مُنْكَسِرٌ - مُنْكَسِرٌ

сийфалари اسْتَعْفَرَ، يَسْتَغْفِرُ

اسْتَعْفَرَ - مَا اسْتَعْفَرَ - يَسْتَغْفِرُ - لَا يَسْتَغْفِرُ - اسْتَعْفَرَ - لَا تَسْتَغْفِرُ - مُسْتَغْفِرٌ - مُسْتَغْفِرٌ

§-18

сийфалари اِحْمَرَّ، يَحْمَرُّ

احْمَرَّ - مَا احْمَرَّ - يَحْمَرُّ - لَا يَحْمَرُّ - احْمَرَّ - لَا تَحْمَرُّ - مُحْمَرٌّ - مُحْمَرٌّ
(مُحْمَرٌّ، مُحْمَرٌّ) аслида

сийфалари اعْشَوْشَبَ، يَعْشَوْشِبُ

اعْشَوْشَبَ - مَا اعْشَوْشَبَ - يَعْشَوْشِبُ - لَا يَعْشَوْشِبُ - اعْشَوْشَبَ - لَا تَعْشَوْشِبُ
مُعْشَوْشِبٌ - مُعْشَوْشِبٌ

сийғалари إِحْمَارٌ، يَحْمَارُ

إِحْمَارٌ - مَا أَحْمَارٌ - يَحْمَارُ - لَا يَحْمَارُ - إِحْمَارٌ - لَا تَحْمَارُ - مُحْمَارٌ - مُحْمَارٌ

сийғалари إِجْلُوذٌ، يَجْلُوذُ

إِجْلُوذٌ - مَا اجْلُوذٌ - يَجْلُوذُ - لَا يَجْلُوذُ - إِجْلُوذٌ - لَا تَجْلُوذُ - مُجْلُوذٌ - مُجْلُوذٌ

сийғалари دَخْرَجٌ، يُدَخْرَجُ

دَخْرَجٌ - مَا دَخْرَجٌ = يُدَخْرَجُ - لَا يُدَخْرَجُ - دَخْرَجٌ - لَا تُدَخْرَجُ - مُدَخْرَجٌ - مُدَخْرَجٌ

сийғалари تَدَخْرَجٌ، يَتَدَخْرَجُ

تَدَخْرَجٌ - مَا تَدَخْرَجٌ - يَتَدَخْرَجُ - لَا يَتَدَخْرَجُ - تَدَخْرَجٌ - لَا تَتَدَخْرَجُ - مُتَدَخْرَجٌ - مُتَدَخْرَجٌ

сийғалари إِحْرَنْجِمٌ، يَحْرَنْجِمُ

إِحْرَنْجِمٌ - مَا احْرَنْجِمٌ - يَحْرَنْجِمُ - لَا يَحْرَنْجِمُ - إِحْرَنْجِمٌ - لَا تَحْرَنْجِمُ - مُحْرَنْجِمٌ - مُحْرَنْجِمٌ

сийғалари إِقْشَعْرٌ، يَقْشَعْرُ

إِقْشَعْرٌ - مَا اقْشَعْرٌ - يَقْشَعْرُ - لَا يَقْشَعْرُ - إِقْشَعْرٌ - لَا تَقْشَعْرُ - مُقْشَعْرٌ - مُقْشَعْرٌ

§-19

مَصَادِرُ أَبْوَابِ قَصِيرَةٍ

Қисқа боблар масдарлари

- 1) فَعَلَ - يَفْعُلُ - فَعْلٌ - قَتَلَ - يُقْتَلُ - قَتْلٌ - نَظَرَ - يُنْظَرُ - نَظْرٌ - қарамоқ
- 2) فَعَلَ - يَفْعِلُ - فَعْلٌ - غَسَلَ - يُغْسَلُ - غَسْلٌ - نَظَّمَ - يُنْظَمُ - نَظْمٌ - тартибламоқ
- 3) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - فَتَحَ - يُفْتَحُ - فَتْحٌ - جَمَعَ - يُجْمَعُ - جَمْعٌ - тўпламоқ
- 4) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - سَمِعَ - يُسْمَعُ - سَمْعٌ - شَرِبَ - يُشْرَبُ - شَرْبٌ - ичмоқ
- 5) فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلٌ - بُعِدَ - يُبْعَدُ - بُعْدٌ - حُسِّنَ - يُحَسَّنُ - حُسْنٌ - гўзаллашмоқ
- 6) فَعَلَ - يَفْعِلُ - فِعْلَانٌ - نُعِوْمَةٌ - نُعُومَةٌ - نُعُومَةٌ - قُدُّومٌ - قُدُومٌ - келмоқ

§-20

مَصَادِرُ أَبْوَابِ طَوِيلَةٍ

Узун боблар масдарлари

- 1) أَفْعَلَ - يُفْعِلُ - أَفْعَالٌ - أَخْرَجَ - يُخْرَجُ - إِخْرَاجٌ - ادْخَالَ - يُدْخَلُ - ادْخَالٌ - киргизмоқ
- 2) فَعَلَ - يُفْعِلُ - تَفْعِيلٌ - تَصَدَّقَ - يُتَصَدَّقُ - تَصَدِّقٌ - تَعَظَّمَ - يُتَعَظَّمُ - تَعْظِيمٌ - улуғламоқ
- 3) تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعُّلٌ - تَكَلَّمَ - يُتَكَلَّمُ - تَكَلُّمٌ - تَفَكَّرَ - يُتَفَكَّرُ - تَفَكُّرٌ - фикрламоқ
- 4) فَاعَلَ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ - مُضَارَبَةٌ - يُضَارَبُ - مُضَارَبَةٌ - مُشَابَهَةٌ - يُشَابَهُ - مُشَابَهَةٌ - ўхшаш бўлмоқ
- 5) تَفَاعَلَ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعُلٌ - تَقَارَبَ - يُتَقَارَبُ - تَقَارُبٌ - تَفَارَقَ - يُتَفَارَقُ - تَفَارُقٌ - ажралмоқ
- 6) اِفْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ - اِفْتِعَالٌ - اجْتَهَدَ - يُجْتَهَدُ - اجْتِهَادٌ - اِنتَبَهَ - يُنْتَبَهُ - اِنتِبَاهٌ - огоҳ бўлмоқ

бўлмоқ

- 7) اِنْفَعَلَ - يَنْفَعِلُ - اِنْفِعَالٌ - اِنْقَطَعَ - يُنْقَطِعُ - اِنْقِطَاعٌ - اِنكشَفَ - يُنكشَفُ - اِنكشَافٌ - очилмоқ
- 8) اِسْتَفْعَلَ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتِفْعَالٌ - اِسْتِطْعَمَ - يُسْتِطْعَمُ - اِسْتِطْعَامٌ - اِسْتَفْتَحَ - يُسْتَفْتَحُ - اِسْتِفْتِاحٌ - таом истамоқ

очишни ис

- 9) اِفْعَلَ - يَفْعَلُ - اِفْعَالٌ - اِبْيَضَّ - يُبْيَضُّ - اِبْيَاضٌ - اِسْوَدَّ - يُسْوَدُّ - اِسْوَدَادٌ - қоралашмоқ
- 10) اِفْعَوْعَلَ - يَفْعَوْعِلُ - اِفْعِيعَالٌ - اِحْدَبَّ - يُحْدَبُّ - اِحْدِيبٌ - اِمْلِيْلَاحٌ - букчаймоқ

тузланмоқ

(11) اِفْعَالٌ - يَفْعَلُ - اِفْعِيَالٌ - (اِحْمَارٌ)

(12) اِفْعَوَالٌ - يَفْعَوُلٌ - اِفْعَوَالٌ - (اِحْلَوَادٌ) - (اِعْلَوَاطٌ)

(13) فَعَلَّلَ - يُفَعِّلُ - فَعَلَّلَةٌ - (تَرْجِمَةٌ) - таржима қилмоқ - (مَضْمُضَةٌ) - офиз

чайиш

(14) تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلٌ - (تَحَوَّرَبٌ) - пайпоқ киймоқ - (تَلَأَلُوْ) -

ялтирамоқ

(15) اِفْعَنْلَلٌ - يَفْعَنْلِلُ - اِفْعِنَالٌ - (اِبْرِنْشَاقٌ) - шодланмоқ - (اِفْرِنْقَاعٌ) - таралмоқ

(16) اِفْعَلَلٌ - يَفْعَلِلُ - اِفْعِلَالٌ - (اِشْمِغَزَاؤٌ) - чиройланмоқ - (اِضْمِحَالٌ) - буткул

бўлмоқ

§-21

مَعْلُومٌ وَمَجْهُولٌ

Маълум ва мажҳул (Фоил ва мафъул сийғаси)

Фоил, яъни феълни бажарувчи кимса учун истеъмол этиладиган феъл «маълум» сийғаси дейилади. نَصَرَ، يَنْصُرُ яъни ёрдам берди, ёрдам беради маъносини англатади.

Мафъул, яъни бажарилмиш кимса учун истеъмол қилинадиган феъл «мажҳул» сийғаси дейилади. نُصِرَ، يُنْصَرُ яъни ёрдам берилди, ёрдам берилади маъносини англатади.

Мажҳул сийғалари маълум сийғаларини бироз ўзгартириш орқали ҳосил бўлади. Ҳар бобнинг мозий ва музореъларини мажҳул сийғаларидаги ўзгаришлар қуйидаги жадвалда ёзилган. Буларни ҳар бири тартиб билан ёд олиниши керак.

يَنْصُرُ - يُنْصَرُ -

(1) نَصَرَ - نُصِرَ -

يَضْرِبُ - يُضْرَبُ -

(2) ضَرَبَ - ضُرِبَ -

3) مَدَحَ - مُدِحَ -	يَمْدَحُ - يُمْدِحُ -
4) عَلِمَ - عَلِمَ -	يَعْلَمُ - يُعَلِّمُ -
5) بَصَرَ - بَصِرَ -	يَبْصُرُ - يُبْصِرُ -
6) عَرَفَ - عَرِفَ -	يَعْرِفُ - يُعْرِفُ -
1) أَكْرَمَ - أُكْرِمَ -	يُكْرِمُ - يُكْرِمُ -
2) عَلَّمَ - عَلَّمَ -	يُعَلِّمُ - يُعَلِّمُ -
3) تَعَلَّمَ - تُعَلِّمُ -	يَتَعَلَّمُ - يُتَعَلَّمُ -
4) جَالَسَ - جُولِسَ -	يُجَالِسُ - يُجَالِسُ -
5) تَبَاعَدَ - تُبَوِّدَ -	يَتَبَاعَدُ - يُتَبَاعَدُ -
6) اجْتَمَعَ - اجْتَمَعَ -	يَجْتَمِعُ - يُجْتَمِعُ -
7) انْكَسَرَ - انْكَسَرَ -	يَنْكَسِرُ - يُنْكَسِرُ -
8) اسْتَعْفَرَ - اسْتَعْفَرَ -	يَسْتَغْفِرُ - يُسْتَغْفِرُ -
9) اِحْمَرَّ - اِحْمَرَّ -	يَحْمَرُّ - يُحْمَرُّ -
10) اعْشَوْشِبَ - اعْشَوْشِبَ -	يَعْشَوْشِبُ - يُعْشَوْشِبُ -
11) اِحْمَارَّ - اِحْمَارَّ -	يُحْمَارُّ - يُحْمَارُّ -
12) اجْلَوَّذَ - اجْلَوَّذَ -	يُجْلَوَّذُ - يُجْلَوَّذُ -
13) رَجَ - دُحْرِجَ -	يُدْحِرُجُ - يُدْحِرُجُ -
14) حَرَجَ - تُدْحِرُجَ -	يَتُدْحِرُجُ - يُتُدْحِرُجُ -
15) رَنْجَمَ - اُحْرَنْجِمَ -	يُحْرَنْجِمُ - يُحْرَنْجِمُ -
16) شَعَرَ - اُقْشَعِرَّ -	يُقْشَعِرُّ - يُقْشَعِرُّ -

§-22

مذکر و مؤنث

Музаққар ва муаннас

Араб тилида эркаклар учун истеъмом қилинадиган калима «Музаккар» сийғаси дейилади. أَنْتَ هُوَ، яъни (у, сен) каби.

Аёллар учун истеъмом этиладиган калима «Муаннас» сийғаси дейилади. أَنْتِ هِيَ، каби.

مُفْرَد، تثنية، جمع

Бирлик, иккилик ва кўплик

Битта нарсага истеъмом қилинадиган калима «Муфрад» сийғаси, дейилади. أَنْتَ هُوَ، каби.

Иккита нарсага истеъмом этиладиган калима «Тасния» сийғаси, дейилади. أَنْتُمَا هُمَا، каби.

Иккидан зиёда нарсалар учун истеъмом қилинадиган калима «Жамъ» сийғаси, дейилади. أَنْتُمْ هُمْ، каби.

غَائِبٌ، مُخَاتَبٌ وَمُتَكَلِّمٌ

Ғоиб, мухотаб ва мутакаллим (1-2-3- шахслар)

Гапирилаётган жойда бўлмаган кимса учун истеъмом этиладиган калима «Ғоиб» сийғаси, дейилади.

هُوَ، هُمَا، هُمْ (3-шахс)

Хитоб қилинаётган кимса учун истеъмом этиладиган калима «Мухотаб» сийғаси дейилади.

أَنْتَ، أَنْتُمَا، أَنْتُمْ (2-шахс) каби.

Сўзлаётган кимса учун истеъмом этиладиган калима «Мутакаллим» сийғаси, дейилади.

أَنَا، نَحْنُ (1-шахс) каби.

§-23

ضمائر

Замирлар (олмошлар)

Ғоиб, мухотаб ва мутакаллимга далолат этмоқ учун қўйилган музмарлар «Замир» дейилади. أَنَا، أَنْتَ، هُوَ каби.

Араб тилида замирнинг 14 та сийғаси бор. Шу 14 сийғанинг олтитаси ғоиб, олтитаси мухотаб ва иккитаси мутакаллим сийғаларидир.

Ғоиб ва мухотаб сийғаларининг аввалги учтаси музаккар сийғаларидир, кейинги учта эса муаннас сийғаларидир.

Музаккар ва муаннас сийғаларининг аввалгилари муфрад (бирлик) сийғаларидир. Иккинчилари тасния (иккилик) сийғаларидир. Учинчилари жамъ (кўплик) сийғаларидир.

Икки мутакаллим сийғаларининг аввалгиси муфрад сийғасидир. Иккинчиси жамъ сийғасидир. Мутакаллим учун замирнинг тасния сийғаси йўқдир.

تصريف الضمائر

Замир сийғаларининг сарф этилиши

у, муфрад, музаккар, ғоиб сийғаси – هُوَ

у иккови, тасния, музаккар, ғоиб сийғаси – هُمَا

улар, жамъ, музаккар, ғоиб сийғаси – هُمْ

у, муфрад, муаннас, ғоиб – هِيَ

у иккови, тасния, муаннас, ғоиб – هُمَا

улар, жамъ, муаннас, ғоиб – هُنَّ

сен, муфрад, музаккар, мухотаб – أَنْتَ
сен икковинг, тасния, музаккар, мухотаб – أَنْتُمَا
сизлар, жамъ, музаккар, мухотаб – أَنْتُمْ
сен, муфрад, муаннас, мухотаб – أَنْتِ
сен икковинг, тасния, муаннас, мухотаб – أَنْتُمَا
сизлар, жамъ, муаннас, мухотаб – أَنْتِنَّ
мен, муфрад, мутакаллим – أَنَا
биз, жамъ, мутакаллим – نَحْنُ

§-24

تصريف أفعال مشتقة

Иштиқоқ феъллар тасрифи

فعل ماضي

Феъли мозийнинг ҳам замирлар каби 14 сийғаси бордир. Ушбу 14 сийғанинг олтитаси ғоиб, олтитаси мухотаб ва иккиси мутакаллим сийғаларидир. Замирларда бўлгани каби феъли мозийни ҳам музаккар ва муаннас ҳамда муфрад, тасния, жамъ сийғалари бордир.

Феъли мозий маълум сийғаларининг тасрифи

ёрдам берди, мозий, музаккар, ғоиб (бирлик) – نَصَرَ
ёрдам берди, мозий, музаккар, ғоиб (иккилик) – نَصَرَا
ёрдам бердилар, мозий, музаккар, ғоиб (кўплик) – نَصَرُوا
ёрдам берди, мозий, муаннас, ғоиб (бирлик) – نَصَرْتُ
ёрдам берди, мозий, муаннас, ғоиб (иккилик) – نَصَرْتَا
ёрдам бердилар, мозий, муаннас, ғоиб (кўплик) – نَصَرْنَا

ёрдам бердинг, мозий, музаккар, мухотаб	–	نَصْرَتَ	(бирлик)
ёрдам бердинг, мозий, музаккар, мухотаб	–	نَصْرَتُمَا	(иккилик)
ёрдам бердинглар, мозий, музаккар, мухотаб	–	نَصْرَتُهُمْ	(кўплик)
ёрдам бердинг, мозий, муаннас, мухотаб (бирлик)	–	نَصْرَتِ	
ёрдам бердинг, мозий, муаннас, мухотаб	–	نَصْرَتُهُمَا	(иккилик)
ёрдам бердинг, мозий, муаннас, мухотаб (кўплик)	–	نَصْرَتُهُنَّ	
ёрдам бердим, мозий, мутакаллим (бирлик)	–	نَصْرْتُ	
ёрдам бердик, мозий, мутакаллим (кўплик)	–	نَصْرْنَا	

Феъли мозий замирлар билан таркиб этилган ҳолда таърифланади.

هُوَ نَصْرَ
هُمَا نَصْرَا
هُمْ نَصْرُوا
هِيَ نَصْرَتْ
هُمَا نَصْرَتَا
هُنَّ نَصْرَنَ
أَنْتَ نَصْرْتَ
أَنْتُمَا نَصْرْتُمَا
أَنْتُمْ نَصْرْتُمْ
أَنْتِ نَصْرْتِ
أَنْتُمَا نَصْرْتُمَا
أَنْتِنَّ نَصْرْتِنَّ

أَنَا نَصَرْتُ

نَحْنُ نَصَرْنَا

Феъли мозий мажхул сийғаларининг тасрифи

ёрдам берилди, мозий, музаккар, ғоиб (бирлик) – نُصِرْتُ

ёрдам берилди, мозий, музаккар, ғоиб (иккилик) – نُصِرْنَا

ёрдам берилдилар, мозий, музаккар, ғоиб (кўплик) – نُصِرُوا

ёрдам берилди, мозий, муаннас, ғоиб (бирлик) – نُصِرْتُ

ёрдам берилди, мозий, муаннас, ғоиб (иккилик) – نُصِرْنَا

ёрдам берилдилар, мозий, муаннас, ғоиб (кўплик) – نُصِرُوا

ёрдам берилдинг, мозий, музаккар, мухотаб – نُصِرْتَ

(бирлик)

ёрдам берилдинг, мозий, музаккар, мухотаб – نُصِرْتُمَا

(иккилик)

ёрдам берилдинглар, мозий, музаккар, мухотаб – نُصِرْتُمْ

(кўп)

ёрдам берилдинг, мозий, муаннас, мухотаб – نُصِرْتَ

(бирлик)

ёрдам берилдинг, мозий, муаннас, мухотаб – نُصِرْتُمَا

(иккилик)

ёрдам берилдинг, мозий, муаннас, мухотаб – نُصِرْتُمْ

(кўплик)

ёрдам берилдим, мозий, мутакаллим (бирлик) – نُصِرْتُ

ёрдам берилдик, мозий, мутакаллим (кўплик) – نُصِرْنَا

§-25

نَفِي مَاضِي

Ўтган замон феъли инкори

Нафий мозий сийғалари худди феъли мозий сийғалари кабидир. Фақат нафий мозий сийғаларининг олдида مَا қўшиб

مَا نَصَرَ (баъзи ўринларда لَمْ يَنْصُرْ) кўринишида ёзиб, талаффуз этилади.

نَفِي مَاضِي مَعْلُوم

Нафий мозийнинг маълум сийғаларининг тасрифи

مَا نَصَرَ

مَا نَصَرَ

مَا نَصَرُوا

مَا نَصَرْتُ

مَا نَصَرْنَا

مَا نَصَرْنَ

مَا نَصَرْتِ

مَا نَصَرْتُمَا

مَا نَصَرْتُمْ

مَا نَصَرْتِ

مَا نَصَرْتُمَا

مَا نَصَرْتُنَّ

مَا نَصَرْتُ

مَا نَصَرْنَا

Нафий мозийнинг мажхул сийғаларининг тасрифи

مَا نُصِرَ
مَا نُصِرَا
مَا نُصِرُوا
مَا نُصِرَتْ
مَا نُصِرْنَا
مَا نُصِرْنَ
مَا نُصِرْت
مَا نُصِرْتُمَا
مَا نُصِرْتُمْ
مَا نُصِرْتِ
مَا نُصِرْتُمَا
مَا نُصِرْتُنَّ
مَا نُصِرْتُ
مَا نُصِرْنَا

Ушбу дарсларда кўрсатилган биринчи бобнинг мозий ва нафий мозий сийғаларини қиёслаб бошқа бобларнинг мозий ва нафий мозий сийғаларининг маълумлари ва мажхулларини тасриф этиш мумкин.

Қуйида ёзилган 22 мозий сийғаларини ҳар бирини тўрт вазнда яъни مَا نُصِرَ، مَا نُصِرَا، مَا نُصِرُوا، مَا نُصِرْتِ шаклида сарф этинг.

نُصِرَ، ضَرَبَ، مَدَحَ، عَلِمَ، بَصُرَ، عَرَفَ، أَكْرَمَ، عَلَّمَ، تَعَلَّمَ، جَالَسَ، تَبَاعَدَ، اجْتَمَعَ، انْكَسَرَ،
اسْتَغْفَرَ، احْمَرَّ، اِعْتَشَوْشَبَ، اِحْمَارَّ، اِجْلَوْدَ، دَخَرَ، تَدَخَّرَ، اِحْرَنْجَمَ، اِقْشَعَرَ.

إِحْمَرٌ، إِقْشَعْرٌ каби охири ташдидли бўлган мозийларнинг сўнгги тўққиз сийфаси яъни Ғоиб муаннас кўплиги, олтига мухотаб ва икки мутакаллим сийфаларида ташдид ечиб юборилади. Масалан أَحْمَرُونَ-إِقْشَعْرُونَ-إِحْمَرُونَ мажҳуллари أَحْمَرُونَ-أَحْمَرُونَ، إِقْشَعْرُونَ-أَقْشَعْرُونَ дейилади.

§-26

فعل مضارع

Феъли музореъ

Феъли музореъ сийфалари 14 сийфада бўлиб олтитаси Ғоиб, олтитаси мухотаб ва иккиси мутакаллим сийфаларидир.

يَنْصُرُ

يَنْصُرَانِ

يَنْصُرُونَ

تَنْصُرُ

تَنْصُرَانِ

يَنْصُرْنَ

تَنْصُرْنَ

تَنْصُرَانِ

تَنْصُرُونَ

تَنْصُرِينَ

تَنْصُرَانِ

تَنْصُرْنَ

أَنْصُرُ

نَنْصُرُ

Феъли музореънинг мажхул сийғалари

يُنْصِرُ
يُنْصِرَانِ
يُنْصِرُونَ
تُنْصِرُ
تُنْصِرَانِ
يُنْصِرْنَ
تُنْصِرُ
تُنْصِرَانِ
تُنْصِرُونَ
تُنْصِرِينَ
تُنْصِرَانِ
تُنْصِرْنَ
أُنْصِرُ
نُنْصِرُ

§-27

نفي مضارع

Нафий музореъ

Нафий музореъ сийғалари худди феъли музореъ сийғалари кабидир. Фақат уларнинг аввалига нафий لا ёки нафий ما қўшилмоқда. Аввалида لا бўлган нафий музореъ келажак замон учун бўлади. Шу сабабдан «Келажак нафий музореъ», деб номланади.

Аввалида مَا бўлган нафий музореъ ҳозирги замон учун бўлади. Шу сабабдан «Ҳозирги нафий музореъ», деб номланади.

Келажак нафий музореъ сийғалари

لَا يَنْصُرُ
لَا يَنْصُرَانِ
لَا يَنْصُرُونَ
لَا تَنْصُرُ
لَا تَنْصُرَانِ
لَا يَنْصُرْنَ
لَا تَنْصُرُ
لَا تَنْصُرَانِ
لَا تَنْصُرُونَ
لَا تَنْصُرِينَ
لَا تَنْصُرَانِ
لَا تَنْصُرْنَ
لَا أَنْصُرُ
لَا نَنْصُرُ

Келажак нафий музореъ сийғаларининг мажҳули

لَا يُنْصِرُ
لَا يُنْصِرَانِ
لَا يُنْصِرُونَ
لَا نَنْصِرُ

لَا تُنْصِرَانِ
لَا يُنْصِرَنَّ
لَا تُنْصِرُ
لَا تُنْصِرَانِ
لَا تُنْصِرُونَ
لَا تُنْصِرِينَ
لَا تُنْصِرَانِ
لَا تُنْصِرَنَّ
لَا أَنْصِرُ
لَا تُنْصِرُ

Ҳозирги замон нафий музореъ сийғалари

مَا يَنْصِرُ
مَا يَنْصِرَانِ
مَا يَنْصِرُونَ
مَا تَنْصِرُ
مَا تَنْصِرَانِ
مَا يَنْصِرَنَّ
مَا تَنْصِرُ
مَا تَنْصِرَانِ
مَا تَنْصِرُونَ
مَا تَنْصِرِينَ
مَا تَنْصِرَانِ
مَا تَنْصِرَنَّ
مَا أَنْصِرُ

Ҳозирги замон музореъ феълининг мажҳул сийғалари

مَا يُنْصِرُ
 مَا يُنْصِرَانِ
 مَا يُنْصِرُونَ
 مَا تُنْصِرُ
 مَا تُنْصِرَانِ
 مَا يُنْصِرْنَ
 مَا تُنْصِرْنَ
 مَا تُنْصِرَانِ
 مَا تُنْصِرُونَ
 مَا تُنْصِرِينَ
 مَا تُنْصِرَانِ
 مَا تُنْصِرْنَ
 مَا أَنْصِرُ
 مَا نُنْصِرُ

Ушбу дарсда кўрсатилган биринчи бобнинг сийғаларини қиёс қилиб ҳар бобнинг феъли музореъ ва нафий музореъ келажак ва ҳозирги сийғаларини маълум ва мажҳулларини тасриф этмоқ мумкин.

Қуйида ёзилган музореъ сийғаларини ҳар бирини олти равишда яъни مَا يُنْصِرُ، مَا يَنْصِرُ، مَا يُنْصِرُ، لَا يَنْصِرُ، لَا يُنْصِرُ، يَنْصِرُ тасриф этинг:

يُنْصِرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ، يَعْلَمُ، يَنْصِرُ، يَعْرِفُ، يُكْرِمُ، يَعْلَمُ، يَتَعَلَّمُ، يُجَالِسُ، يَتَبَاعَدُ، يَجْتَمِعُ،
 يَنْكَسِرُ، يَسْتَعْفِرُ، يَحْمَرُ، يَعْشَو شَيْبُ، يُدْخِرُ، يَتَدَخَّرُ، يَحْرَجُ، يَقْشَعُ

يَحْمَرُّ، يَحْمَرُّ каби охири ташдидли бўлган музореъларини икки кўплик муаннас сийғаларини ташдидларини ечиб юборилади. Масалан تَحْمَرُونَ , يَقْشَعِرُونَ , تَقْشَعِرُونَ дейилади. Мажхуллари يُحْمَرُونَ , تُحْمَرُونَ , يُقْشَعِرُونَ , تُقْشَعِرُونَ бўлади.

§-28

أَمْرٌ وَنَهْيٌ

Амр ва наҳий

Амрнинг машхур сийғалари олтига бўлиб, уларни барчаси мухотаб сийғаларидир.

Амр сийғаларининг тасрифи

أَنْصُرُ

أَنْصُرَا

أَنْصُرُوا

أَنْصُرِي

أَنْصُرَا

أَنْصُرْنَ

Амр мажхул сийғаларининг тасрифи

لِأَنْصُرَ

لِأَنْصُرَا

لِأَنْصُرُوا

لِأَنْصُرِي

لِأَنْصُرَا

Наҳийнинг машҳур сийғалари 6 та бўлиб, уларни ҳар бири мухотаб сийғаларидир.

Наҳий сийғаларининг тасрифи

لَا تُنْصِرُ
لَا تُنْصِرَا
لَا تُنْصِرُوا
لَا تُنْصِرِي
لَا تُنْصِرَا
لَا تُنْصِرْنَ

Наҳий мажҳул сийғаларининг тасрифи

لَا تُنْصِرُ
لَا تُنْصِرَا
لَا تُنْصِرُوا
لَا تُنْصِرِي
لَا تُنْصِرَا
لَا تُنْصِرْنَ

Биринчи бобнинг амр ва наҳий сийғаларини қиёс билан 22 бобнинг ҳар бирини амр ва наҳийларини ҳамда маълум ва мажҳулларини тасриф этинг.

أَنْصِرُ - لَا تُنْصِرُ، اضْرِبْ - لَا تَضْرِبْ، اِمْدَحْ - لَا تَمْدَحْ، اِعْلَمْ - لَا تَعْلَمْ، اُبْصُرْ - لَا تَبْصُرْ، اِعْرِفْ - لَا تَعْرِفْ، اَكْرِمْ - لَا تُكْرِمْ، عَلِّمْ - لَا تُعْلِمْ، تَعْلَمْ - لَا تَتَعْلَمْ، جَالِسْ - لَا تُجَالِسْ، تَبَاعَدْ - لَا تَتَبَاعَدْ، اجْتَمِعْ - لَا تَجْتَمِعْ، اِنْكَسِرْ - لَا تَنْكَسِرْ، اسْتَغْفِرْ - لَا تَسْتَغْفِرْ، اِحْمَرَّ - لَا تَحْمَرُّ، اِعْشَوْشِبْ

– لَا تَعْشَوْشِبْ، إِحْمَارٌ – لَا تَحْمَارٌ، إِجْلُوذٌ – لَا تَجْلُوذٌ، دَحْرَجٌ – لَا تُدَحْرَجُ، تَدَحْرَجُ – لَا تَتَدَحْرَجُ، إِحْرَنْجِمٌ – لَا تَحْرَنْجِمُ، إِقْشَعِرٌّ – لَا تَقْشَعِرُّ.

каби охирлари ташдидли бўлган амр ва наҳий сийғаларининг жамъ муаннас сийғаларининг ташдидлари ечиб юборилади.

каби. لَا تَقْشَعِرُّنَّ – إِقْشَعِرُّنَّ ва لَا تَحْمَرُّنَّ – إِحْمَرُّنَّ

تصريف أسماء مشتقة

Иштиқоқ исмлар тасрифи

§-29

اسم فاعل

Исми фоилнинг олти сийғаси бор бўлиб, ҳар бири ғоиб, мухотаб ва мутакаллим орасида муштаракдир. Буларни мажҳуллари йўқдир.

Исми фоил сийғаларининг тасрифи

نَاصِرٌ

نَاصِرَانِ

نَاصِرُونَ

نَاصِرَةٌ

نَاصِرَتَانِ

نَاصِرَاتٌ

نَاصِرَةٌ, نَاصِرَةٌ эса баъзи вақтда, نَاصِرٌ, نَاصِرٌ баъзи вақтда, نَاصِرٌ, نَاصِرِينَ, نَاصِرَانِ, نَاصِرَتَانِ деб истемол қилинади.

ناصرينَ деб истемол этилади. ناصرُونُ баъзи вақтда деб,
ناصرَاتُ баъзи вақтда مَوَاصِرُ деб истемол этилади.

ناصرٌ таърифни қиёс билан бошқа бобларнинг исми
фоилларини тасриф этинг.

ناصرٌ، ضارِبٌ، مَادِحٌ، عَالِمٌ، باصِرٌ، عَارِفٌ، مُكْرِمٌ، مُعَلِّمٌ، مُتَعَلِّمٌ، مُجَالِسٌ، مُتَبَاعِدٌ، مُجْتَمِعٌ،
مُنْكَسِرٌ، مُسْتَعْفِرٌ، مُحَمَّرٌ، مُعْشَوِشِبٌ، مُحَمَّارٌ، مُجَلَوِّذٌ، مُدَحْرَجٌ، مُتَدَحْرَجٌ، مُحَرَّنَجٌ، مُقْشَعِرٌ.

Исми фоилнинг жамъ музаккарлари

Исми фоилнинг жамъ музаккари 10 турли келади.

- 1) ناصرُونُ، عَالِمُونَ، عُلَمَاءُ، جُهَلَاءُ
- 2) ناصرٌ، عَالِمٌ، عَالِمٌ، جَاهِلٌ
- 3) عَمَلَةٌ، حَفِظَةٌ، حُكَّامٌ، جُهَّالٌ
- 4) عَامِلٌ، حَافِظٌ، حَاكِمٌ، جَاهِلٌ
- 5) رُكْعٌ، سُجْدٌ، شُهُودٌ، عُدُولٌ
- 6) رَاكِعٌ، سَاجِدٌ، شَاهِدٌ، عَادِلٌ
- 7) شَوَاهِدٌ، تَوَاعِيْعٌ، أَنْصَارٌ، أَصْحَابٌ
- 8) شَاهِدٌ، تَابِعٌ، نَاصِرٌ، صَاحِبٌ
- 9) رُكْبَانٌ، صُحْبَانٌ، رُكْبٌ، صَحْبٌ
- 10) رَاكِبٌ، صَاحِبٌ، رَاكِبٌ، صَاحِبٌ

Исми фоил сийфаси феъл масдарларини махсус
англатувчисидир. Гоҳида бир машғулот билан кўп машғул
бўлган кимсани мутлақ шу нарсада эканини англатмоқ учун
ўша нарсани исмидан иштиқоқ қилиб олинади. لَابِنٌ сутчи
деб аталган нарсани асли ўзаги бўлган لَبْنٌ дан иштиқоқ
қилиб олинган.

оёқ кийими бор маъносидаги исм эса туфли маъноси бўлган نَعْلٌ дан иштиқоқ қилиб олинган. Шуни сингари رَجُلٌ، فَرَسٌ яъни пиёда ва чавандоз маъносидаги исмлар رَجُلٌ، فَرَسٌ яъни оёқ ва от маъносидаги калималардан иштиқоқ қилиб олинган.

§-30

اسم مفعول

Исми мафъул

Исми мафъулнинг олти сийфаси бордир. Булар ҳам исми фоил сийфалари каби учтаси музаккар ва учтаси муаннас бўлиб, улар фоиб, мухотаб ва мутакаллим орасида муштаракдир.

Исми мафъул сийфаларининг тасрифи

مَنْصُورٌ - مَنْصُورَانِ - مَنْصُورُونَ - مَنْصُورَةٌ - مَنْصُورَتَانِ - مَنْصُورَاتٌ

Исми мафъулда инсондан бошқаси мақсад этилса жамъ музаккари жамъ муаннаси каби келади.

مَكْتُوبٌ - مَكْتُوبَاتٌ، مَعْلُومٌ - مَعْلُومَاتٌ، مَأْكُولٌ - مَأْكُولَاتٌ

Баъзи исми мафъуллар гоҳида فَعِيلٌ вазнида истеъмол этилади:

مَقْتُولٌ - قَتِيلٌ، مَجْرُوحٌ - جَرِيحٌ، مَجْمُوعٌ - جَمِيعٌ، مَكْرُوهٌ - كَرِيهٌ

Ушбу فَعِيلٌ вазнида бўлган исми мафъуллар музаккар ҳамда муаннас учун ҳам «то» сиз истеъмол этилади.

Масалан *إِمْرَأَةٌ قَتِيلَةٌ* дейилади. *رَجُلٌ قَتِيلٌ* дейиш хатодир. Ва яна бу вазнда бўлган исми мафъулларнинг баъзиларини жамълари *فَعَلِي* вазнида келади. *جَرَحِي*, *قَتَلِي* каби.

مَنْصُورٌ тасрифига қиёс қилиб бошқа бобларнинг исми мафъулларини тасриф этинг.

مَنْصُورٌ، مَضْرُوبٌ، مَمْدُوحٌ، مَعْلُومٌ، مَبْصُورٌ، مَعْرُوفٌ، مُكْرَمٌ، مُعَلَّمٌ، مُتَعَلَّمٌ، مُجَالَسٌ، مُتَبَاعَدٌ، مُجْتَمِعٌ، مُنْكَسِرٌ، مُسْتَعْفِرٌ، مُحْمَرٌ، مُعْشَوَشِبٌ، مُحْمَارٌ، مُجْلُودٌ، مَدْحَرَجٌ، مُتَدَحْرَجٌ، مُحْرَنَجَمٌ، مُقْشَعْرٌ.

§-31

اسم فَعَالٍ

(صيغة مبالغة)

Исми фаъъл сийфаси

Исми фаъълнинг учтаси музаккар ва учтаси муаннас ўлароқ олти сийфаси бордир.

Исми фаъъл сийфаларининг тасрифи

نَصَّارٌ، نَصَّارَانِ، نَصَّارُونَ، نَصَّارَةٌ، نَصَّارَتَانِ، نَصَّارَاتٌ

Исми фаъъл сийфалари феъл масдарларини махсус кўринишидир. Гоҳо бир зот ҳақида кўп машғул бўлган кимса мутлақ бўлиши учун исм зотлардан иштиқоқ этилади. *حَدَّادٌ* каби темирчи деган сўзни *حَدِيدٌ* темирчи деган сўздан иштиқоқ қилинган. *خَبَّازٌ* каби нонвой деган сўзни *خُبْزٌ* нон деган сўздан иштиқоқ қилинган. *خَفَّافٌ* косиб сўзини *خَفٌّ* махси деган сўздан иштиқоқ қилиб олинган. Исм феълларнинг аксари феъли қасир бобларида келур. Жуда кам ҳолатларда узун бобларнинг феъли бўлган *يُدْحَرِجُ*

бобида келур. Масалан сўнгги жадвалда فعلان، فعلال، فعلايل، فعليل،
вазнларининг ҳар бири يُدَخْرِجُ - دَخَرَجَ - بوبларидандир.

Исми фаъолнинг машҳурлари 20 вазнда келади

- 1) فَعَّالٌ - حَمَّالٌ - حَمَّالُونَ، حَمَّالَةٌ - حَمَلٌ، يَحْمِلُ، الْحَمْلُ
- 2) فَعَّالَةٌ - عَالِمَةٌ - عَلَامَاتٌ - عَلِمَ، يَعْلَمُ، الْعِلْمُ
- 3) فَعَّيْلٌ - صِدِّيقٌ - صِدِّيقُونَ، صِدِّيقَةٌ - صَدَقَ، يَصْدُقُ، الصِّدْقُ
- 4) فَعَّيْلٌ - رَحِيمٌ - رُحَمَاءٌ، رَحِيمَةٌ - رَحِمَ، يَرْحَمُ، الرَّحْمَةُ
- 5) فَعَّيْلٌ - فَيَّصَلٌ - فَيَّاصِلٌ، فَيَّصَلَةٌ - فَصَلَ، يَفْصِلُ، الْفَصْلُ
- 6) فَاعُولٌ - فَارُوقٌ - فَوَارِقٌ، فَارُوقَةٌ - فَارَقَ، يَفْرُقُ، الْفَرْقُ
- 7) فَعُولٌ - أَكُولٌ - مُشْتَرِكٌ - أَكَلَ، يَأْكُلُ، الْأَكْلُ
- 8) مِفْعَالٌ - مَنِكَاحٌ - مَنَاحِيحٌ، مُشْتَرِكٌ - نَكَحَ، يَنْكَحُ، النِّكَاحُ
- 9) مِفْعِيلٌ - مِعْطِيرٌ - مِعَاطِيرٌ، مُشْتَرِكٌ - عَطَرَ، يَعْطُرُ، الْعَطْرُ
- 10) تَفْعَالٌ - تَلْعَابٌ - تَلَاعِيْبٌ، تَلْعَابَةٌ - لَعِبَ، يَلْعَبُ، اللَّعِبُ
- 11) فَعْلَانٌ - رَحْمَانٌ - لَا يُوْجِدُ جَمْعَ وَالْمَوْثَ - رَحِمَ، يَرْحَمُ الرَّحْمَةَ
- 12) فُعْلَانٌ - سُلْطَانٌ - سَلَاطِينٌ، سُلْطَانَةٌ - سَلَطَ، يَسَلُطُ، السُّلْطَةُ
- 13) فُعْلَةٌ - هُمَزَةٌ - هُمَزَاتٌ، مُشْتَرِكٌ - هَمَزَ، يَهْمِزُ، الْهَمْزُ
- 14) فَاعِلَةٌ - سَارِقَةٌ - سَوَارِقٌ مُشْتَرِكٌ - سَرَقَ، يَسْرِقُ، السَّرِقَةُ
- 15) فَعَلَ - تَبَعَ - أَتْبَاعٌ، تَبَعَ - تَبِعَ، يَتَّبِعُ، التَّبَعُ
- 16) فُعْلٌ - تَبَّعٌ - تَبَائِعَةٌ، تَبَّعٌ - تَبِعَ، يَتَّبِعُ، التَّبَعُ
- 17) فِعْلِيلٌ - تِلْمِيذٌ - تَلَامِيذٌ، وَتَلَامِيذَةٌ - تَلَمَّذَ، يُتَلَمَّذُ، التَّلْمِذَةُ
- 18) فَعْلَالٌ - وَسَوَاسٌ - وَسَاوِيْسٌ - وَسَوَسَ، يُوسِيسُ، الْوَسْوَسَةُ
- 19) فَعْلَالٌ - سِمْسَارٌ - سَمَاسِيرَةٌ - سَمَسَرَ، يُسَمِّسِرُ، السَّمْسِيرَةُ
- 20) فَعْلَلَانٌ - تَرْجَمَانٌ - مُتَرْجِمُونَ، تَرْجَمَانَةٌ - تَرْجَمَ، يُتَرْجَمُ، التَّرْجَمَةُ

§-32

اسم تفضيل

Исми тафзил

Исми тафзилнинг учтаси музаккар ва учтаси муаннас ўлароқ 6 сийфаси бор.

Исми тафзилнинг тасрифи

أَنْصَرُ، أَنْصَرَانِ، أَنْصَرُونَ، نُصْرِي، نُصْرِيَانِ، نُصْرِيَاتُ

Бунга қиёс қилиб бошқа бобларнинг исми тафзилларини тасриф этинг:

أَنْصَرُ، أَضْرَبُ، أَمْدَحُ، أَعْلَمُ، أَبْصِرُ، أَحْسَبُ

Исми тафзил қисқа феъллар боблари учун хосдир. Узун феъллар бобларида исми тафзил сийфалари йўқдир.

Исми тафзил сийфаларининг аксари зиёдалик ортиқлик маъноси фоил тарафида яъни бир феълни бажарувчи тарафидан бўлганига далолат қилади. **أَعْلَمُ** билувчи роқ каби.

Баъзилари зиёдалик мафъул тарафида яъни бир феълни бажарилган тарафидан бўлганига далолат қилади.

أَشْهَرُ، أَعْرَفُ، أَحْمَدُ، أَشْغَلُ

Исми тафзил сийфалари алиф ломли бўлса музаккар ва муаннас бўлишда ҳамда муфрад, тасния ва жамъ бўлишда мавсуфларига тобеъ бўлади:

الرَّجُلُ الْأَعْلَمُ، الرَّجُلَانِ الْأَعْلَمَانِ، الرَّجَالُ الْأَعْلَمُونَ، الْمَرْأَةُ الْعُلْمِيَّةُ، الْمَرْأَتَانِ الْعُلْمِيَّانِ، النِّسَاءُ الْعُلْمِيَّاتُ

Агар алиф ломли бўлмаса мавсуфларига тобеъ бўлмай балки доимо муфрад, музаккар сийфасида истеъмол этилади.

الرَّجُلُ الْأَفْضَلُ مِنْ أَخِيهِ، الرَّجُلَانِ الْأَفْضَلُ مِنْ أَحْوَيْهِ، الرَّجَالُ الْأَفْضَلُ مِنْ إِخْوَتِهِمْ، الْمَرْأَةُ الْأَفْضَلُ مِنْ أُخْتِهَا، الْمَرْأَتَانِ الْأَفْضَلُ مِنْ أُخْتَيْهِمَا، النِّسَاءُ الْأَفْضَلُ مِنْ أُخْوَاتِهِنَّ.

Ранглар ва айбли нарсага далолат этадиган масдарлардан исми тафзил сийфаси иштиқоқ этилмайди.

ҚИЗИЛ – أَحْمَرُ

ТИЛСИЗ – أَحْرَسُ

СОҶОВ – الثَّغُ

Ушбу сийғалар исми тафзил сийғаси бўлмай балки келгусида баён этиладиган сифати мушаббаҳа сийғасидир.

§-33

إِسْمٌ مَّكَانٍ

Исми макон

Исми маконнинг бири муфрад, иккинчиси тасния ва учинчиси жамъ ўлароқ 3 сийғаси бордир.

مَنْصَرٌ، مَنْصَرَانِ، مَنْاصِرٌ

Қисқа феъллар бобларининг исми макон сийғалари 5 вазнда келади.

- 1) مَفْعَلٌ – مَكْتَبٌ – كَتَبَ، يَكْتُبُ – الْكِتَابَةُ
- 2) مَفْعَلٌ – مَجْلِسٌ – جَلَسَ، يَجْلِسُ – الْجُلُوسُ
- 3) مَفْعَلَةٌ – مَدْرَسَةٌ – دَرَسَ، يَدْرُسُ – الدَّرْسُ
- 4) مَفْعَلَةٌ – مَنَزَلَةٌ – نَزَلَ، يَنْزِلُ – النُّزُولُ
- 5) مَفْعَلَةٌ – مِعْدَنَةٌ – أَذِنَ، يَأْذِنُ – الْأَذَانُ

Узун феъл бобларининг исми макон сийғалари исми мафъул сийғалари билан бир вазнда келади.

مُكْرَمٌ، مُعَلِّمٌ، مُتَعَلِّمٌ، مُجَالِسٌ، مُتَبَاعِدٌ، مُجْتَمَعٌ، مُنْكَسِرٌ، مُسْتَعْفِرٌ، مُحْمَرٌ، مُحْمَارٌ، مُجْلُوذٌ،
مُعْشَوَشَبٌ، مُدَحْرَجٌ، مُتَدَحْرَجٌ، مُحْرَنْجَمٌ، مُقْشَعْرٌ.

Жамълари تا ألف билан مكرمات، مقشعرات бўлиб келади.

Тасрифлари: الخ...مكرم، مكرمان، مكرمات

Ушбу исми макон сийғалари гоҳида замон учун истемол этилади. У замон исми замон сийғаси номида

бўлади. Гоҳида масдар маъносида бўлади. У замон «Масдари мимий» сийфаси деб аталади.

Ҳар бир исми макон сийфаси уч маънода муштаракдир:

ёзмоқ ўрни, ёзмоқ замони, ёзмоқлик = مَكْتُوبٌ
ўтириш ўрни, ўтириш замони, ўтирмоқлик = مَجْلِسٌ

Исми макон сийфалари аксар пайтлар исм васфлар яъни масдарлардан иштиқоқ қилинсада гоҳида исми зотлардан иштиқоқ бўлади. مشجر ёғочлик маъносида бўлган бу исмни ёғоч маъносида бўлган شجرٌ дан иштиқоқ қилиб олинган. Ва яна مأسدة арслонлик маъносида бўлган бу исмни арслон маъносида бўлган أسدٌ дан иштиқоқ қилинган.

§-34

اسم آلت

Исми олат

Исми олатнинг бири муфрад, иккинчиси тасния, учинчиси жамъ ўлароқ 3 сийфаси бордир.

مِنْصَارٌ، مِنْصَارَانِ، مَنَاصِيرُ

Исми олат сийфаси қисқа феъл бобларига хосдир. Узун феъл масдарлари бобларидан исми олат сийфаси иштиқоқ этилмайди.

Қисқа феъл бобларининг исми олат сийфалари 5 вазнда келади.

1) مِفْعَالٌ - مِفْتَاخٌ - فَتَحَ، يَفْتَحُ - الْفَتْحُ = очмоқ

2) مِفْعَلٌ - مِحْلَقٌ - حَلَقَ - يَحْلِقُ - الْحَلْقُ = соч олдирмоқ

3) مِفْعَلَةٌ - مِلْعَقَةٌ - لَعِقَ، يَلْعَقُ - اللَّعْقُ = яламоқ

4) مِفْعَلٌ - مِئْخَلٌ - نَخَلَ، يَنْخُلُ - النَّخْلُ = ун эламоқ

5) مُفْعَلَةٌ - مُكْحَلَةٌ - كَحَلٌ، يَكْحَلُ - الكَحْلُ = кўзга сурма тортмоқ

Исми олатнинг مُفْعَالٌ вазнида бўлганларининг жамъ сийғалари مَفَاعِيلٌ вазнида ي билан келади. - مَنصَارٌ - مَناصِيرٌ، مِفْتَاحٌ - مِفْتَاحٌ - مَعَارِيحٌ - مَعَارِيحٌ каби.

Сўнгги тўрт вазнда бўлганларининг жамъ сийғалари مَفَاعِلٌ вазнида ي сиз келади. محالو، ملاحق، مناخلو، مكاحلو каби.

مُفْعَالٌ вазнида бўлган исми олат сийғалари кўпинча буюк отларда истеъмом этилганидан اسم آلت كبرى деб номланади. مِفْتَاحٌ бу буюк очқич، مِعْرَاجٌ улуғ босқич، مِصْبَاحٌ улуғ қандил деганидир.

مُفْعَلٌ вазнида бўлган исми олат сийғалари кўпинча кичик отларда истеъмом этилганидан اسم آلت صغرى деб аталади:

مِفْتَاحٌ кичик очқич، مِعْرَاجٌ кичик босқич، مِصْبَاحٌ кичик қандил маъносини англатади.

Исми олат сийғаларининг феъл масдарлари махсус бўлмай гоҳида исми зотлардан иштиқоқ этилади.

§-35

صفة مشبهة

Сифати мушаббаҳа

Юқорида масдарлардан олти турли муштаққа исм бўлиши сизларга маълумдир. Улар исми фоил, исми мафъул, исми фаъвол, исми тафзил, исми замон ва макон, исми олат сийғаларидир. Исми фоил сийғаси мавсуфининг ўз ихтиёри билан бажариладиган масдарларга хосдир. Мавсуфининг ўз ихтиёри билан бажарилмайдиган масдарлардан кўпинча исми фоил иштиқоқ этилмай балки

улар ўрнига «сифати мушаббаҳа» номли бошқа сийға иштиқоқ этилади.

كَبْرٌ، يَكْبُرُ، الْكِبْرُ - катта бўлмоқ, عَطِشٌ، يَعْطِشُ، الْعَطْشُ - чанқамоқ масдарларидан كَابِرٌ، عَاطِشٌ шаклларида исми фоил сийғаси иштиқоқ этилмай балки عَطْشَانٌ، كَبِيرٌ шаклларида сифати мушаббаҳа сийғалари иштиқоқ этилади.

Ушбу сифати мушаббаҳа сийғаларида исми олат сийғалари каби қисқа феъллар боблари махсусдир. Узун феъллар бобларида исми фоилдан бошқача бўлиб сифати мушаббаҳа сийғалари келмайди.

Қисқа феъллар бобларида 25 вазнда сифати мушаббаҳа сийғалари келади:

- 1) فَعِيلٌ - كَبِيرٌ - كَبِيرَةٌ - كِبَارٌ - كَبْرٌ، يَكْبُرُ، الْكِبْرُ = улуғ, буюк
- 2) فَعْلَانٌ - عَطْشَانٌ - عَطْشَانَةٌ - عِطَاشٌ وَعِطَاشِي - عَطِشٌ، يَعْطِشُ، الْعَطْشُ = чанқоқ
- 3) فَعْلَانٌ - عُرْيَانٌ - عُرْيَانَةٌ - عُرْيَانُونَ - عَرِيٌّ، يَعْرِيٌّ، الْعُرْيُ = яланғоч
- 4) أَفْعَلٌ - أَحْمَرٌ - حَمْرَاءٌ - حُمْرٌ وَحُمْرَانٌ - حَمْرٌ، يَحْمُرُ، الْحُمْرَةُ = қизил тусли
- 5) فَعْلَاءٌ - لا يوجد - عَذْرَاءٌ - عَذَارِي وَعَذَارِي - عَذْرٌ، يَعْذُرُ، الْعَذْرُ = бикр қиз
- 6) فَعْلَاءٌ - لا يوجد - نُفَسَاءٌ - نُفَاسٌ، نُفَسَادَاتٌ - نَفْسٌ، يَنْفَسُ، النَّفَاسُ = нифос аёл
- 7) فَعْلِيٌّ - * * * - حُبَلِيٌّ - حُبَالِيٌّ، حُبَلِيَّاتٌ - حَبْلٌ، يَحْبِلُ، الْحَبْلُ = ҳомиладор
- 8) فَعْلِيٌّ - * * * - تَكْلِيٌّ - تَكْلِيَّاتٌ - تَكَلٌّ، يَتَكَلَّمُ، التَّكَلُّمُ = боласи ўлган

ХОТИН

- 9) فَعْلٌ - حَسَنٌ - حَسَنَةٌ - حِسَانٌ - حَسَنٌ، يَحْسُنُ، الْحَسَنُ = чипройли
- 10) فَعْلٌ - فَرِحٌ - فَرِحَةٌ - فَرِحُونَ، فَرِحِيٌّ - فَرِحٌ، يَفْرَحُ، الْفَرَحُ = шодлик
- 11) فَعْلٌ - مُلْسٌ - مُلْسَةٌ - * * * - مُلْسٌ، يَمْلَسُ، الْمَلْسَةُ = силлиқлик
- 12) فَعْلٌ - جُنْبٌ - جُنْبٌ - اجْتَابٌ - جُنْبٌ، يَجُنُبُ، الْجُنَابَةُ = жунуб бўлмоқ
- 13) فَعْلٌ - نَدَسٌ - * * * - * * * - نَدَسٌ، يَنْدَسُ، النَّدَسُ = зийрак
- 14) فَعْلٌ - سَهْلٌ - سَهْلَةٌ - سُهُولٌ - سَهْلٌ، يَسْهَلُ، السُّهُولَةُ = енгил, қулай

15) فِعْلٌ - بَكَرٌ - بَكَرٌ - أَبَكَارٌ - بَكَرَ، يَبْكَرُ، الْبَكَارَةُ = бокира

16) فِعْلٌ - صَلَبٌ - صُلْبَةٌ - أَصْلَابٌ، صَلَبَةٌ - صَلَبٌ، يَصْلُبُ، الصَّلَابَةُ = қаттиқ

17) فَاعِلٌ - طَاهِرٌ - طَاهِرَةٌ - أَطْهَارٌ - طَهَّرَ، يَطْهَرُ، الطَّهَارَةُ = пок

18) فِعَالٌ - جَبَانٌ - جَبَانَةٌ - جُبْنَاءٌ - جَبَنَ، يَجْبُنُ، الْجَبَانَةُ = қўрқоқ

حَرَامٌ - حَرَامٌ - حُرْمٌ - حَرَمَ، يَحْرُمُ، الْحُرْمَةُ = ҳаром

Ушбу сўнгги 7 вазн сифати мушаббаҳанинг муболағали сийғаларидир:

19) فِعُولٌ - عُبُوسٌ - عُبُوسٌ - عُبِسَ - عَبَسَ، يَعْبِسُ، الْعُبُوسَةُ = қовоғи солиқ

عَدُوٌّ - عَدُوَّةٌ - أَعْدَاءٌ - عَدَا، يَعْدُو، الْعَدَاوَةُ = адоват

20) فِعِيلٌ - بَيْنٌ - بَيْنَةٌ - بَيْنُونَ - بَانَ، يَبِينُ، الْبَيَانُ = очиқ- ойдин

طَيِّبٌ - طَيِّبَةٌ - طَيِّبُونَ، أَطْيَابٌ - طَابَ، يَطِيبُ، الطَّيِّبُ = яхши

21) فِعَالٌ - شُجَاعٌ - شُجَاعَةٌ - شُجَعَاءٌ، شُجَعَانٌ - شَجَعَ، يَشْجَعُ، الشُّجَاعَةُ =

баҳодир

22) فِعَالٌ - كُبَارٌ - كُبَارَةٌ - كُبَارُونَ - كَبَرَ، يَكْبُرُ، الْكِبَرُ = жуда буюк

23) فِعِيلٌ - سَكِيتٌ - سَكِيتَةٌ - سَكِيتُونَ - سَكَتَ، يَسْكُتُ، السُّكُوتُ = жим

турмоқ

24) فِعُولٌ - قُدُوسٌ - قُدُوسٌ - قُدُسٌ - قَدَسَ، يَقْدُسُ، الْقُدْسُ = покиза

25) فِعِيلٌ - قِيَوْمٌ - قِيَوْمٌ - قَامَ، يَقُومُ، الْقِيَامُ = турмоқ

§-36

أوزان مصادر أفعال قصيرة

Қисқа феъллар масдарлари вазнлари

Араб тилида масдар сийғалари жуда кўп турли вазнда келади. Ушбу дарсда 75 тага яқин масдарлар кўрсатилади. Қисқа феъллар бобларининг масдарларида ҳеч бир қиёс ва қоида йўқдир. Турли бобларнинг масдарлари турли-турли вазнда келади.

Қисқа феълларнинг баъзи феъллари уч ёки тўрт турли вазнда масдар сийғалари бўлиши кузатилади. Масалан:

جُلُوسٌ، مَجْلِسٌ، جَلَسْتُ، جَلَسْتُ، جَلَسْتُ феъллининг جَلَسَ، يَجْلِسُ турли масдари эшитилган, يَكْتُبُ، كَتَبَ феъллининг كَتَبَ، كَتَبَ، كَتَبَ، كَتَبَ، كَتَبَ вазнларида тўрт турли масдари бордир.

Қисқа феълларнинг 48 турли вазнда масдарлари эшитилган:

أوزان أمثال معاني	ماضي والمضارع تنبيهات
1) فَعْلٌ - نَصَرَ - نَصْرٌ - ёрдам бермоқ	نَصَرَ، يَنْصُرُ - نُصْرَةٌ
2) فِعْلٌ - عَلِمَ - عَلِمٌ - билмоқ	عَلِمَ، يَعْلَمُ
3) فِعْلٌ - قَرُبَ - قُرْبٌ - яқинлашмоқ	قَرُبَ، يَقْرُبُ - قَرَابَةٌ وَقُرْبَةٌ
4) فَعْلٌ - طَلَبَ - طَلَبٌ - талаб қилмоқ	طَلَبَ، يَطْلُبُ
5) فِعْلٌ - لَعِبَ - لَعِبٌ - ўйнамоқ	لَعِبَ، يَلْعَبُ - لُعْبٌ
6) فِعْلٌ - صَغَرَ - صِغْرٌ - кичкина бўлмоқ	صَغَرَ، يَصْغُرُ
7) فُعُولٌ - دَخُولٌ - دُخُولٌ - кирмоқ	دَخَلَ، يَدْخُلُ - دَخَالٌ وَدَخَالَةٌ
8) فُعُولٌ - قَبُولٌ - قَبُولٌ - қабул этмоқ	قَبِلَ، يَقْبَلُ - مَقْبَلٌ
9) فَعَالٌ - سَمَاعٌ - سَمَاعٌ - эшитмоқ	سَمِعَ، يَسْمَعُ - سَمْعٌ وَسِمَاعٌ
10) فِعَالٌ - ذَهَابٌ - ذَهَابٌ - кетмоқ	ذَهَبَ، يَذْهَبُ - ذَهَابٌ، ذُهُوبٌ
11) فُعَالٌ - سُعَالٌ - سُعَالٌ - йўталмоқ	سَعَلَ، يَسْعَلُ - سَعْلٌ
12) فَعِيلٌ - صَهِيلٌ - صَهِيلٌ - кишнаш	صَهَلَ، يَصْهَلُ - صُهَالٌ، صَهْلٌ
13) فِعْلَانٌ - عِرْفَانٌ - عِرْفَانٌ - танимоқ	عَرَفَ، يَعْرِفُ - مَعْرِفَةٌ، عِرْفَةٌ
14) فُعْلَانٌ - شُكْرَانٌ - شُكْرَانٌ - шукр қилмоқ	شَكَرَ، شُكْرٌ
15) فَعْلَانٌ - لَمَعَانٌ - لَمَعَانٌ - ялтирамоқ	لَمَعَ، يَلْمَعُ - لَمْعَةٌ
16) فِعْلَانٌ - عِرْفَانٌ - عِرْفَانٌ - танимоқ	عَرَفَ - يَعْرِفُ - عِرْفَةٌ، عِرْفَانٌ

- 17) فَعَلَةٌ - قُدْرَةٌ - كُحِّي عِتْمُوڭ - قُدِّرَ، يَقْدِرُ - قُدْرَانٌ وَمَقْدِرَةٌ
- 18) فَعَلَةٌ - غَلَبَةٌ - ڦالابا ڤوزونموڤ - غَلَبَ، يَغْلِبُ - غَلَبَ
- 19) فَعَالَةٌ - طَهَارَةٌ - пок бўлмоڤ - طَهَّرَ، يَطْهَرُ - طَهَّرَ، طَهُّورٌ
- 20) فَعَالَةٌ - كِتَابَةٌ - ёзмоڤ - كَتَبَ، يَكْتُبُ - كِتَابٌ، كِتَابٌ، كِتَابَةٌ
- 21) فَعُولَةٌ - ضَرُورَةٌ - зарурат - ضَرَّ، يَضُرُّ - ضَرٌّ، ضَارُورَةٌ
- 22) فَعُولَةٌ - سُهُولَةٌ - енгиллик - سَهَّلَ، يَسْهَلُ - سَهَالَةٌ
- 23) فَعِيلَةٌ - بَصِيرَةٌ - идрок - بَصَرَ، يَبْصُرُ - بَصَرٌ
- 24) فَعَلَةٌ - سَرِقَةٌ - ўфрилик - سَرَقَ، يَسْرِقُ - سِرْقٌ، سِرْقَةٌ، سَرَقٌ
- 25) فَاعِلَةٌ - عَاقِبَةٌ - оқибат - عَقَبَ، يَعْقُبُ - عَقَبٌ
- 26) فَعَالِيَةٌ - كَرَاهِيَةٌ - кароҳиятли - كَرِهَ، يَكْرَهُ - كَرَاهَةٌ
- 27) فَعَالَةٌ - بُعَايَةٌ - истамоڤ - بَعِيَ، يَبْغِي - بُعَاءٌ، بُعَاءٌ، بُعِيَةٌ، بُعِيَةٌ
- 28) فَعِيلِيَةٌ - سُخْرِيَةٌ - масхара ڤилмоڤ - سَخَرَ، يَسْخَرُ - سَخْرٌ، سَخْرٌ، سَخْرَةٌ
- 29) فَعُولِيَةٌ - عِبَادِيَةٌ - ڤуллик ڤилмоڤ - عَبَدَ، يَعْبُدُ - عِبَادَةٌ، عِبَادَةٌ
- 30) فَعُولَةٌ - جَبْرُوتٌ - улуф бўлмоڤ - جَبَرَ، يَجْبِرُ - جَبْرٌ، جَبْرَةٌ
- 31) تَفْعَلَةٌ - تَهْلِكَةٌ - ҳалокат - هَلَكَ، يَهْلِكُ - هَلَاكٌ، هَلَاكٌ، مَهْلِكٌ
- 32) فَعْلَنِيَةٌ - بُلْهِنِيَةٌ - тентак - بَلِهَ، يَبْلِهُ - بِلَاهَةٌ
- 33) فَعْلُولَةٌ - غَيْبِيَةٌ - кўздан йўқ бўлмоڤ - غَابَ، يَغِيبُ - غَيْبَةٌ، غَيْبَةٌ، غَيْبٌ، غَيْبٌ
- 34) فَعِيلِيَةٌ - كِبْرِيَاءٌ - жуда улуф бўлмоڤ - كَبُرَ، يَكْبُرُ - كِبْرٌ
- 35) فَعِيلِيٌّ - خَلِيفِيٌّ - ўринбосар бўлмоڤ - خَلَفَ، يَخْلِفُ - خِلَافَةٌ، خَلْفٌ
- 36) فَعَا - هُدَى - тўғри йўлда бўлмоڤ - هَدَى، يَهْدِي - هِدَايَةٌ
- 37) فَعْوِيٌّ - طَعْوِيٌّ - тугён - طَعَى، يَطْعِي - طَعْيَانٌ، طَعْوَانٌ
- 38) فَعْلِيٌّ - ذِكْرِيٌّ - зикр ڤилмоڤ - ذَكَرَ، يَذْكُرُ - ذِكْرٌ، ذِكْرَةٌ، ذِكْرٌ
- 39) فَعْلِيٌّ - بُشْرِيٌّ - بَشَرَ، يَبْشُرُ - بَشَارَةٌ، بَشَارَةٌ
- 40) مَفْعَلٌ - مَشْعَلٌ - машғул бўлмоڤ - شَعَلَ، يَشْعَلُ - شَعْلٌ، شَعْلٌ
- 41) مَفْعَلَةٌ - مَرْحَمَةٌ - марҳамат кўрсатмоڤ - رَحِمَ، يَرْحَمُ - رَحْمَةٌ، رَحْمَةٌ، رَحْمٌ، رَحْمٌ
- 42) مَفْعَلٌ - مَرْجِعٌ - ڤайтиш - رَجَعَ، يَرْجِعُ - رَجْعٌ، رَجْعٌ، رَجْعٌ، رَجْعِيٌّ
- 43) مَفْعَلَةٌ - مَغْفِرَةٌ - авф этмоڤ - غَفَرَ، يَغْفِرُ - غَفْرَانٌ، غَفْرٌ

- 44) مَفْعَلَةٌ - مَكْرُمَةٌ - خۇرматли бўлмоқ - كَرْمٌ، يَكْرُمُ - كَرَامَةٌ
45) مَفْعُولٌ - مَيْسُورٌ - осон бўлмоқ - يَسْرٌ، يَيْسُرُ - يَسْرٌ، يُسْرَةٌ
46) مَفْعُولَةٌ - مَصْدُوقَةٌ - تўғри сўз - صَدَقٌ، يَصْدُقُ - صِدْقٌ، صَدَقٌ
47) فَعْلَةٌ - جَلَسَةٌ - мажлис - جَلَسَ، يَجْلِسُ - جُلُوسٌ، مَجْلِسٌ
48) فَعْلَةٌ - جَلَسَةٌ - ўтириш - جَلَسَ، يَجْلِسُ

§-37

أوزان مصادر أفعال طويلة

Узун феъллар масдари вазнлари

- 1) أَكْرَمَ - إِفْعَالٌ - إِكْرَامٌ، إِخْرَاجٌ، إِدْخَالٌ
2) عَلَّمَ - تَفْعِيلٌ - تَعْلِيمٌ، تَصْدِيقٌ، تَعْظِيمٌ
احيانا يأتي في وزن: (تَفْعِلَةٌ، تَفْرِقَةٌ) (تَفْعَالٌ، تَكَرَّرٌ) (تَفْعَالٌ، تَبْيَانٌ) (فَعَالٌ، كَلَامٌ) (فَعَالٌ، كَذَّابٌ) (فُعْلَانٌ، سُبْحَانٌ)
3) تَعَلَّمَ - تَفْعُلٌ - تَعْلَمٌ، تَكَلَّمَ، تَفَكَّرٌ - تَفْعَالٌ، تَحَمَّلَ
4) جَالَسَ - مُفَاعَلَةٌ - مُجَالَسَةٌ، مُضَارَبَةٌ، مُشَابَهَةٌ - فَعَالٌ، قِتَالَ
5) تَبَاعَدَ - تَفَاعَلَ - تَبَاعَدٌ، تَقَارَبٌ، تَفَارَقٌ
6) اجْتَمَعَ - اِفْتَعَالَ - اجْتِمَاعٌ، اجْتِهَادٌ، اِنْتِبَاهٌ
7) اِنْكَسَرَ - اِنْفَعَالَ - اِنْكِسَارٌ، اِنْقِطَاعٌ، اِنْكِشَافٌ
8) اسْتَعْفَرَ - اسْتَفْعَالَ - اسْتِغْفَارٌ، اسْتِطْعَامٌ، اسْتِفْتَاحٌ
9) اِحْمَرَّ - اِفْعِلَالَ - اِحْمِرَارٌ، اِبْيَضَاضٌ، اِسْوَدَادٌ
10) اِعْشَوْشَبَ - اِفْعِيْعَالَ - اِعْشِيْشَابٌ، اِحْدِيْدَابٌ، اِمْلِيْلَاحٌ
11) دَخَرَجَ - فَعْلَلَةٌ - دَخْرَجَةٌ، تَرْجَمَةٌ، مَضْمَضَةٌ - فِعْلَالٌ، زَلْزَالَ - فُعْلَالٌ
12) تَدَخَّرَجَ - تَفَعَّلٌ - تَدَخَّرَجٌ، تَجَوَّرَبٌ، تَأَلَّلُوْ
13) اِحْرَنْجَمَ - اِفْعِنَالٌ - اِحْرَنْجَامٌ، اِبْرَنْشَاقٌ، اِحْرَنْشَامٌ
14) اِفْشَعَّرَ - اِفْعِلَالَ - اِفْشَعْرَارٌ، اِشْمَعْرَازٌ، اِضْمِحْلَالَ

Узун феъллар масдарларининг охирида муаннас «те» қўшилса бир марта маъносини ифода этади.

إِكْرَامَةٌ، تَعْلِيمَةٌ، إِجْتِمَاعَةٌ، انْكِسَارَةٌ، اسْتِغْفَارَةٌ

§-38

أنواع مصادر

Масдарларнинг турлари

Араб тилида бир қанча калимадан таркиб топган лафзларни баъзи ҳарф ва калимани ҳазф этиб, йўниб, ҳосил қилинган масдарларни «Манҳут масдари», яъни йўнилган масдар, деб номланади. Булар кўпинча فَعَلَّةٌ вазнида келади.

(البَسْمَلَةُ) = بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(الْحَمْدَلَةُ) = الْحَمْدُ لِلَّهِ

(الصلولة) = صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(السبحنة) = سُبْحَانَ اللَّهِ

(المشكنة) = مَا شَاءَ اللَّهُ

(الحوقلة) = لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

Ушбу манҳута масдарлари қуйидаги феъллардан иштиқоқ қилиб олинади. حَمَدًا، يُحْمَدُ — بَسَمَلًا، يُبَسَمَلُ

مصادر جعلية

Арабий исмларнинг охирига бир «ташдидли йо» билан «то мудаввара» бирлашиб келса маънолари масдар маъносига ўхшайди. إِنْسَانِيَّةٌ، حَيَوَانِيَّةٌ، عَالَمِيَّةٌ، مَعْلُومِيَّةٌ، أَفْضَلِيَّةٌ، مَدَنِيَّةٌ

Баъзи масдарлар гоҳида исми фоил маъносида истеъмол этилади. عَادِلٌ، مَعْرُوفٌ، مُمَيِّزٌ каби исмлар عَدْلٌ، تَعْرِيفٌ، تَمْيِيزٌ маъносидадир.

Баъзи масдарлар гоҳида исми мафъул маъносида истеъмол этилади. مَخْلُوقٌ، مَجْمُوعٌ، مَكْتُوبٌ каби исмлар كَلْبٌ، جَمْعٌ، كِتَابٌ маъносидадир.

Исми фоил маъносида истеъмол этиладиган масдарлар «Масдару фоилий», деб ва исми мафъул маъносида истеъмол этиладиган масдарлар «Масдару мафъулий», дейилади.

مصادر ميمية

Аввалида бир мийм зоидаси бўлган масдарлар «Масдари мимий», деб номланади.

مَشْعَلٌ، مَرْحَمَةٌ، مَرْجِعٌ، مَغْفِرَةٌ، مَكْرَمَةٌ، مَيْسُورٌ، مَصْدُوقَةٌ

Қисқа феълларнинг масдари мимийлари кўпинча исми макон сийғаси билан бир вазнда келади. Исми мафъул вазнида бўлганлари жуда ҳам оздир. مَيْسُورٌ، مَصْدُوقَةٌ каби.

Узун феълларнинг масдари мимийлари ҳар замон исми мафъул, исми макон ва исми замон сийғалари билан бир вазнда келади. Яъни бир сийға, масдар, исми мафъул, исми макон, исми замон маъноларида муштаракдир. Масалан مُكْرَمٌ ҳурматламоқ, ҳурматланмиш, ҳурматлаш макони ёки ҳурматлаш замони маъноларида муштаракдир.

فَعْلَةٌ вазнида бўлган масдарларнинг аксари «Масдару марра» бўлиб маъноларида бир карра деган сўз тушунилади. فَعْدَةٌ، سَجْدَةٌ، ضَرْبَةٌ каби.

فَعْلَةٌ вазнида бўлган масдарларнинг аксари «Масдари нав» бўлиб, маъноларида бир навлик маъно тушунилади. جَلْسَةٌ، ضَرْبَةٌ، سَجْدَةٌ، فَعْدَةٌ каби.

Феъллар қисми

Қисқа феъллар ҳарфлар эътибори билан 4 турли.

1. Солим 2. Музоъаф 3. Маҳмуз 4. Муътал

1) Мозийларнинг муфрад, музаккар, ғоиб сийғасида «вов» ёки «йо» бўлган феъллар «Мўътал» деб аталади.

وَعَدَ، يَسَرَ، خَشِيَ، رَخُو، وَشِيَ

2) Мозийларнинг муфрад, музаккар, ғоиб сийғасида ҳамза бўлган феъллар «Маҳмуз» деб аталади. قَرَأَ، سَأَلَ، قَرَأَ

3) Мозийларнинг муфрад, музаккар, ғоиб сийғасининг охирида бир ҳарф такрор этилса «Музоъаф», деб аталади.

4) Мозийларнинг муфрад музаккар ғоиб сийғаларида «вов» ёки «ҳамза» бўлмаган ҳамда охирида ҳеч бир ҳарф такрор этилмайдиган феъллар «Солим» деб аталади. نَصَرَ، ضَرَبَ، مَدَحَ، عَلِمَ،

كَابَى، عَرَفَ

каби феълларда маҳмузлик билан музоъафлик, يَسَرَ каби феълларда муъталлик билан маҳмузлик жам бўлган. Лекин бундай феъллар жуда оздир. Солим бўлган феълларнинг сийғалари ҳарфлари ва ҳаракатлари табдил ҳам этилмайди тушуриб ҳам юборилмайди. Ҳар вақт бобларда кўрсатилган вазнларда истъёмол этилади. Аммо музоъаф, маҳмуз ва мўътал бўлган феълларнинг баъзи сийғаларида ё ҳарфлари ёки ҳаракатлари табдил этилади ёки бутунлай тушуриб юборилади. Кўпинча бобларда кўрсатилган вазнлар бошқа вазнда истъёмол этилади. Масалан музоъафдан يَمُرُّ، مَرَّ، مَرَرًا، يَمُرُّ، أَمُرُّ، لَا تَمُرُّ феъллари сийғаси бобларининг вазнлари бўлиши муносиб эди. Лекин луғатда مَرَّ، يَمُرُّ، مَرَّ، لَا تَمُرُّ деб истъёмол этилади.

Ва яна маҳмуздан **يَسْأَلُ**، **يَأْمُرُ** وَ**سَأَلَ**، **أَمَرَ** нинг амр сийғалари **أَمْرٌ**، **سَلٌ** деб жорий қилинади.

Ва яна мўъталдан **رَخُوَ**، **خَشِيَ**، **وَعَدَ** феълларининг музоъафлари **يَرْخُو**، **يَخْشَى**، **يُوعِدُ** деб истеъмол этилади.

Ушбу равишча, солим бўлмаган феълларнинг сийғаларини боблардаги вазнларига қиёс қилиб билмоқ жуда қийиндир. Шунга биноан музоъаф, маҳмуз ва мўътал бўлган феълларнинг сийғалари қандай вазнда истеъмол этилиши кейинги дарсларда батафсил кўрсатилади.

Солимдан бошқа сийғалар солим феълларининг сийғаларига мухолиф келадикки, уларни солим феъллар каби саломат қолишини кўриб комил ишонч билан аниқлаб олиш керак. Музоъаф, маҳмуз ва мўътал бўлган масдарларнинг ўзгартириб истеъмол этилганидан ушбу сийғаларни **صيغة مريضة** яъни «**касал сийғалар**» дейилади. Юқоридаги мазкур мисолларнинг ҳар бири касал сийғалардир. Солим феълларнинг масдарлари ва муштаққа исмлар солим исмлардан деб ҳисобланади. Музоъаф, маҳмуз ва мўътал бўлган феълларнинг масдар ва муштаққа исмлари музоъаф, маҳмуз ва мўътал исмлардан ҳисобланади.

Масалан **نَصَرَ**، **نَاصِرٌ**، **مَنْصُورٌ** солим феъл бўлганидан **نَصَرَ** сийғалари солим исмлар, деб ҳисобланади.

Ва яна **وَعَدَ**، **أَمَرَ**، **مَرَّ** музоъаф, маҳмуз ва мўътал феъллардан бўлгани учун **مَمْرٌ**، **مَمْرٌ**، **مَأْمُورٌ**، **مَوْعُودٌ** сийғалари музоъаф, маҳмуз ва мўътал исмлардан ҳисобланади.

§-40

أفعال مضاعفة

Музоъаф феъллар

فعل مضارع معلوم:

يَمُرُّ، يَمْرَانِ، يَمْرُونَ، تَمُرُّ، تَمْرَانِ، تَمْرُونَ، تَمْرَيْنِ، تَمْرَانِ، تَمْرُونَ، أَمُرُّ، نَمُرُّ

فعل مضارع مجهول:

يَمُرُّ، يَمْرَانِ، يَمْرُونَ، تَمُرُّ، تَمْرَانِ، يَمْرُونَ... الخ

أمر: مُرٌّ، مُرًّا، مُرُوا، مُرِّي، مُرًّا، أَمْرُونَ

أو: أَمْرٌ، أَمْرًا، أَمْرُوا، أَمْرِي، أَمْرًا، أَمْرُونَ

Танбеҳ: Муфрад, музаккар, мухотаб сийғасини мур деб
зама ва касра билан истеъмол этиш жоиз.

مجهول: لِمُرٍّ، لِمْرَانِ، لِمْرُونَ، لِمُرِّي، لِمْرَانِ، لِمْرُونَ

نهي: لَا تَمُرُّ، لَا تَمْرَانِ، لَا تَمْرُونَ، لَا تَمْرِي، لَا تَمْرَانِ، لَا تَمْرُونَ

مجهول: لَا تَمُرُّ، لَا تَمْرَانِ، لَا تَمْرُونَ، لَا تَمْرِي، لَا تَمْرَانِ، لَا تَمْرُونَ

اسم الفاعل: مَارٌّ، مَارَانِ، مَارُونَ، مَارَّةٌ، مَارَّتَانِ، مَارَاتٌ

بالألف واللام: الْمَارُّ، الْمَارَانِ، الْمَارُونَ، الْمَارَّةُ، الْمَارَّتَانِ، الْمَارَاتُ

اسم مفعول: مَمْرُورٌ، مَمْرُورَانِ، مَمْرُورُونَ، مَمْرُورَةٌ، مَمْرُورَتَانِ، مَمْرُورَاتٌ

اسم فعال: مَرَّازٌ... الخ

اسم تفضيل: أَمْرٌ، أَمْرَانِ، أَمْرُونَ، مُرِّي، مُرْيَانِ، مُرِّيَاتٌ

اسم مكان: مَمْرٌ، مَمْرَانِ، مَمَارٌ

اسم آلت: مِمْرَارٌ، مِمْرَارَانِ، مِمَارِيرٌ

أمثال مرَّ يَمُرُّ

қайтармоқ- (رَدٌّ، يَرُدُّ، الرَّدُّ)

чўзмоқ- (مَدٌّ، يَمُدُّ، المَدُّ)

санамоқ- (عَدٌّ، يَعُدُّ، العَدُّ)

боғламоқ- (سَدٌّ، يَسُدُّ، السَّدُّ)

- шодланмоқ- (سَرَّ، يَسُرُّ، السَّرُّ)
 йўл кўрсатмоқ- (دَلَّ، يَدُلُّ، الدَّلَالَةُ)
 қисса айтмоқ- (قَصَّ، يَقْصُ، القَصُّ)
 имом бўлмоқ- (أَمَّ، يَأُمُّ، الإمامة)
 тақиллатмоқ- (دَقَّ، يَدُقُّ، الدَّقُّ)
 боғламоқ- (شَدَّ، يَشُدُّ، الشَّدُّ)
 шубҳаланмоқ- (شَكَّ، يَشْكُ، الشَّكُّ)
 гумон қилмоқ- (ظَنَّ، يَظُنُّ، الظَّنُّ)
 сўкмоқ- (سَبَّ، يَسُبُّ، السَّبُّ)
 хўрламоқ- (ذَمَّ، يَذُمُّ، الذَّمُّ)

§-41

فَرَّ، يَفِرُّ

бобидандир. بَوْبِدَانِدِيرَ، يَضْرِبُ بُوْلِيْبَ فَرَّ، يَفِرُّ اسليدا فَرَّ، يَفِرُّ

қочмоқ – فَرَّ، فِرَّ Масдарлари

فَرَّ، يَفِرُّ، فِرَّ، لَا تَفِرُّ، فَارُّ، مَفْرُورٌ، فَرَّارٌ، أَفَرُّ، مَفْرٌ، مَفْرَارٌ
 ماضي: فَرَّ، فَرَّآ، فَرُّوا، فَرَّتْ، فَرَّتَا، فَرَرْنَ، فَرَرْتِ... الخ
 مجهول: فَرَّ، فَرَّآ، فَرُّوا، فَرَّتْ، فَرَّتَا، فُرَرْنَ، فُرَرْتِ... الخ
 مضارع: يَفِرُّ، يَفِرَّانِ، يَفِرُّونَ، تَفِرُّ، تَفِرَّانِ، يَفِرِّرْنَ، تَفِرُّ، تَفِرَّانِ، تَفِرُّونَ، تَفِرَّيْنَ، تَفِرَّانِ، تَفِرِّرْنَ، أَفِرُّ،

نَفِرُّ

مجهول: يُفِرُّ، يُفِرَّانِ، يُفِرُّونَ، تُفِرُّ، تُفِرَّانِ، يُفِرِّرْنَ... الخ

امر: فِرَّ، فِرَّآ، فِرُّوا، فِرِّي، فِرَّآ، اِفِرِّرْ

أو: اِفِرِّرْ، اِفِرِّرْ، اِفِرُّوا، اِفِرِّري، اِفِرِّرْ، اِفِرِّرْ

مجهول: لِيُفِرَّ، لِيُفِرَّآ، لِيُفِرُّوا، لِيُفِرِّي، لِيُفِرِّرْ، لِيُفِرِّرْ

Танбех: فِرَّ ни касра билан فِرَّ деб айтиш жоиз лекин فِرَّ дейилмайди.

نَهِي: لَا تَفِرَّ، لَا تَفِرَّآ، لَا تَفِرُّوا، لَا تَفِرِّي، لَا تَفِرِّرْ، لَا تَفِرِّرْ

مجهول: لَا تُفَرِّ... الخ

اسم فاعل: فَارٌّ... الخ

اسم مفعول: مَفْرُورٌ... الخ

اسم فعال: فَارٌّ... الخ

اسم تفضيل: أَفْرٌ، أَفْرَانِ، أَفْرُونَ، فُرِّي، فُرْيَانِ، فُرْيَاتٌ

اسم مكان: مَفْرٌ، مَفْرَانِ، مَفَارٌ (أَوْ مَفْرٌ)

اسم آلت: مِفْرَارٌ، مِفْرَارَانِ، مِفَارِيرٌ

أمثال فَرَّ يَفِرُّ

حَلَّ، يَحِلُّ، الْحِلُّ - ҳалол бўлмоқ

حَسَّ، يَحِسُّ، الْحِسُّ - сезмоқ

صَحَّ، يَصِحُّ، الصَّحَّةُ - соғ бўлмоқ

ضَلَّ، يَضِلُّ، الضَّلَالُ - адашмоқ

§-42

مَسَّ يَمَسُّ

аслида يَمَسُّ اسليدا بوبيданدير، يَعْلَمُ، بُولُوب، مَسَّسٌ، يَمَسُّسٌ

Масдарлари مَسَّسٌ، الْمَسَّاسُ، الْمَسُّ - тутмоқ, ушламоқ маъносидадир.

مَسَّ، يَمَسُّ، مَسٌّ، لَا تَمَسُّ، مَسٌّ، مَمْسُوسٌ، مَسَّاسٌ، أَمَسُّ، مَمَسُّ، مِمْسَاسٌ

مَاضِي: مَسَّ، مَسًّا، مَسُّوا، مَسَّتْ، مَسَّتَا، مَسِسْنَا، مَسِسْتِ... الخ

مَجْهُول: مَسَّ، مَسًّا، مَسُّوا... الخ

مضارع: يَمَسُّ، يَمَسَانِ... الخ

أمر: مَسَّ (أَوْ مَسَّ، وَامْسِسْ)

مجهول: لَتَمَسَّ... الخ

نهي: لَا تَمَسَّ... الخ

مجهول: لَا تُمَسَّ... الخ

Қолган олтига муштаққот сийғаларини қиёс билан тасриф этинг.

أمثال مسَّ يمسُّ

عَضَّ، يَعَضُّ، العَضُّ -

وَدَّ، يَوَدُّ، الوُدُّ، (الوَدَادُ، وَالْمَوَدَّةُ) -

مَصَّ، يَمصُّ، المَصُّ -

каби **حَبَّ**، **يَحِبُّ** бўлган муштақ масдарларидан **الْحَبُّ**، **وَالْمَحَبَّةُ** аслида **يَحِبُّ** ўлароқ **حَبَّ** бобидан бўлган музоафларнинг сийғаларини **يَمُرُّ** мисолини қиёс билан билмоқ мумкиндир.

§-43

مضاعف أفعال طويلة

Узун феъллар музоъафи

Узун феъллар музоафининг сийғаларини қисқа феъллар музоъафларини қиёс билан тасриф этилади.

(1)

бобининг музоъафи **يُمُرُّ** кабидир. Булар аслида **أَمَرَ** **يُمُرُّ** бўлиб масдари **إِمْرَارٌ** ўтказмоқ, кечирмоқдир.

مشتقات: أَمَرَ، يُمِرُّ، أَمِرٌّ، لاَ تُمِرُّ، مُمِرٌّ، مُمِرٌّ

مجهول: أَمِرٌّ، يُمِرُّ، لِيُمِرَّ، لاَ تُمِرُّ

Исми фоил, исми мафъул ва исми макон сийғалари маълумдир.

(2)

(8)

بۆلىب، اِسْتَحَبَّ، يَسْتَحِبُّ اسليدا اِسْتَحَبَّ، يَسْتَحِبُّ بوبيدان اِسْتَعْفَرَ،
ماسداري اِسْتَحَبَّ يхши кўрмоқ.

مشتقات: اِسْتَحَبَّ، يَسْتَحِبُّ، اِسْتَحَبَّ، لَ اَسْتَحِبُّ، مُسْتَحِبُّ، مُسْتَحِبُّ
مجهول: اُسْتَحِبُّ، يُسْتَحِبُّ، لُ اُسْتَحِبُّ، (مُسْتَحِبُّ، مُسْتَحِبُّ)

Танбеҳ: Диққат этмоқ лозимки, узун феъллар музоъафларининг 4-5-6-7-бобларининг мозий сийғалари билан амр сийғалари ҳамда исми фоил сийғалари билан исми мафъул сийғалари бир шаклда истеъмол этилади. Узун феълларнинг сўнгги 8 бобининг аксарида музоъаф феъллар йўқдир. Уларни саҳиҳ феъллар каби ўзгартиришдан бошқача истеъмол этилади.

§-44

أفعال مهموز

Ҳамзалик феъллар

Ҳамзалик бўлган феъллар уч турлидир. Маҳмузул аввал, маҳмузул васат, маҳмузул охир. Аввалида ҳамза бўлган феъллар «Маҳмузул аввал» номида бўлади. يَاْمُرُ каби. Ўртасида ҳамза бўлган феъллар «Маҳмузул васат» номида бўлади. سَأَلَ، يَسْأَلُ каби. Охирида ҳамза бўлган феъллар «Маҳмузул охир» номида бўлади. يَقْرَأُ، قَرَأَ каби.

1 يَاْمُرُ، أَمَرَ сийғалари

Масдари أَمَرَ буюрмоқ.

مشتقات: أَمَرَ، يَاْمُرُ، مَرَّ، لَ تَأْمُرُ، آمُرُ، مَأْمُورٌ، أَمَّارٌ، أَمَرَ، مَأْمُرٌ، مِيْمَارٌ
مضارع: يَاْمُرُ، يَاْمُرَانِ.... أَمَرَ، نَأْمُرُ

أَمْرٌ аслида дир.

مجهول: يُؤْمَرُ، يُؤْمَرَانِ... أَوْمَرُ، نُؤْمَرُ

أَوْمَرٌ аслида дир.

أمر: مُرٌّ، مُرًا، مُرُوا، مُرِي، مُرًا، مُرَنَ

في الأصل: أَمْرٌ، أُمْرًا... الخ

مجهول: لَتُؤْمَرُ... الخ

مِثْمَارٌ аслида дир. مِثْمَارٌ аслида дир.

أمثال

أَكَلَ، يَأْكُلُ، الْأَكْلُ — емоқ

أَخَذَ، يَأْخُذُ، الْأَخْذُ — олмоқ

أَمَلَ، يَأْمَلُ، الْأَمَلُ — умид этмоқ

أَمِنَ، يَأْمَنُ، الْأَمْنُ، الْأَمَانُ — тинч бўлмоқ

أَلْفَ، يَأْلَفُ، الْأَلْفُ، الْأَلْفَةُ — улфат этмоқ

أَنَسَ، يَأْنَسُ، الْإِنْسُ — йўлдош бўлмоқ

أَذِنَ، يَأْذِنُ، الْإِذْنُ — рухсат бермоқ

2 сийғалари سَأَلَ، يَسْأَلُ

مشتقات: سَأَلَ، يَسْأَلُ، سَأَلَ، لا تَسْأَلُ، سَأَلَ، مَسْأَلٌ، سَأَلَ، مَسْأَلَةٌ، مَسْأَلٌ

أمر: سَأَلَ، سَأَلَ، سَأَلُوا، سَأَلِي، سَأَلَ، سَأَلْنَا

في الأصل: اسْأَلْ، اسْأَلَا... الخ

مجهول: لَتُسْأَلُ... الخ

أمثال

سَبَّ، يَسْتَبُّ، السَّبُّ —

сәмм, сәмм, السَّامَةُ — малол кўрмоқ

бақир бўлмоқ – البأسُ، يبئسُ، يبئسُ
хасис, қурумсоқ бўлмоқ – اللؤمُ – يلؤمُ، يلؤمُ

3 قراء، يقرأ

مشتقات: قراء، يقرأ، اقرأ، لا تقرأ، قارئ، مقروء، قراء، اقرأ، اقرأ، اقرأ
اسم الفاعل: قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ
في بعض الأحيان: قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ، قارئ

أمثال

бошламоқ – بدأ، يبدأ، البدء
ташламоқ – درأ، يدرأ، الدرأ
тўлдирмоқ – ملأ، يملأ، الملأ
тузалмоқ – برأ، يبرأ، البرأ
пайдо бўлмоқ – نشأ، ينشأ، النشاء

§-45

أفعال طويلة مهموزة

Узун ҳамзалик феъллар

إيمان бобидан يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن
дир.

مشتقات: آمن، يؤمن، آمن، لا تؤمن، مؤمن، مؤمن، مؤمن

إيمان бобидан يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن، يؤمنُ آمن
дир. Мажҳули أومنُ келади. آمنُ аслида آمنُ аслида
مونس дан آنس، يؤنس، إيناس. مومن деб истеъмол этилади. مؤمن
каби.

2) عَلَّمَ، يُعَلِّمُ – آمَنَ، يُؤْمِنُ، تَأْمِنُ – تَأْمِنُ، تَأْمِنُ، تَأْمِنُ

3) تَعَلَّمَ، يَتَعَلَّمُ – تَأْمَلُ، يَتَأْمَلُ، تَأْمَلُ، تَأْمَلُ

4) جَالَسَ، يُجَالِسُ - أَخَذَ، يُؤَاخِذُ، مُؤَاخِذَةٌ - жазо қилмоқ

6) اجتمع، يجتمع - اتلف، ياتلف، اعتلاف - улфат этишмоқ

8) استغفر، يستغفر - استأذن، يستأذن، استئذان - рухсат сўрамоқ

бобларининг маҳмузлари жуда оздир. تَبَاعَدَ وَاِنْكَسَرَ

§-46

أَفْعَالٌ مُعْتَلَةٌ

Иллатли феъллар

Мўътал бўлган феъллар тўрт турлидир. 1. Мўъталлул аввал 2. Мўъталлул васат 3. Мўъталлул охир 4) Мўъталлут тарафайн.

1) Ҳарф иллат яъни «Вов» ёки «йо» бўлган феъллар «Мўъталлул аввал» ва «Мисол», деб номланади.

وَعَدَ، وَهَبَ، وَسَعَ، بَسَرَ، يَيْسُ، يَمُنُ

2) Ҳарф иллат ўртасида бўлган феъллар «Мўъталлул васат ва ажваф» номида бўлади.

دِير. قَوْلَ، بَيْعَ، خَوْفَ، هَيْبَ اسлида قَالَ، بَاعَ، خَافَ، هَابَ

3) Ҳарф иллат охирида бўлган феъллар «Мўъталлул охир ва ноқис» номларида бўлади.

دَعَا، رَمَى، نَوَى، حَشَى، قَوَى، حَيَى

дир. نَوَى اسлида رَمَى، دَعَا اسлида رَمَى

4) Аввалида ва охирида ҳарф иллат бўлган феъллар «Мўъталлут тарафайн ва мултавий», деб номланади.

وَقَى وَوَلَى وَوَشَى

дир. وَقَى اسлида وَقَى

§-47

Аввалида ҳарф иллат бўлган феъллар

Мўътал бўлган феълларнинг сийғалари ўхшаш бўлганидан «Мисол» деб номланади. Мисоллари икки турлидир. 1. Мисоли вовий 2. Мисоли йойи. Аввали ҳарф иллоти вов бўлган мўъталлар «Мисоли вовий», дейилади.

وَعَدَ، وَهَبَ، وَسِعَ

Аввалиги ҳарф иллоти йо бўлган мўътал «Мисоли йойи», деб номланади. يَسَرَ، يَسَسَ، يَمُنَ каби.

Мисоли вовийлар уч турли келади.

وَعَدَ، يَعِدُ وَهَبَ، يَهَبُ وَجَلَّ، يُوَجِّلُ

1 (وَعَدَ، يَعِدُ)

يَعِدُ аслида يُوَعِدُ дир, масдари والعِدَّةُ والوعدُ ваъда қилмоқ маъносидадир. وَعِدَّةُ аслида وَعِدَّ дир.

مشتقات

وَعَدَ، يَعِدُ، عِدٌّ، لَا تَعِدُ، وَاعِدٌ، مَوْعِدٌ، وَعَادٌ، أَوْعَدُ، مَوْعِدٌ، مِيعَادٌ

مضارع: يَعِدُ، يَعِدَانِ، يَعِدُونَ... الخ في الأصل: يُوَعِدُ، يُوَعِدَانِ، يُوَعِدُونَ... الخ

Буларни ҳар бирида вов тушиб кетган. Мажҳули қуйидагичадир.

يُوَعِدُ، يُوَعِدَانِ، يُوَعِدُونَ... الخ

أمر: عِدَّ، عِدَّا، عِدُّوا، عِدِّي، عِدَّنَ. في الأصل: اِوَعِدْ... الخ. مجهول: لِيُوَعِدْ

نهي: لَا تَعِدْ... الخ مجهول: لَا تُوعِدْ... الخ

اسم آلت: مِيعَادٌ، مِيعَادَانِ، مَوَاعِيدُ. في الأصل: موعاد، موعادان

أمثال

وَتَّبَ، يَتَّبُ، الوَتْبُ، والنُّبَّةُ — сакрамоқ

وَرَدَ، يَرِدُ، الوُرُودُ — келмоқ

وَجَدَ، يَجِدُ، الوَجْدُ، الوُجْدَانُ — топмоқ

ўлчамоқ – وَزَنُ، يَزِنُ، الْوَزْنُ، وَالزَّيْنُ –
сифатламоқ – وَصَفَ، يَصِفُ، الْوَصْفُ، وَالصِّفَةُ –
бола туғдирмоқ – وَكَلَدَ، يَلِدُ، الْوَالِدَةُ –
тўхтатмоқ – وَقَفَ، يَقِفُ، الْوُقُوفُ –
етиб келмоқ – وَصَلَ، يَصِلُ، الْوُصُولُ، وَالصَّلَاةُ –
вожиб бўлмоқ – وَحَبَّ، يَحِبُّ، الْوُحُوبُ –
ваъзланмоқ – وَعَظَ، يَعِظُ، الْوَعْظُ –
меросхўр бўлмоқ – وَرِثَ، يَرِثُ، الْإِرْثُ، وَالْوَرَاثَةُ –
ишонмоқ – وَثِقَ، يَثِقُ، التَّيَقُّنُ، وَالْوَثُوقُ –
мувофиқ бўлмоқ – وَفَقَ، يَقِفُ، الْوَفْقُ –

2 (وَهَبَ، يَهَبُ)

аслида يَهَبُ дир, масдари وَهَبَ وَالْهَبَةُ совға бермоқ, бағишламоқ маъносидадир. وَهَبَ аслида дир.

مشتقات

وَهَبَ، يَهَبُ، هَبَ، لَا تَهَبُ، وَهَبَ، مَوْهَبٌ، وَهَابٌ، أَوْهَبُ، مَوْهَبٌ، مِيهَابٌ
нинг мажҳули يُوَهَّبُ келади. وَهَبَ аслида дир. Буларни
ҳар бир сийғасини يَعِدُ وَعَدَ сийғаларига қиёс билан тасриф
этилади.

أمثال

қўймоқ – وَضَعَ، يَضَعُ، الْوَضْعُ، وَالضَّعَةُ –
тушмоқ – وَقَعَ، يَقَعُ، الْوَقْعُ، وَالْوُقُوعُ –
омонат қўймоқ – وَدَعَ، يَدَعُ، الْوَدْعُ –

2 يَنْسُ، يَيْسُ

Бунинг масдари اليأس умид узмоқ, маҳрум бўлмоқ.

مشتقات: يَنْسُ، يَيْسُ، إِيْسُ، لَا تَيْسُ، يَأْسُ، مَيْسُ، يَوْسُ، أَيْسُ، مَيْسُ، مَيَّاسُ

يَيْسُ нинг мажҳули يَوَّاسُ бўлиб келади. Баъзи вақтда ушбу يَيْسُ ўзгариши билан أَيَسُ деб истеъмол қилинади. У вақтда масдари اليأس бўлиб келади.

مشتقات

أَيْسُ، يَيْسُ، يَسُ (أَيْسُ) لَا تَأْيَسُ، آيَسُ، مَأْيُوسُ، أَيَّاسُ، أَيْسُ، مَأْيَسُ، مَيْيَّاسُ

3 يَمُنَ يَمِينُ

Бунинг масдари اليمن والميمنة барака бўлмоқ.

مشتقات

يَمُنَ، يَمِينُ، أَمُنَ، لَا تَمِينُ، يَأْمَنُ، مَيْمُونُ، يَمِينُ، أَيْمَنُ، مَيْمِنُ، مَيْمَانُ

يَمِينُ нинг мажҳули يَوْمَنُ бўлиб келади. Бу феъл кўпинча мажҳул сийғасида маълум маъносида истеъмол этилади.

Масалан: يَقِظُ، يَيْقُظُ، اليَقِظُ – уйғоқ бўлмоқ

يَسُرُ، يَيْسُرُ، اليُسْرُ والميسورُ – енгил бўлмоқ

§-49

Мўътал аввал бўлган узун феъллар

1. (اكرم) бобидан мисоли вовий (اورد يورد) кабидир. Масдари (ايراد) бўлиб, келтирмоқ маъносидадир. Буни асли (اوراد)дир. Мисоли «йо»иси (ايقظ يوقظ) кабидир. Масдари (ايقاظ) бўлиб, уйғотмоқ маъносидадир. (اوقظ) нинг маъноси (اوقظ) бўлиб келади. (اوقظ) нинг асли (اوقظ) дир. Мажҳули (اوقظ) бўлиб келади. Исми фоили (موقظ)، исми мафъули (موقظ) бўлиб келади.

2. وَسَعَّ يُوسِعُ) кабидир. Масдари бобидан мисоли вовий (وَسَعَّ يُوسِعُ) кабидир. Масдари (تَوَسَّعُ) кенгайтирмоқ маъносидадир. Мисоли «йо»ийси (تَوَسَّعُ) каби бўлиб, масдари (تَوَسَّعُ) енгил қилмоқ маъносидадир.

3. (تَوَسَّعَ، يَتَوَسَّعُ) кабидир. Масдари бобидан мисоли вовий (تَوَسَّعَ، يَتَوَسَّعُ) кабидир. Масдари (تَوَسَّعَ) кенгаймоқ. Мисоли «йо»ий (تَوَسَّعَ، يَتَوَسَّعُ) кабидир. Масдари (تَوَسَّعَ) енгил бўлмоқ.

4. (وافق، يوافق، موافقة) мувофиқ бобидан мисоли вовий (وافق، يوافق، موافقة) мувофиқ бўлмоқ. Мисоли «йо»ий (يَاسِرٌ، يُيَاسِرُ، مِياسرة) енгиллик билан муомала қилмоқ.

5. (تَوَافَقَ، يَتَوَافَقُ، تَوَافُقٌ) мувофиқ бобидан мисоли «вов»ий (تَوَافَقَ، يَتَوَافَقُ، تَوَافُقٌ) мувофиқ бўлишмоқ. Мисоли «йо»ий (تَيَاسَرٌ، يَتَيَاسِرُ، تَيَاسِرٌ) чап тарафдан келмоқ.

6. (أَتَعَظَّ، يَتَعَظُّ، إِتْعَظٌ) ўғит олмоқ бобидан мисоли «вов»ий (أَتَعَظَّ، يَتَعَظُّ، إِتْعَظٌ) ўғит олмоқ аслида (أَتَعَظَّ، يَتَعَظُّ، إِتْعَظٌ) дир. Мажҳули (أَتَعَظَّ، يَتَعَظُّ، إِتْعَظٌ) бўлиб келади.

Мисоли «йо»ий (أَتَسَّرَ، يَتَسَّرُ، إِتْسَارٌ) енгилламоқ. Аслида (أَتَسَّرَ، يَتَسَّرُ، إِتْسَارٌ) дир. Мажҳули (أَتَسَّرَ، يَتَسَّرُ، إِتْسَارٌ) бўлиб келади.

7. (أَنْكَسَرَ) бобидан мўъталлул аввал феъллари йўқдир.

8. (اسْتَوْجَبَ، يَسْتَوْجِبُ، اسْتِيجَابٌ) лойиқ бобидан мисоли вовий (اسْتَوْجَبَ، يَسْتَوْجِبُ، اسْتِيجَابٌ) лойиқ ва мустаҳиқ бўлмоқ маъносидадир. (اسْتَوْجَبَ، يَسْتَوْجِبُ، اسْتِيجَابٌ) аслида (اسْتَوْجَبَ، يَسْتَوْجِبُ، اسْتِيجَابٌ) дир. Мисоли «йо»ий (اسْتَيْقَظَ، يَسْتَيْقِظُ، اسْتِيقَظٌ) уйфонмоқ. Мажҳули (اسْتَيْقَظَ، يَسْتَيْقِظُ، اسْتِيقَظٌ) бўлиб келади.

§-50

Мўътал васат бўлган феъллар (Ажвафлар)

Мўътал васат бўлган феълларнинг ўрталарида саломат ҳарф бўлмаганидан «Ажваф» номи билан аталган. Ажваф ичи бўш ва ичи кавак деганини англатади. Ажвафлар икки турлидир. Ажвафи «вов»ий ҳамда ажвафи «йо»ий.

Ўртасидаги иллат ҳарфи вов бўлган феъллар «Ажвафи вовий» номида бўлади. (قَالَ، خَافَ، طَالَ) кабилар аслида (قَوْلَ، خَوْفَ،) (طَوْلَ)дир.

Ўртасидаги иллат ҳарфи «йо» бўлган феъллар «Ажвафи йоий» деб номланади. (بَاعَ، هَابَ) каби феълларнинг асли (بَيْعَ، هَيْبَ) дир.

Ажвафи «вов»ий бўлган ўртаси мўътал бўлганлар икки турлидир. (خَافَ، يَخَافُ) (قَالَ، يَقُولُ) мисоллари.

сыйғалари قَالَ، يَقُولُ

(قَالَ، يَقُولُ) аслида (قَوْلَ، يَقُولُ) бўлиб, (نَصَرَ يَنْصُرُ) бобидандир.
Масдари (القَوْلَ) сўзламоқ, айтмоқ

مشتقات

قَالَ، يَقُولُ، قُلٌّ، لَا تَقُلْ، قَائِلٌ، مَقُولٌ، قَوْلٌ، أَقُولُ، مَقَالٌ، مِقُولٌ
ماضي: قَالَ، قَالًا، قَالُوا، قَالَتْ، قَالْنَا، قُلْنَ، قُلْتِ، قُلْتِمَا، قُلْتُمْ، قُلْتِ، قُلْتِمَا قُلْتُنَّ، قُلْتُمْ، قُلْنَا
في الأصل: قَوْلَ، قَوْلًا، قَوْلُوا، قَوْلَتْ، قَوْلْنَا، قَوْلْنَ، قَوْلْتِ، قَوْلْتِمَا، قَوْلْتُمْ، قَوْلْتِ، قَوْلْتِمَا، قَوْلْتُنَّ،
قَوْلْتُمْ، قَوْلْنَا

مجهول: قِيلَ، قِيلاً، قِيلُوا، قِيَلَتْ، قِيلْنَا، قِيلْنَ، قِيلْتِ، قِيلْتِمَا، قِيلْتُمْ، قِيلْتِ، قِيلْتِمَا، قِيلْتُنَّ، قِيلْتُمْ، قِيلْنَا
مضارع: يَقُولُ، يَقُولَانِ، يَقُولُونَ، يَقُولِي، يَقُولَانِ، يَقُولِينَ، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا
تَقُلْنَ، أَقُولُ، نَقُولُ

في الأصل: يَقُولُ، يَقُولَانِ، يَقُولُونَ، يَقُولِي، يَقُولَانِ، يَقُولِينَ، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَ، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا، يَقُولِيْنَا
تَقُولَانِ، تَقُولُونَ، أَقُولُ، نَقُولُ

مجهول: يُقَالُ، يُقَالَانِ، يُقَالُونَ، تُقَالُ، تُقَالَانِ، يُقَلْنَ، تُقَالُ، تُقَالَانِ، تُقَالُونَ، تُقَالَيْنِ، تُقَالَانِ، تُقَلْنَ، أُقَالُ، أُقَالَانِ، أُقَالُونَ، أُقَالَيْنِ، أُقَالَانِ، أُقَلْنَ

أمر: قُلْ، قُولَا، قُولُوا، قُولِي، قُولَا، قُلْنَ

في الأصل: أَقُولُ، أَقُولَا، أَقُولُوا، أَقُولِي، أَقُولَا، أَقُولْنَ

مجهول: لِيُقَلَّ، لِيُقَالَا... الخ

نهي: لَا تُقَلْ، لَا تُقُولَا، لَا تُقُولُوا، لَا تُقُولِي، لَا تُقُولَا، لَا تُقَلْنَ

مجهول: لَا تُقَلْ، لَا تُقَالَا، لَا تُقَالُوا، لَا تُقَالِي، لَا تُقَالَا، لَا تُقَلْنَ

اسم فاعل: قَائِلٌ، قَائِلَانِ، قَائِلُونَ، قَائِلَةٌ، قَائِلَتَانِ، قَائِلَاتٌ

في الأصل: قَاوِلٌ... الخ

اسم المفعول: مَقُولٌ، مَقُولَانِ، مَقُولُونَ، مَقُولَةٌ... الخ

في الأصل: مَقُوولٌ... الخ

اسم فعال: قَوَالٌ ومَقُوولٌ

اسم تفضيل: أَقُوولٌ، أَقُوولَانِ... الخ

اسم مكان: مَقَالٌ، مَقَالَانِ، مَقَاوِلٌ

في الأصل: مَقُوولٌ، مَقُوولَانِ... الخ

اسم آلت: مِقُوولٌ، مِقُوولَانِ، مِقَاوِلٌ

أمثال

دَامَ، يَدُوْمُ، الدَّوَامُ) – доим бўлмоқ

صَامَ، يَصُوْمُ، الصَّوْمُ، وَالصِّيَامُ) – рўза тутмоқ

تَابَ، يَتُوْبُ، التَّوْبَةُ) – тавба қилмоқ

طَافَ، يَطُوْفُ، الطَّوْفُ) – тавоф қилмоқ

دَارَ، يَدُوْرُ، الدَّوْرَانُ) – айланмоқ

رَاحَ، يَرُوْحُ، الرِّوْحُ) – кетмоқ

عَادَ، يَعُوْدُ، العُوْدُ) – қайтмоқ

زَارَ، يَزُوْرُ، الزِّيَارَةُ) – зиёрат қилмоқ

турмоқ	قَامَ، يَقُومُ، الْقِيَامُ
дуруст бўлмоқ	جَازَ، يَجُوزُ، الْجَوَازُ
тотимоқ	ذَاقَ، يَذُوقُ، الذَّوْقُ
эримоқ	ذَابَ، يَذُوبُ، الذَّوْبُ
бўлмоқ	كَانَ، يَكُونُ، الْكَوْنُ
ўлмоқ	مَاتَ، يَمُوتُ، الْمَوْتُ
узаймоқ	طَالَ، يَطُولُ، الطَّوْلُ
сақламоқ	حَاطَ، يَحُوطُ، الْحَوَاطُ
кўрмоқ	شَافَ، يَشُوفُ، الشَّوْفُ
хиёнат қилмоқ	خَانَ، يَخُونُ، الْخِيَانَةُ
бавл қилмоқ	بَالَ، يُّبُولُ، الْبَوْلُ
қорни очмоқ	جَاعَ، يَجُوعُ، الْجُوعُ
ёмон бўлмоқ	سَاءَ، يَسُوءُ، السُّوءُ
қайтмоқ	بَاءَ، يَبُوءُ، الْبُوءُ

Бу феъллар ҳар иккиси маҳмузул охир бўлганлигидан исми фоиллари البَائِي، السَّائِي، بَاءٌ، السَّائِي، بَائِي бўлиб келади.

تصريف: سَاءَ، سَائِيَانِ، سَاوُونَ، سَائِيَةً، سَائِيَانِ، سَائِيَاتٌ

§-51

сийғалари خَافٌ، يَخَافُ

БОБИДАНДИР. يَعْلَمُ БҮЛИБ аслида خَافٌ، يَخَافُ. Масдари الخِيفَةُ، الخَوْفُ، وَالْمَخَافَةُ.

مشتقات

خَافٌ، يَخَافُ، خَفَ، لَا تَخَفُ، خَائِفٌ، مَخُوفٌ، خَوَّافٌ، أَخَوْفُ، مَخَافٌ، مِخْوَافٌ

ماضي: خَافَ، خَافَا، خَافُوا، خَافَتْ، خَافَتَا، خِيفَ، خِيفَتْ... الخ

مجهول: خِيفَ، خِيفَا، خِيفُوا، خِيفَتْ، خِيفَتَا، خُفِنَ، خُفِنَتْ... الخ

مضارع: يَخَافُ، يَخَافَانِ، يَخَافُونَ، تَخَافُ، تَخَافَانِ، يَخْفَنَ، تَخَافُ.... الخ
فِي الْأَصْلِ: يَخُوفُ، يَخُوفَانِ، يَخُوفُونَ، تَخُوفُ، تَخُوفَانِ، يَخُوفَنَ.... الخ
مجهول: يُخَافُ، يُخَافَانِ، يُخَافُونَ، تُخَافُ، تُخَافَانِ، يُخْفَنَ.... الخ
أمر: خَفْ، خَافَا، خَافُوا، خَافِي، خَافَا، خَفْنَ
فِي الْأَصْلِ: اخُوفْ.... الخ
مجهول: لَتُخَفْ، لَتُخَافَا، لَتُخَافُوا.... الخ
نهي: لَا تُخَفْ، لَا تُخَافَا، لَا تُخَافُوا، لَا تُخَافِي، لَا تُخَافَا، لَا تُخْفَنَ
مجهول: لَا تُخَفْ، لَا تُخَافَا، لَا تُخَافُوا، لَا تُخَافِي، لَا تُخَافَا، لَا تُخْفَنَ
اسم الفاعل: خَائِفٌ، خَائِفَانِ، خَائِفُونَ، خَائِفَةٌ.... الخ
فِي الْأَصْلِ: خَاوِفٌ.... الخ
اسم المفعول: مَخُوفٌ، مَخُوفَانِ، مَخُوفُونَ، مَخُوفَةٌ.... الخ
فِي الْأَصْلِ: مَخُوفٌ.... الخ
اسم الفاعل: خَوَّافٌ.... الخ
اسم تفضيل: أَخْوَفٌ.... الخ
اسم زمان والمكان: مَخَافٌ.... الخ
اسم الآلة: مِخْوَافٌ.... الخ

أمثال

نَامَ، يَنَامُ، النَّوْمُ – ухламоқ
زَالَ، يَزُولُ، الزَّوَالُ – доим бўлмоқ
كَادَ، يَكَادُ، الْكَوْدُ – воқеъ бўлиши яқинлашмоқ

Ажваф «йо»ий

Ажваф «йо»ий бўлган мўътал васат бўлган икки турлидир:

بَاعَ، يَبِيعُ – сотмоқ

сийғалари – بَاعَ، يَبِيعُ

Бобидандир. يَضْرِبُ، يَضْرَبُ، بُوْلِبُ، يَبِيعُ، بَاعَ، يَبِيعُ
Масдари البَيْعُ – сотмоқ.

مشتقات

بَاعَ، يَبِيعُ، بَيْعٌ، لَا تَبِيعُ، بَائِعٌ، مَبِيعٌ، يَبِيعُ، يَبِيعُ، مَبِيعٌ، مَبِيعٌ
ماضي: بَاعَ، بَاعَا، بَاعُوا، بَاعَتْ، بَاعَتَا، بَعْنَ، بَعْتَا... الخ
في الأصل: يَبِيعُ، يَبِيعَا، يَبِيعُوا، يَبِيعْتَا، يَبِيعْنَ، يَبِيعْتَا... الخ
المجهول: يَبِيعُ، يَبِيعَا، يَبِيعُوا، يَبِيعْتَا، يَبِيعْنَ، يَبِيعْتَا... الخ
مضارع: يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ، يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعْنَ، يَبِيعُ... الخ
في الأصل: يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ، يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعْنَ... الخ
مجهول: يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ، يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعْنَ... الخ
أمر: بَعْ، بَيْعَا، بَيْعُوا، بَيْعِي، بَيْعَا، بَعْ
في الأصل: ابِيعُ... الخ
مجهول: لَتَبِعْ، لَتَبِعَا، لَتَبِعُوا، لَتَبِعِي، لَتَبِعَا، لَتَبِعْنَ
نهي: لَا تَبِعْ، لَا تَبِيعَا، لَا تَبِيعُوا، لَا تَبِيعِي، لَا تَبِيعَا، لَا تَبِعْنَ
اسم الفاعل: بَائِعٌ، بَائِعَانِ، بَائِعُونَ... الخ
في الأصل: بَائِعٌ... الخ
اسم المفعول: مَبِيعٌ، مَبِيعَانِ، مَبِيعُونَ... الخ
في الأصل: مَبِيعٌ... الخ
اسم التفضيل: أَيْبَعُ، أَيْبَعَانِ، أَيْبَعُونَ، بَيْعِي، بَيْعِيَانِ، بَيْعِيَات
في الأصل: يُبِيعِي... الخ

أمثال

كَالِ، يَكِيلُ، الْكَيْلُ - ўлчамоқ

мойил бўлмоқ	–	مَالَ، يَمِيلُ، الْمَيْلُ
шаклланиш	–	صَارَ، يَصِيرُ، الصَّيْرُورَةُ
учмоқ	–	طَارَ، يَطِيرُ، الطَّيْرَانُ
юрмоқ	–	سَارَ، يَسِيرُ، السَّيْرُ
оқмоқ	–	سَالَ، يَسِيلُ، السَّيْلَانُ
қиёсламоқ	–	قَاسَ، يَقِيسُ، الْقِيَاسُ
хуш бўлмоқ	–	طَابَ، يَطِيبُ، الطَّيْبُ
ортиқ бўлмоқ	–	زَادَ، يَزِيدُ، الزِّيَادَةُ
йўқ бўлмоқ	–	غَابَ، يَغِيبُ، الْغِيَابَةُ
яшамоқ	–	عَاشَ، يَعِيشُ، الْمَعِيشَةُ
айбламоқ	–	عَابَ، يَعِيبُ، الْعَيْبُ
зоя бўлмоқ	–	ضَاعَ، يَضِيعُ، الضَّيَاعُ
тикмоқ	–	خَاطَ، يَخِيطُ، الْخَيْطُ
машҳур бўлмоқ	–	شَاعَ، يَشِيْعُ، الشُّيُوعُ
ҳаяжонга келмоқ	–	هَاجَ، يَهِيْجُ، الْهَيْجَانُ
овламоқ	–	صَادَ، يَصِيْدُ، الصَّيْدُ
қиҷқирмоқ	–	صَاحَ، يَصِيْحُ، الصَّيْحُ
қайтмоқ	–	فَاءَ، يَقِيْءُ، الْفَيْءُ
қусмоқ	–	قَاءَ، يَقِيْءُ، الْقَيْءُ
келмоқ	–	جَاءَ، يَجِيْءُ، الْمَجِيْءُ

Бу феъл маҳмузул охир бўлганидан исми фоил сийфаси
келмай балки **جاء** ва алиф лом билан **الجائي** бўлиб келади.

تصريف: جاء، جائيان، جاؤون، جائية، جائيتان، جائيات

сийфалари **هَابَ، يَهَابُ**

бобидандир. **يَعْلَمُ، يَعْلَمُ** бўлиб, **هَيْبَ، يَهَيْبُ** аслида **هَابَ، يَهَابُ**

Масдари **الْهَيْبَةُ، وَالْمَهَابَةُ** – **қўрқмоқ**.

مشتقات

هَابٌ، يَهَابٌ، هَبٌ، لَا تَهَبُ، هَائِبٌ، مَهِيْبٌ، هِيَابٌ، أَهْيَبُ، مَهَابٌ، مَهِيَابٌ

Бу феълнинг ҳар сийғаси يَخَافُ сийғалари каби таъриф этилади.

أمثال

етишмоқ – النَّيْلُ

хоҳламоқ – الْمَشِيئَةُ

Бунинг исми фоили الشَّائِي شَاءٌ бўлиб келади.

§-52

Мўътал васат бўлган узун феъллар

1 – أَكْرَمَ бобидан ажваф вовий إِخَافَةٌ يُخِيفُ، أَخَافَ قўرқитмоқ

Аслида бу феълнинг асли إِخْوَافَةٌ يُخَوِّفُ، أَخَوْفَ

مشتقات

أَخَافَ، يُخِيفُ، أَحِيفُ، لَا تُخِيفُ، مُخِيفٌ، مُخَافٌ

ماضي: أَخَافَ، أَحَافًا، أَحَافُوا، أَحَافَتْ، أَحَافَتَا، أَحَفْنَا..... الخ

مجهول: أُخِيفَ، أُخِيفًا، أُخِيفُوا، أُخِيفَتْ، أُخِيفَتَا، أُخِفْنَا..... الخ

مضارع: يُخِيفُ، يُخِيفَانِ، يُخِيفُونَ، تُخِيفُ، تُخِيفَانِ، يُخِفْنَ..... الخ

مجهول: يُخَافُ، يُخَافَانِ، يُخَافُونَ، تُخَافُ، تُخَافَانِ، يُخَفْنَ..... الخ

أمر: أَحِيفْ، أَحِيفَا، أَحِيفُوا، أَحِيفِي، أَحِيفَا، أَحِفْنَ

مجهول: لَتُخَفْ، لَتُخَافَا، لَتُخَافُوا، لَتُخَافِي، لَتُخَافَا، لَتُخَفْنَ

نهي: لَا تُخِفْ، لَا تُخِيفَا، لَا تُخِيفُوا، لَا تُخِيفِي، لَا تُخِيفَا، لَا تُخِفْنَ

مجهول: لَا تُخَفْ، لَا تُخَافَا..... الخ

اسم مكان: مُخِيفٌ..... الخ

اسم آلت: مَخَافٌ..... الخ

Ажвафи «йо»ий إِهَابَةٌ يُهَيْبُ، إِهَابٌ قўرқитмоқ. Бу аслида

أَخَافُ، يُخِيفُ مُشْتَاقَاتِي بУНИНГ МУШТАҚҚОТИ أَهْيَبُ، يُهَيِّبُ، إِهْيَابَةٌ
кабидир.

2 – عَلَّمَ БОБИДАН АЖВАФИ «ВОВ» ИЙ

تَخَوَّفْتُ، يُخَوِّفُ، خَوْفٌ قۇرқитмоқ.

Ушбу бобнинг ажвафи «йО»ийсига мисол

غَيَّرَ، يُغَيِّرُ، تَغْيِيرٌ – ўзгартирмоқ

3 – تَعَلَّمَ БОБИДАН АЖВАФИ «ВОВ» ИЙ

تَعَوَّدَ، يَتَعَوَّدُ، نَعَوُدٌ – одатланмоқ

أَجْوَافِي «يَؤ» ИЙГА МИСОЛ تَغَيَّرَ، يَتَغَيَّرُ، تَغْيِيرٌ – ўзгармоқ

4 – عَاوَنَ، يُعَاوَنُ، مُعَاوَنَةٌ БОБИДАН АЖВАФИ ВОВИЙ جَالَسَ – ёрдам бермоқ.

Ажвафи «йО»ийга мисол طَائِبٌ، يُطَائِبُ، مُطَائِبَةٌ хуш муомалада бўлмоқ.

5 – تَعَاوَنَ، يَتَعَاوَنُ، تَعَاوُنٌ БОБИДАН АЖВАФИ «ВОВ» ИЙ تَبَاعَدَ – бир бирига ёрдамлашмоқ.

Ажвафи «йО»ий تَزَايَدَ، يَتَزَايَدُ، تَزَايُدٌ зиёдалашмоқ.

6 – احْتَاطًا، يَحْتَاطُ، احْتِيَاظٌ БОБИДАН АЖВАФ اجْتَمَعَ – ўраб олмақ.

احْتَاطًا، يَحْتَاطُ، احْتَطُّ، لَا تَحْتَطُّ، مُحْتَاظٌ، مُحْتَاظٌ

ماضي: احْتَاطًا، احْتَاطًا، احْتَاطُوا، احْتَاطْتُمْ، احْتَاطْنَا، احْتَطْنَا.....الخ

مجهول: احْتَيْطًا، احْتَيْطًا، احْتَيْطُوا، احْتَيْطْتُمْ، احْتَيْطْنَا، احْتَيْطْنَا.....الخ

مضارع: يحْتَاظُ، يحْتَاظَانِ، يحْتَاظُونَ تحْتَاظُ، تحْتَاظَانِ، يحْتَطْن.....الخ

يُحْتَاظُ، يُحْتَاظَانِ، يُحْتَاظُونَ، تُحْتَاظُ، تُحْتَاظَانِ، يُحْتَطْنَ.....الخ

أمر: احْتَطْ، احْتَاظًا، احْتَاظُوا، احْتَاظِي، احْتَاظَا، احْتَطْنَ

مجهول: لِحْتَطِّ، لِحْتَاظًا، لِحْتَاظُوا، لِحْتَاظِي، لِحْتَاظَا، لِحْتَطْنَ.

نهي: لَا تَحْتَطِّ، لَا تَحْتَاظًا، لَا تَحْتَاظُوا، لَا تَحْتَاظِي، لَا تَحْتَاظَا، لَا تَحْتَطْنَ.

مجهول: لَا تُحْتَطِّ، لَا تُحْتَاظَا، لَا تُحْتَاظُوا، لَا تُحْتَاظِي، لَا تُحْتَاظَا، لَا تُحْتَطْنَ.

اسم الفاعل: مُحْتَاظٌ (فِي الْأَصْلِ: مُحْتَيْظٌ)

اسم مفعول: مُحْتَاطٌ (في الأصلِ مُحْتَيْطٌ)

أَجْوَفَ يَأْبِي

إِحْتَارَ، يَحْتَارُ، إِخْتِيَارٌ – ИХТИЁР ҚИЛМОҚ

إِصْطَادَ، يَصْطَادُ، إِصْطِيَادٌ – ОВЛАМОҚ

7 – бобидан انكسر بؤيин эгмоқ

مشتقات

إِنْقَادَ، يَنْقَادُ، إِنْقَادٌ، لَا تَنْقَدُ، مُنْقَادٌ، مُنْقَادٌ

Булар **إِحْتَاطٌ** тасрифи кабидир. **مُنْقَادٌ** исми фоил билан исми мафъул орасида муштаракдир.

8 – бобидан **إِسْتَعَانَ** ёрдам олмоқ. **يَسْتَعِينُ**, **إِسْتِعَانَةٌ**, **إِسْتَعْفَرَ** -

مشتقات

إِسْتَعَانَ، يَسْتَعِينُ، إِسْتَعَانَ، لَا تَسْتَعِينُ، مُسْتَعِينٌ، مُسْتَعَانٌ

Ва яна **إِسْتِطَاعَةٌ** қодир бўлмоқ **يَسْتَطِيعُ**, **إِسْتِطَاعٌ**

إِسْتِطَاعَ، يَسْتَطِيعُ، إِسْتِطَاعٌ، لَا تَسْتَطِيعُ، مُسْتَطِيعٌ، مُسْتِطَاعٌ

Мана шу каби феъллар гоҳида «то»си махзуф қилиб истеъмол этилади.

إِسْطَاعَ، يَسْطَاعُ، إِسْطَاعٌ، لَا تَسْطَاعُ، مُسْطَاعٌ، مُسْطَاعٌ

9 – бобидан ажвафи вовий **إِسْوَدَادٌ** қораймоқ. **يَسْوَدُّ**, **إِسْوَادٌ**, **إِحْمَرٌ** -

Ажвафи «йо»ий **إِبْيَاضٌ**, **يَبْيِضُ**, **إِبْيَاضٌ** оқармоқ.

§-53

Мўътал охир бўлган феъллар

Мўътал охир бўлган феълларнинг охири саҳиҳ бўлмаганидан ноқис номи билан аталади.

Ноқислар икки турлидир. Ноқис «вов»ий, ноқис «йо»ий. Охирида ҳарф иллат вов бўлган мўътал охирлар «ноқиси вовий» номида бўлади. رَخُوَ، رَضِيَ، دَعَا каби.

دَعَا аслида دَعَوَ дир. رَضِيَ аслида رَضِيَوَ дир. Охирларидаги ҳарфи иллат «йо» бўлган мўътал охирлар «ноқиси йойий» номида бўлади.

سَعِيَ аслида سَعِيَ دир. رَمِيَ аслида رَمِيَ دир. خَشِيَ، رَمِيَ، سَعِيَ каби.

Ноқиси вовий бўлган мўътал охирларда икки турлидир. دَعَا، يَدْعُو – رَخُو، يَرخُو каби.

دَعَا، يَدْعُو сийғалари

(دَعَا، يَدْعُو) аслида (دَعَوَ، يَدْعُو) бўлиб, (نصر، ينصر) бобидандир. Масдари الدُّعَاءُ ўтинмоқдир.

الدُّعْوَةُ، الدُّعْوَةُ، والمُدْعَاةُ – таом ёки шунга ўхшаш бирор нарсага чақирмоқ

الدُّعْوَةُ – даъво қилмоқ.

مشتقات

دَعَا، يَدْعُو، اذْعُ، لا تَدْعُ، دَاعٍ، مَدْعُوٌّ، دَعَاءٌ، اذْعِي، مَدْعِي، مِدْعَاةٌ
ماضي: دَعَا، دَعَوَا، دَعَوَا، دَعَتْ، دَعَتَا، دَعَوْنَ، دَعَوْتَ، دَعَوْتُمَا، دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُ، دَعَوْتُمَا
دَعَوْتُمْ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْنَا.

دَعَوْتُ، دَعَوْتُمْ، دَعَوْنَا аслида دَعَتْ، دَعَتَا дир. دَعَوْنَا аслида دَعَوَا، دَعَوَا дир. دَعَوْنَا дан кейингилар асли ҳоличадир.

اسم آلت: مِدْعَاةٌ، مِدْعَاتَانِ، مَدَاعٍ (المداعي) مَدْعُوَةٌ، مَدْعَوَتَانِ، مَدَاعِيُوٌ

أمثال

- умид этмоқ – رَجَا، يَرْجُو، الرَّجَاءُ –
афв этмоқ – عَفَا، يَعْفُو، الْعَفْوُ –
адашмоқ – سَهَا، يَسْهُو، السَّهْوُ –
ўсмоқ – نَمَا، يَنْمُو، النُّمُو، وَالنَّمَاءُ –
шикоят қилмоқ – شَكَا، يَشْكُو، الشُّكَايَةُ، وَالشُّكْوَانُ –
бўш бўлмоқ – خَلَا، يَخْلُو، الْخُلُوُ –
тиловат қилмоқ – تَلَا، يَتْلُو، التَّلَاوَةُ –
кийим кийдирмоқ – كَسَا، يَكْسُو، الْكِسْوَةُ –
букмоқ, раҳми келмоқ – حَنَا، يَحْنُو، الْحَنُوُ –
йўқотиш – مَحَا، يَمْحُو، الْمَحُوُ –
қадам ташламоқ – خَطَا، يَخْطُو، الْخَطُوُ –
нажот топмоқ – نَجَا، يَنْجُو، النَّجَاةُ –
юқори бўлмоқ – عَلَا، يَعْلُو، الْعُلُوُ –
уйфонмоқ, ақли ўз жойига келмоқ – صَحَا، يَصْحُو، الصَّحُوُ –
яқинлашмоқ – دَنَا، يَدْنُو، الدَّنُوُ –
ғазот қилмоқ – غَزَا، يَغْزُو، الْغَزَا، وَالْغَزْوَةُ –

رَخُوَ، يَرْخُو

аслида يَرْخُو дир. Масдари (الرُّخْوَةُ، والرَّخَاوَةُ) – юмшоқ бўлмоқ

مشتقات

رَخُو، يَرُخُو، أَرُخُ، لَا تَرُخُ، رَاخ (الراحي) مَرُخُو، رَخَاءُ أَرُخِي، مَرُخِي (المرحي)، مِرْخَاةٌ
صفة مشبهة: رَخُو، رَخُو، رُخُو

ماضي: رَخُو، رَخُوَا، رَخُوا، رَخَوْتَ رَخُونَا، رَخُون، رَخُوتَ، رَخُوتَمَا، رَخُوتُمْ، رَخُوتِ،
رَخُوتُمَا، رَخُوتُنَّ، رَخُوتُ، رَخُونَا

Бундан бошқалари аслида дир. Бундан бошқалари асличадир.

مجهول: رُخِي، رُخِيَا، رُخُوَارُحِيَّتْ، رُحِيَّتَا، رُحِينَا، رُحِين، رُحِيَّتَ، رُحِيَّتَمَا، رُحِيَّتُمْ، رُحِيَّتِ، رُحِيَّتُمَا،
رُحِيَّتُنَّ، رُحِيَّتُ، رُحِينَا

Бошқа сийғаларнинг тасрифоти يدَعُو سийғаларининг
тасрифоти кабидир. Бу феълнинг мисоллари жуда оздир.

§-54

Ноқис «йой» бўлган мўътал охирлар

Булар уч турлидир:

رَمِي، يَرْمِي - سَعِي، يَسْعِي - خَشِي، يَخْشِي

رَمِي، يَرْمِي

бобидандир. بَوْبِيْب، يَضْرِبُ، بُوْلِيْب، يَرْمِيُ аслида رَمِي، يَرْمِي

Масдари الرَّمِي والرماية отмоқ.

مشتقات

رَمِي، يَرْمِي، اِرْم، لَا تَرْم، رَام، مَرْمِي، رَمَاءُ، اَرْمِي، مَرْمِي، مِرْمَاةٌ.

ماضي: رَمِي، رَمِيَا، رَمُوا، رَمْتَ، رَمْتَا، رَمِينَا، رَمِيَّتَ، رَمِيَّتَمَا، رَمِيَّتُمْ، رَمِيَّتِ، رَمِيَّتُمَا، رَمِيَّتُنَّ،
رَمِيَّتُ، رَمِيْنَا

ди́р. رَمِيْنَا аслида رَمُوا، رَمْتَ، رَمْتَا аслида رَمِي دир. رَمِي аслида

مجهول: رَمِيَا، رَمُوا، رَمِيَّتَ، رَمِيْنَا، رَمِينَا، رَمِيَّتَ..... الخ

юрмоқ – مَشَى، يَمْشِي، الْمَشْيُ
гуноҳ қилмоқ – عَصَى، يَعْصِي، الْعَصِيَانُ
зино қилмоқ – زَنَى، يَزْنِي، الزَّانِءُ
бино қурмоқ – بَنَى، يَبْنِي، الْبِنَاءُ
ўтмоқ, кечмоқ – مَضَى، يَمْضِي، الْمَضْيُ
ҳикоя қилмоқ – حَكَى، يَحْكِي، الْحِكَايَةُ
даволамоқ, тузатмоқ – شَفَى، يَشْفِي، الشِّفَاءُ
ният қилмоқ – نَوَى، يَنْوِي، النِّيَّةُ
ривоят қилмоқ – رَوَى، يَرْوِي، الرَّوَايَةُ
жамламоқ – حَوَى، يَحْوِي، الْحَوَايَةُ
пиширмоқ – شَوَى، يَشْوِي، الشِّيُّ
тахламоқ – طَوَى، يَطْوِي، الطَّيُّ
адашмоқ – غَوَى، يَغْوِي، الْغَيُّ
темир билан қиздирмоқ – كَوَى، يَكْوِي، الْكَيُّ
ўрамоқ – لَوَى، يَلْوِي، اللَّيُّ، وَاللَّيَانُ
бошпана изламоқ – أَوَى، يَأْوِي، الْأَوْيُ
йиқилмоқ, пастга шўнғимоқ – هَوَى، يَهْوِي، الْهَوِيُّ

§-55

سَعَى، يَسْعَى

бобидандир. مَدَحٌ، يَمْدَحُ бўлиб سَعَى، يَسْعَى аслида سَعَى، يَسْعَى
Масдари السَّعَايَةُ чақимчилик билан шитоб السَّعَى қилмоқ.

مشتقات

سَعَى، يَسْعَى، إِسْعَ، لَا تَسْعَ، سَاعٍ، مَسْعِيٌّ، سَعَاءٌ، أَسْعَى، مَسْعَى، مِسْعَاءٌ.

في الأصل: إرئي، إرأيا، إرأوا، إرأبي، إرأيا، إرأين
مجهول: لثري، لثريا، لثروا، لثري، لثريا، لثرين
نهي: لا تثر، لا تريا، لا تروا، لا تري، لا تريا، لا ترين
في الأصل: لا ترائي... الخ
اسم فاعل: راء، رائيان، راؤون، رائية، رائيتان، رائيات
اسم المفعول: مرئي... الخ
اسم فعال: راء... الخ
اسم مكان: مرأي (المرئي)
اسم آلت: مرأة، مرأتان، مرأيا

§-56

خَشِي، يَخْشِي

Бобидандир. Ёлм, Ёлм булганлигидан Ёлм аслида Ёлм.
Масдари الخَشْيَةُ қўрқмоқ.

مشتقات

خَشِي، يَخْشِي، إِخْشَى، لَا تَخْشَى، خَاشٍ، مَخْشِيٌّ، خَشَاءٌ، مَخْشِيٌّ، مَخْشَاءَةٌ.
مَاضِي: خَشِيَ، خَشِيَا، خَشُوا، خَشِيْتُ، خَشَيْتَا، خَشَيْنَا، خَشَيْتَ، خَشَيْتِ، خَشَيْتُمَا، خَشَيْتُمْ، خَشَيْتِ،
خَشَيْتُمَا، خَشَيْتُنَّ، خَشَيْتُ، خَشِينَا.
مجهول: خُشِيَ... الخ

Бошқа сийғаларнинг тасрифи Ёлм, Ёлм сийғаларининг тасрифи кабидир.

أمثال

УНУТМОҚ – نَسِي، يَنْسِي، النَّسِيَانُ
рози бўлмоқ – رَضِي، يَرْضِي، الرِّضَاءُ وَالرِّضْوَانُ
бой бўлмоқ – غَنِي، يَغْنِي، الْعِنَاءُ
қолмоқ – بَقِي، يَبْقِي، الْبَقَاءُ
йўлиқмоқ – لَقِي، يَلْقِي، اللَّقَاءُ
пок бўлмоқ – نَقِي، يَنْقِي، النَّقَاءُ

مِحْشِي، يَحْشِي مисолларининг лафиф яъни мўътал васат бўлганлари

қуви، يَقْوِي، الْقُوَّةُ – кучли бўлмоқ
حَيِي، يَحْيِي، الْحَيَاةُ – тирик бўлмоқ

Бу феълларнинг сифати мушаббаҳалари قَوِي، حَيِي бўлиб келади.

§-57

Мўътал охир бўлган узун феъллар

1. أَجْرَى бобидан إِجْرَاءُ юритмоқ. Бу аслида أَجْرَى، أَجْرَى бўлган.

مشتقات

أَجْرَى، يُجْرِي، أَجْرٍ، لَا تُجْرِي، مُجْرٍ، مُجْرِي (الْمُجْرِي، الْمُجْرِي)
ماضى: أَجْرَى، أَجْرِيَا، أَجْرُوا، أَجْرَتْ، أَجْرْنَا، أَجْرَيْنَ، أَجْرِيَتْ... الخ
مجهول: أُجْرِي، أُجْرِيَا، أُجْرُوا، أُجْرِيَتْ، أُجْرِيْنَا، أُجْرَيْنَ، أُجْرِيَتْ... الخ
مضارع: يَجْرِي، يَجْرِيَانِ، يَجْرُونَ... الخ
مجهول: يُجْرِي، يُجْرِيَانِ، يُجْرُونَ... الخ
أمر: أَجْرِ، أَجْرِيَا، أَجْرُوا، أَجْرِي، أَجْرِيَا، أَجْرَيْنَ
مجهول: لِيُجْرَ... الخ
نهي: لَا تُجْرِ، لَا تُجْرِيَا، لَا تُجْرُوا، لَا تُجْرِي... الخ

مجهول: لَا تُجْر... الخ

اسم فاعل: مُجْرٍ، مُجْرِيَانِ، مُجْرُونَ... الخ

اسم مفعول: مُجْرِيٌّ، مُجْرِيَانِ، مُجْرُونَ... الخ

2. тарбияламоқ. رَبِّي، يُرَّبِّي، تَرْبِيَّةٌ بобидан عَلَّمَ.

مشتقات

رَبِّي، يُرَّبِّي، رَبٌّ، لَا تُرَبُّ، مُرَبٌّ، مُرَّبٌّ (المربي، المربي)

3. ривожланмоқ. تَرَقَّى، يَتَرَقَّى، تَرَقُّ، التَّرَقَّى بобидан تَعَلَّمَ.

مشتقات

تَرَقَّى، يَتَرَقَّى، تَرَقُّ، لَا تَتَرَقُّ، مُتَرَقٌّ، مُتَرَقِّ (المُتَرَقِّي، المُتَرَقِّي)

مجهول: تُرَقِّي، يُتَرَقِّي

4. душман бўлмоқ. عَادَى، يُعَادِي، مُعَادَاةٌ بобидан جَالَسَ.

مشتقات

عَادَى، يُعَادِي، عَادَ، لَا تُعَادِ، مُعَادٍ، مُعَادِي

5. ўзаро келишмоқ. تَرَضَى، يَتَرَضَى، تَرَضٍ، التَّرَاضَى بобидан تَبَاعَدَ.

تَرَضَى، يَتَرَضَى، تَرَضَ، لَا تَتَرَضَى، مُتَرَضٍ، مُتَرَضِيٌّ (المتراضى، المتراضى)

6. туғри йўлга тушмоқ. اِهْتَدَى، يَهْتَدِي، اِهْتِدَاءٌ بобидан اجْتَمَعَ.

اهْتَدَى، يَهْتَدِي، اهْتَدَ، لَا تَهْتَدِ، مَهْتَدٍ، مَهْتَدِيٌّ (المهتدى، المهتدى)

7. эгилмоқ. اِنْحَنَى، يَنْحَنِي، اِنْحِنَاءٌ بобидан اِنْكَسَرَ.

مشتقات

انْحَنَى، يَنْحَنِي، اِنْحَنَ، لَا تَنْحَنِ، مَنْحِنٌ، مَنْحِنِيٌّ (المنحنى، المنحنى)

8. беҳожат бўлмоқ. اِسْتَعْنَى، يَسْتَعْنِي، اِسْتِعْنَاءٌ بобидан اِسْتَعْفَرَ.

اِسْتَعْنَى، يَسْتَعْنِي، اِسْتَعْنَى، لَا تَسْتَعْنِ، مُسْتَعْنٍ، مُسْتَعْنِيٌّ (المستعنى، المستعنى)

9. айблардан йироқлашмоқ. ارعوا، يرعوا، ارعوا بобидан اِحْمَرَّ.

Бу аслида ارعوا، يرعوا، ارعوا

«ҳамза» ارعوا «йо» يرعوا «алиф» ارعوا да

қилинади.

مشتقات

ماضى: ارعوى، ارعويا، ارعوا... الخ

مضارع: يرعوى، يرعويان... الخ

10. бобидан бир айб иш қилмоқ. اعروى، اعروى، اعروى، اعروى

Бу аслида аероуо, аероуо, аероуо, аероуо

مشتقات

اعروى، يعروى، اعروى، لا تعروى، معروى، معروى (المعروى)

11. бобидан дўппи кийдирмоқ. قلسى، قلسى، قلسى، قلسى

قلسى، يقلسى، قلس، لا تقلس، مقلس، مقلسى (المقلسى)

12. бобидан дўппи киймоқ. تقلسى، تقلسى، تقلسى، تقلسى

تقلسى، يتقلسى، تقلس، لا تتقلس، متقلس، متقلسى (المتقلسى)

§-58

Икки томони иллатли бўлган феъллар (мултавийлар)

Икки томони иллатли бўлган феъллар уч вазнда келади.

وَقِي - يَقِي، وَلِي - يَلِي، وَشِي - يُوْشِي

(وَقِي، يَقِي) сийғалари

بобидандир. + ضَرَبَ، يَضْرِبُ بўлиб وَقِي، يَقِي аслида وَقِي، يَقِي

Масдари وَقَايَةً сақламоқ.

مشتقات

وَقِي، يَقِي، فَهْ، لَا تَقِ، وَاقِ، مَوْقِي، وَقَاءُ، أَوْقِي، مَوْقِي، مِيقَاءُ

ماضى: وَقِي، وَقِيَا، وَقُوا، وَقَتْ، وَقَتَا، وَقَيْنَ... الخ

مجهول: وَقِي... الخ

مضارع: يقى، يقيان، يقون، تقى، تقيان، يقين، تقى، تقيان، تقون، تقين، تقيان، تقين، اقى، نقى

في الأصل: يوقِي، يوقِيَان، يوقِيُون... الخ

مجهول: يُوقِي، يُوقِيَانِ، يُوقُونَ، تُوقِي، تُوقِيَانِ، يُوقِينَ... الخ
أمر: قِ، قِيَا، قُوا، قِي، قِيَا، قِينَ.

في الأصل: إوقِي... الخ

المجهول: لُتُوقَ، لُتُوقِيَا، لُتُوقُوا، لُتُوقِي، لُتُوقِيَا، لُتُوقِينَ.
نهي: لا تُقِ، لا تُقِيَا، لا تُقُوا، لا تُقِي، لا تُقِيَا، لا تُقِينَ.
مجهول: لا تُوق... الخ

Бошқа сийғалари ноқислари каби сарф қилинади.

أمثال

وَفِي، يَفِي، الْوَفَاءُ – вафо қилмоқ
وَحِي، يَحِي، الْوَحْيُ – ваҳий қилмоқ, илҳом бермоқ
وَخِي، يَخِي، الْوَخْيُ – ўрта йўлда юрмоқ
وَرِي، يَرِي، الْوَرِي – ички аъзо шишмоқ
وَصِي، يَصِي، الْوَصِي – эътибордан тушмоқ
وَعِي، يَعِي، الْوَعِي – хотирасида яшамоқ
وَكِي، يَكِي، الْوَكِي – қопнинг оғзини бўғмоқ
وَهِي، يَهِي، الْوَهِي – йиртилмоқ, тешилмоқ

وَلِي، يَلِي

بوبيداندир، يَعْرِفُ، بُولِيْب، وَلِي، يُولِيْ اسليدا وَلِي، يَلِي.
Масдари بُولِيْب، وَلِيْب، وَلَايَة، وَلَايَة ماسдари дўст бўлмоқ, иш юритувчи бўлмоқ.

مشتقات

وَلِي، يَلِي، ل، لَا تَل، وَال، مَوْلِي، وَلَاء، أَوْلِي، مَوْلِي، مِيْلَاء.

Мисоли фақат биттадир. وَنِي، بِنِي الْوِنِي – ҳолдан тоймоқ.

وَشِي، يَوْشِي

5. ʔзаро тавсия қилишмоқ. التواصي بوبидان تَبَاعَدَ.

تواصي، يتواصي، تواص، لا تتواص متواص، متواصي (المتواصي، المتواصي)

6. Аллоҳдан қўрқиб, тақво қилмоқ. БУ феъл аслида اوتقاي، يوتقي، اوتقأ бобидан اجتمع.

مشتقات

اتقي، يتقي، اتق، لا تتق، متق، متقي (المتقي، المتقي)

7. бобида икки томонлама иллатли бўлган феъл инкसर.

8. тўла олмоқ, вафо қилдирмоқ. бобидан استغفر، يستوفي، استوف، استيفاء

مشتقات

استوفي، يستوفي، استوف، لا تستوف، مستوف، مستوفي

60-§

Феълларнинг қисмлари

Ҳозирга қадар олти турли феъл муштаққаси тасриф этилди. Мозий, нафий мозий, музореъ, нафий музореъ, амр ва наҳий.

Келгусида билинадиган нарса нафий мозий мозийни айна ўзи эканидир. Фақат фарқи мозийнинг аввалида ما айни йўқдир. Нафий мозийнинг аввалида бир ما нофия бордир. نصر

ما نصر – каби.

Нафий музореъ, амр ва наҳий эса феъли музореънинг айна ўзидир. Булар аслида феъли музореъдан ҳосил бўлгани барчангизга маълумдир. (ينصر – لا ينصر، أنصر لا تنصر)

Ушбу сабабдан наҳв уламолари наздида феъл фақат икки қисм, деб ҳисобланади.

Мозий, музореъ ва нафий мозийлар мозий ҳукмида ҳисоб қилинади. Нафий музореъ, амр ва наҳий сийғалари музореъ ҳукмида ҳисоб қилинади.

Феъли мозий мабний бўлиб, охири ҳамма вақт фатҳа бўлади. Ҳеч бир вақт ўзгармайди. مَدَحٌ، ضَرْبٌ، نَصْرٌ каби.

Ҳеч бир вақт مَدَحٌ، ضَرْبٌ، نَصْرٌ бўлмайди.

Мабний – охири ўзгармайдиган калима деганидир.

Аммо феъли музореъ мўърабдир. Чунки унинг охири ҳар доим бир хил бўлмайди. У уч хил кўринишда истеъмол қилинади. Масалан баъзида замма билан ўқилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

Баъзида фатҳа билан ўқилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

Гоҳида сукун билан ўқилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

Мўъраб – охири ҳар турлик калима деганидир.

Мўъраб бўлган калиманинг охири ҳар турлик бўлганидан охири турли аломат бўлади. Шу аломатларни «Эъроб» дейилади. Феъли музореъ мўъраб бўлганидан унинг охирида турли эъроб аломатлари бўлмоқда.

61-§

Феъли музореънинг эъроби

Феъли музореънинг эъроби уч турли бўлади.

Рафъ, насб, жазм

1. Рафъ аломати кўпинча замма бўлиб, охири мазмум бўлган музореъларда «марфуъ» дейилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

2. Насб аломати кўпинча фатҳа бўлиб, охири мафтүҳ бўлган музореъларда «мансуб» дейилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

3. Жазм аломати кўпинча сукун бўлиб, охири сукун бўлган музореъларда «мажзум» дейилади. (يَنْصُرُ، يَضْرِبُ، يَمْدَحُ)

Мустафрақ жаҳдининг тасрифи

لَمَّا يَمْدَحُ، لَمَّا يَمْدَحَا، لَمَّا يَمْدَحُوا، لَمَّا تَمْدَحُ، لَمَّا تَمْدَحَا، لَمَّا يَمْدَحْنَ، لَمَّا تَمْدَحْنَ، لَمَّا تَمْدَحُ، لَمَّا تَمْدَحَا، لَمَّا تَمْدَحِي، لَمَّا تَمْدَحَا، لَمَّا تَمْدَحْنَ، لَمَّا أَمْدَحُ، لَمَّا أَمْدَحُ.

62-§

مضارع منصوب

Қоида: Феъли музореънинг бошида **أَنْ، لَنْ، كَيْ** ҳарфларидан бири бўлса мансуб бўлади.

أَنْ يَمْدَحُ، لَنْ يَمْدَحُ، كَيْ يَمْدَحُ.

Ушбу ҳарфлар ҳуруфу носибба деб номланади. Бири «أَنْ» масдарийя», иккинчиси «كَيْ таълилийя», учинчиси «لَنْ нофия» деб номланади.

Танбеҳ: Ҳарф носибба бўлган **إِذَنْ** наҳвда баён этилади.

1. Аввалида **أَنْ** масдарийя бўлган музореълар «Масдарий музореъ», дейлади. **أَنْ يَمْدَحُ** – мақтамоғи.

2. Аввалида **كَيْ** таълилийя бўлган музореълар «музореъ таълилийй», деб номланади. **كَيْ يَمْدَحُ** – мақтамоғи учун.

3. Аввалида **لَنْ** нофия бўлган музореълар «Нафий музореъ истиқболийй», деб номланади. **لَنْ يَمْدَحُ** – албатта мақтамас.

تصريف المنصوبات

Қоида: Мансуб бўлган музореъларнинг беш муфрадоти охирлари мафтух бўлади.

أَنْ يَمْدَحُ، أَنْ تَمْدَحُ، أَنْ تَمْدَحُ، أَنْ أَمْدَحُ، أَنْ تَمْدَحُ.

Қоида: Нуния сийғаларининг охиридаги нунлари соқит бўлади.

أَنْ يَمْدَحَا..، أَنْ يَمْدَحُوا..، أَنْ تَمْدَحَا..، أَنْ تَمْدَحُوا..، أَنْ تَمْدَحِي..، أَنْ تَمْدَحِي..

Қоида: Икки жамъ муаннас сийғаларининг аввалида насб ҳарфлари келсада нунлари тушиб кетмасдан саломат қолади. أَنْ يَمْدَحْنِ، أَنْ تَمْدَحْنِ

تصريف مضارع مصدرى

أَنْ يَمْدَحَ، أَنْ يَمْدَحَا، أَنْ يَمْدَحُوا، أَنْ تَمْدَحَ، أَنْ تَمْدَحَا، أَنْ يَمْدَحْنِ، أَنْ تَمْدَحْنِ، أَنْ تَمْدَحِي، أَنْ تَمْدَحِي، أَنْ تَمْدَحْنِ، أَنْ تَمْدَحْنِ، أَنْ تَمْدَحِي، أَنْ تَمْدَحِي.

تصريف مضارع تعليلي

كَيْ يَمْدَحَ، كَيْ يَمْدَحَا، كَيْ يَمْدَحُوا، كَيْ تَمْدَحَ، كَيْ تَمْدَحَا، كَيْ يَمْدَحْنِ، كَيْ تَمْدَحْنِ، كَيْ تَمْدَحِي، كَيْ تَمْدَحِي، كَيْ تَمْدَحْنِ، كَيْ تَمْدَحْنِ، كَيْ تَمْدَحِي، كَيْ تَمْدَحِي.

تصريف نفي مضارع استقبالي

لَنْ يَمْدَحَ، لَنْ يَمْدَحَا، لَنْ يَمْدَحُوا، لَنْ تَمْدَحَ، لَنْ تَمْدَحَا، لَنْ يَمْدَحْنِ، لَنْ تَمْدَحْنِ، لَنْ تَمْدَحِي، لَنْ تَمْدَحِي، لَنْ تَمْدَحْنِ، لَنْ تَمْدَحْنِ، لَنْ تَمْدَحِي، لَنْ تَمْدَحِي.

مضارع مرفوع

Қоида: Аввалида жозима ва носибба ҳарфлари бўлмаган музореъларни марфуъ ҳолда ўқилади. Марфуъ бўлган музореълар аввалда музореъ бобини тасриф этилгани каби сарф этилади. Яъни беш муфрадот сийғаларининг охири заммалик бўлади. Нуния сийғалари ва жамъ муаннаснинг

нунлари туширилмасдан доимо зикр қилинади. Музореъ марфуънинг тасрифоти музореъ бобида ўтгани учун такрорлашга ҳожат йўқдир.

63-§

مضارع أفعال غير سالمة

Соғлом бўлмаган музореъ феъллар

Юқорида кўрсатилган эъроблар солим феъллар музореъларининг эъроби эди. Солим бўлмаган феъли музореълар мўъраб бўлади. Лекин уларнинг эъроблари бироз бошқачадир. Солим бўлмаган маҳмуз ёки ўртаси иллатли бўлган музореъларда солим музореъ феъллари каби эъробланади.

لِيَأْمُرُ، لِيَسْأَلَ، لِيَقْرَأَ، لِيَعِدَّ، لِيَهَبَ، لِيُوجَلَ، أَنْ يَأْمُرَ، أَنْ يَسْأَلَ، أَنْ يَقْرَأَ، أَنْ يَعِدَّ، أَنْ يَهَبَ، أَنْ يُوَجَلَ.

Музоъаф бўлган музореъларнинг муффрадот сийғалари марфуъ бўлганда мазмум бўлади.

يَمُرُ، تَمُرُ، أَمُرُ، نَمُرُ، يَفِرُّ، تَفِرُّ... الخ.
يَمَسُّ، تَمَسُّ... الخ

Мансуб бўлганида охири фатҳали бўлади.

أَنْ يَمُرَ، أَنْ تَمُرَ، أَنْ أَمُرَ، أَنْ نَمُرَ، أَنْ يَفِرَّ، أَنْ تَفِرَّ... الخ
أَنْ يَمَسَّ، أَنْ تَمَسَّ... الخ

Мажзум бўлганида охири кўпинча фатҳали бўлади.

لِيَمُرَ، لِيَتَمُرَ، لِأَمُرَ، لِأَمُرَ، لِيَفِرَّ، لِيَتَفِرَّ... الخ
لِيَمَسَّ، لِيَتَمَسَّ... الخ

Гоҳида идғомсиз бўлиб, охири сокин бўлади.

لِيَمُرُّ، لِيَتَمُرُّ، لِأَمُرُّ، لِأَمُرُّ، لِيَفِرُّ، لِيَتَفِرُّ... الخ
لِيَمَسُّ، لِيَتَمَسُّ... الخ

Гоҳида охирлари касра қўйиб истеъмол қилиш жоиз бўлади.

لَيْمُرُّ، لَتَمُرُّ، لَأْمُرُّ، لَتَمُرُّ، لَيَفِرُّ، لَتَغِرُّ... الخ

لَيَمَسُّ، لَتَمَسُّ... الخ

لَيْمُرُّ амсолидан бўлиб, асли يَفْعُلُ вазнида бўлган музоъаф музореъларининг муфрадоти мажзум бўлганида охири заммалик қилиб истеъмол этилади.

لَيْمُرُّ، لَتَمُرُّ، لَأْمُرُّ، لَتَمُرُّ.

Аммо يَفِرُّ وَيَمَسُّ амсолидан бўлиб, асли يَفْعُلُ вазнида бўлмаган музоъаф музореъларнинг муфрадоти мажзум бўлганида ҳеч бир вақт мазмум бўлмайди. Масалан ҳеч бир вақт لَيَمَسُّ، لَتَمَسُّ – لَيَفِرُّ، لَتَغِرُّ деб истеъмол қилинмайди.

Музоъаф музореъларининг нуния сийғалари мансуб ва мажзум бўлганида солим музореъларининг сийғалари каби охиридаги нунлари соқит бўлади.

أَنْ يَمُرَّ، أَنْ يَمُرُوا، أَنْ تَمُرَّ، أَنْ تَمُرُوا، أَنْ تَمُرِّي، أَنْ تَمُرِّي، أَنْ تَمُرَّ، لَيَمُرَّ، لَيَمُرُوا، لَتَمُرَّ، لَتَمُرُوا،

لَتَمُرُوا، لَتَمُرِّي، لَتَمُرِّي.

Икки жамъ муаннас сийғаларининг нунлари ҳеч бир музореъда мансуб бўлсада ҳам мажзум бўлса ҳам маҳзүф бўлмайди.

أَنْ يَمُرَّنَ، أَنْ تَمُرَّنَ، لَيَمُرَّنَ، لَتَمُرَّنَ.

Ушбу музоъаф музореълари олти ғоиб, олти мухотаб ва икки мутукаллим сийғалари билан охирига қадар мансуб қилиб сарф этиб чиқинг.

أَنْ يَمُرَّ... الخ كَيْ يَمُرَّ... الخ لَنْ يَمُرَّ... الخ أَنْ يَمُرَّ... الخ كَيْ يَمُرَّ... الخ لَنْ يَمُرَّ... الخ

كَيْ يَمَسَّ... الخ لَنْ يَمَسَّ... الخ.

Ушбу музоъаф музореълари турли равишда мажзум қилиб тасриф этинг.

иллатлари мутлақ тушиб кетади. Нуния сийғаларининг охиридаги нунлари ҳам тушиб кетади. Икки жамъ муаннас сийғаларининг нунлари маълум узр кўринишидан ҳамма вақт зикр қилинади.

إِنْ يَدْعُ، إِنْ يَدْعُوا، إِنْ تَدْعُ، إِنْ تَدْعُوا، إِنْ يَدْعُونَ، إِنْ تَدْعُ، إِنْ تَدْعُوا، إِنْ تَدْعُوا، إِنْ تَدْعِي، إِنْ تَدْعُوا، إِنْ تَدْعُونَ، إِنْ أَدْعُ، إِنْ تَدْعُ.

لِيَدْعُ...الْح، لَا يَدْعُ...الْح، لَمْ يَدْعُ...الْح، لَمَّا يَدْعُ...الْح، إِنْ يَرُخُ...الْح، لِيَرُخُ...الْح، لَا يَرُخُ...الْح، لَمْ يَرُخُ...الْح، لَمَّا يَرُخُ...الْح، إِنْ يَرِمُ...الْح، لِيَرِمُ...الْح، لَا يَرِمُ...الْح، لَمْ يَرِمُ...الْح، لَمَّا يَرِمُ...الْح، إِنْ يَسْعُ...الْح، لِيَسْعُ...الْح، لَا يَسْعُ...الْح، لَمْ يَسْعُ...الْح، لَمَّا يَسْعُ...الْح، إِنْ يَخْش...الْح، لِيَخْش...الْح، لَا يَخْش...الْح، لَمْ يَخْش...الْح، لَمَّا يَخْش...الْح.

إِنْ يِق...الْح، لِيَق...الْح، لَا يِق...الْح، لَمْ يِق...الْح، لَمَّا يِق...الْح، إِنْ يِل...الْح، لِيِل...الْح، لَا يِل...الْح، لَمْ يِل...الْح، لَمَّا يِل...الْح، إِنْ يِوش...الْح، لِيِوش...الْح، لَا يِوش...الْح، لَمْ يِوش...الْح، لَمَّا يِوش...الْح.

66-§

Мозий ва музореънинг маънолари

Феъли мозий ўтган замонга махсусдир. Асли маъноси қуйидагичадир.

Ўтган замонда бир кимсанинг бир ишни бажаришидир. مَدَح – мақтади. Яъни мақташ иши ўтган замонда бўлганини англатмоқда.

Феъли музореъ ҳозирги ва келаси замонда муштаракдир. Асли маъноси қуйидагичадир.

Ҳозирги замонда бир кимса бир феълни бажариши ёки келажак замонда бир кимса бир феълни бажаришидир.

يَمْدَحُ – мақтаяпти ёки мақтайди, деб ҳозирги ва келажак замонни англатмоқда.

حروف مغيرة

Ўзгартирувчи ҳарфлар

Лекин бир қадар ҳарф ва адотлар борки, баъзилари феъли мозийга кириб, мозий маъноси аслини ўзгартириб юборади. Баъзилари, феъли музореъга кириб, музореънинг асли маъносини ўзгартириб юборади. Баъзилари эса, мозий ва музореъга кириб, иккисининг маъноларини ўзгартириб юборади.

Мана шу ҳарфлар حروف المغيرة яъни ўзгартирувчи ҳарфлар номи билан аталади.

Мозий маъносини ўзгартирувчи ҳарфлар

Феъли мозий ичига кириб, маъносини ўзгартирувчи адавот ҳарфларининг машҳурлари 15 та.

قَدْ، أ، وَ، فَ، أَنْ، إِنَّ، لَوْ، إِذْ، إِذَا، لَمَّا، لَا، مَا، مَأ، أَمَا، لِمَ.

1) قَدْ مَدَحَ – Ҳақиқатда мақтади

2) أَمَدَحَ – Мақтадимми?

3) وَ مَدَحَ – Ва мақтади

4) فَمَدَحَ – Бас, сўнгра мақтади

5) أَنْ مَدَحَ – Мақтамоқлиги (мозий масдари)

6) إِنَّ مَدَحَ – Агар мақтаса (мозий шарти)

7) لَوْ مَدَحَ – Агар мақтаса эди (мозий шарти)

8) إِذْ مَدَحَ – Шу замон мақтади

9) إِذَا مَدَحَ – Агар мақтаса

10) لَمَّا مَدَحَ – мақтайдиган замонда

11) لَا مَدَحَ – Мақтамади (нафий мозий)

12) مَا مَدَحَ – Мақтамади (Бу «мау нофия»дир)

13) مَا مَدَحَ – Нимага мақтади (Бу «мау истифҳомия»дир)

14) أَمَا مَدَحَ – Мақтамадимми?

Нима учун мақтади? – لِمَ مَدَحَ (15)

Музореъ маъноларини ўзгартирувчи ҳарфлар

Феъли музореъга кириб, маъносини ўзгартирувчи ҳарф адотларнинг машҳурлари 20 та. Буларнинг баъзилари феъли музореънинг фақат маъносини ўзгартиради. Аммо лафзларини ўзгартрмайди.

Музореъ аслидек марфуъ бўладиганлари 12 та.

قَدْ، وَ، أ، فَ، ل، س، سَوْفَ، لَوْ، لَا، مَا، مَ، لِمَ.

Мисоллари

Баъзи вақтда мақтайди – قَدْ يَمْدَحُ

Мақтайдими – أَيَمْدَحُ

Яна мақтайди – وَيَمْدَحُ

Сўнгра, бас мақтайди – فَيَمْدَحُ

Албатта яна мақтайди – لَيَمْدَحُ

Тез суръатда мақтайди – سَيَمْدَحُ

Яқин фурсатда мақтайди – سَوْفَ يَمْدَحُ

Агар мақтаса – لَوْ يَمْدَحُ

Мақтамайди (келажак музореъ инкори) – لَا يَمْدَحُ

Мақтамайди (ҳозирги замон музореъ инкори) – مَا يَمْدَحُ

Нимага мақтайди – مَا يَمْدَحُ

Нима учун мақтайди – لِمَ يَمْدَحُ

Феъли музореънинг лафзи ва маъносида ўзгартирувчи ҳарфлар 20 та.

أَنْ، كَيْ، لَنْ، لِ، لَا، لَمْ، لَمَّا، إِنَّ.

- 1) Мақтамоқлиги (Музореъи масдарий) – أَنْ يَمْدَحَ
- 2) Мақтамоқ учун (Музореъи таълилий) – كَيْ يَمْدَحَ
- 3) Албатта мақтамайди (Нафий Мр- таълилий) – لَنْ يَمْدَحَ
- 4) Агар мақтаса (Музореъ шартий) – إِنْ يَمْدَحَ
- 5) Мақтасин (Амр ғоиб) – لِيَمْدَحَ
- 6) Мақтамасин (Наҳий ғоиб) – لَا يَمْدَحُ
- 7) Мақтамади (Жаҳд мутлақ) – لَمْ يَمْدَحْ
- 8) Ҳеч мақтамади (Жаҳд мустағрақ) – لَمَّا يَمْدَحُ

67-§

نون التأكيد

Таъкид нуни

Баъзи вақт феъли музореъ, нафий музореъ ёки амр ва наҳий сийғаларини таъкидлаш учун ташдидли бир нун ёки сукунли бир нунни охирига қўшиб ёзилади.

لِيَمْدَحَنَّ، لِيَمْدَحَنْ، لَا يَمْدَحَنَّ، لَا يَمْدَحَنْ، إِمْدَحَنَّ، إِمْدَحَنْ، لَا تَمْدَحَنَّ، لَا تَمْدَحَنْ.

Таъкид нуни икки турлидир. Бири ташдидли нун бўлиб, фатҳали бўлади. Иккинчиси сокиндир. Ташдидли таъкид нуни амр ва наҳий сийғаларига ёпишиб келади. Аммо сокинли таъкид нуни фақат муфрад музаккар, жамъ музаккар ва муфрад муаннас сийғаларига ёпишиб келади. Тасния ва жамъ муаннасга ёпишиб келмайди. Ташдидли таъкид нуни ёпишган муфрад сийғаларининг охири фатҳа бўлади. Ташдидли таъкид нуни ёпишганда ҳам фатҳа бўлади. إِمْدَحَنَّ، لَا تَمْدَحَنَّ каби.

Таснияга ёпишиб келган ташдидли таъкид нуни касралик бўлади. إِمْدَحَانَ، لَا تَمْدَحَانَ каби.

لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ،
لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ، لِدَعْوَانٌ،

Қоида: Охири иллат ҳарфи бўлган бўлган амр ва наҳий сийғалари таъкидли бўлганида муфрадларининг охиридаги ҳазф бўлган иллат ҳарфлари зикр этилади.

أمر: أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ، أَدْعُونَ،
نهي: لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ، لَا تَدْعُونَ،
* * * * *

لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ، لِيرَمِيَانٌ،
أمر: اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ، اِرْمِيَانٌ،
نهي: لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ، لَا تَرْمِيَانٌ،
* * * * *

لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ، لِيَخْشِيَانٌ،
تَخْشُونَ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ،
أمر: اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ، اِخْشِيَانٌ،
نهي: لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ، لَا تَخْشِيَانٌ،
* * * * *

Икки томони иллатли бўлган таъкидли музореъларнинг муфрадларининг охири ҳазф бўлган ҳарф иллатларда таъкид бўлганида зикр этилади.

لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ، لَيَقِينَنَّ،

Қоида: Икки томони иллатли бўлган амр ва наҳий сийғалари таъкид бўлганида муфрадларининг охири маҳзуф бўлган ҳарф иллатлари зикр этилади.

أمر: قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ، قِيَانٌ،
نهي: لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ، لَا تَقِيَانٌ،

Қоида: Сукунли нун билан таъкидланган феъл бошқа алиф ва ломли калимага васл қилинса ўша таъкид нуни

тушиб кетади. Таъкидли эканини охири фатҳа бўлганидан билинади.

(أُنْصِرْنَ - أُنْصِرَ الْمَظْلُومَ). (لَا تَنْصِرْنَ - لَا تَنْصِرَ الظَّالِمَ)

Қоида: Сукунли нун билан таъкид бўлганда муфрад феълга вақф қилинса сукунли нун алифга қалб қилинади.

فَأَنْصِرْنَ бу каби. Аслида бу رأيتَ الْمَظْلُومَ فَأَنْصِرَا

فَلَا تَنْصِرْنَ бу каби. Аслида وَإِذَا رَأَيْتَ الظَّالِمَ فَلَا تَنْصِرَا

Сукунли таъкид нуни гоҳида танвин суратида – алиф ҳамда икки фатҳа билан ёзилади.

§- 68

ضمير مفعول

Замири мафъул

Баъзи вақт феълларга замир мафъул уланиб келади.

Мафъул замирлар ушбулардир.

هَ، هُمَا، هُمْ، هَا، هُمَا، هُنَّ، كَ، كَمَا، كُمْ، كِ، كَمَا، كُنَّ، كُنَّ، نَا

Замир мафъул уланиб келган мозийнинг мисоли

ضَرَبَهُ، ضَرَبَهُمَا، ضَرَبَهُمْ، ضَرَبَهَا، ضَرَبَهُمَا، ضَرَبَهُنَّ، ضَرَبَكَ، ضَرَبَكُمَا، ضَرَبَكُمُ، ضَرَبَكَ،

ضَرَبَكُمَا، ضَرَبَكُنَّ، ضَرَبَنِي، ضَرَبْنَا.

Замир мафъул уланиб келган музореънинг мисоли

يَضْرِبُهُ، يَضْرِبُهُمَا، يَضْرِبُهُمْ، يَضْرِبُهَا، يَضْرِبُهُمَا، يَضْرِبُهُنَّ، يَضْرِبُكَ، يَضْرِبَكُمَا، يَضْرِبَكُمُ،

يَضْرِبُكَ، يَضْرِبَكُمَا، يَضْرِبَكُنَّ، يَضْرِبَنِي، يَضْرِبْنَا.

§- 69

فاعل ومفعول

Фоил ва мафъул

Фоил – бир феълни бажарувчи ва ишловчи, деганидир. Жумла таркибида ҳар феълнинг бир фоили бўлиши

лозимдир. Фоилсиз асло феъл бўлмайди. Фоиб сийғаларининг фоъиллари феълдан кейин ёки олдин зикр этилади.

ذَهَبَ زَيْدٌ، زَيْدٌ ذَهَبَ، الرَّجُلَانِ ذَهَبَا، الرَّجَالُ ذَهَبُوا، الْمَرْأَةُ ذَهَبَتْ، الْمَرَاتَانِ ذَهَبَتَا، النِّسَاءُ ذَهَبْنَ.

Мухотаб ва мутукаллим сийғаларининг фоъиллари остида бўлган замирлар бўлади.

ذَهَبْتُ، ذَهَبْتُمَا، ذَهَبْتُمْ، ذَهَبْتِ، ذَهَبْتُمَا، ذَهَبْتِنَّ، ذَهَبْتُمْ، ذَهَبْنَا

أَنْتَ، أَنْتُمَا، أَنْتُمْ، أَنْتِ، أَنْتُمَا، أَنْتِنَّ، أَنَا، نَحْنُ

Баъзи вақт шу замирлар феъллардан аввал зикр этилади.

أَنْتَ ذَهَبْتَ، أَنْتُمَا ذَهَبْتُمَا، أَنْتُمْ ذَهَبْتُمْ..... الخ

Баъзи феълларнинг фоъили ҳамда мафъули бўлади.

مَدَحَ زَيْدٌ عَمْرًا؛ فَتَحَ زَيْدٌ الْبَابَ؛ جَمَعَ عَمْرُو الْمَالِ.

Баъзи феълларнинг фоъили бўлсада мафъули бўлмайди.

جَلَسَ زَيْدٌ؛ قَامَ زَيْدٌ؛ حَسَنَ زَيْدٌ.

Наҳв қоидаси: Ҳар фоил марфуъ яъни, охири заммалик бўлади. Ҳар мафъул мансуб яъни, охири фатҳали бўлади.

§-70

Лозим ва мутаъаддий

Фоъили бўлиб, мафъули бўлмаган феъллар "Лозим" дейилади. جَلَسَ زَيْدٌ каби.

Фоъили ҳамда мафъули бўлган феъллар "Мутаъаддий" дейилади. مَدَحَ زَيْدٌ عَمْرًا

Мутаъаддий феъли дегани фоъилдан мафъул таъаддий этувчи феъл деганидир.

Баъзи мутаъаддийлар фақат бир мафъулни таъаддий этади.

مَدَحْتُ زَيْدًا، فَتَحْتُ بَابًا، جَمَعْتُ مَالًا.

Баъзилари эса, икки мафъулни таъаддий этади.

أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا، أَعْلَمْتُ زَيْدًا الْمَسْأَلَةَ، عَلَّمْتُ زَيْدًا مَنْطِقًا.

Туркийга таржима қилинганида "га, ни" маъноси англашилади. مَدَحْتُ زَيْدًا

Агар жумлада икки мафъул бўлса "га" маъноси англашилади.

أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا، أَعْلَمْتُ زَيْدًا الْمَسْأَلَةَ، عَلَّمْتُ زَيْدًا مَنْطِقًا

Қоида: Лозим бўлган феълларда мажхул сийфаси ҳамда исми мафъул сийфаси кўп бўлмайди. Бордию бўлса ҳам ундан кейин "بِهِ، فِيهِ، مِنْهُ، إِلَيْهِ، عَلَيْهِ، عَنْهُ" каби боғловчилари билан бирга истемол қилинади.

Унга кирилган ўрин – مَدْخُولٌ بِهِ

Унда ўтирилган макон – مَجْلُوسٌ فِيهِ

Ундан қайтилган ўрин – مَرْجُوعٌ مِنْهُ

Унга қайтилган ўрин – مَرْجُوعٌ إِلَيْهِ

Унинг ўзига ўтирилган ўрин – مَجْلُوسٌ عَلَيْهِ

Ундан чиқилган ўрин – مَخْرُوجٌ عَنْهُ

Ушбу феъл лозимдан бўлган исми мафъул сийфалари доимо муфрад музаккар сийфасида бўлади.

Музаккар ва муаннас ҳамда муфрад, тасния ва жамъ бўлганида охиридаги замирлардан билинади. Уларни қуйидагича тасриф этилади.

مَدْخُولٌ بِهِ، مَدْخُولٌ بِهِمَا، مَدْخُولٌ بِهِمْ، مَدْخُولٌ بِهَا، مَدْخُولٌ بِهِمَا، مَدْخُولٌ بِهِنَّ.

Мутаъаддий сабаблари

Лозим феълни мутаъаддий қилиш ирода этилганида، اِفْعَالٌ ёки تَفْعِيلٌ бобига ўтказилади. Ёки феълдан сўнгра ҳарф жарлардан (بِ)ни киритилади.

Масалан ذَهَبْتُ لозимдир. أَذْهَبْتُ زَيْدًا дейилганида мутаъаддий бўлади.

فَرِحْتُ лозимдир. فَارِحْتُ زَيْدًا дейилганида мутаъаддий бўлади.

خَرَجْتُ лозимдир. خَرَجْتُ بِزَيْدٍ дейилганида, мутаъаддий бўлади.

Бир мафъулни мутаъаддий этган феъллар تَفْعِيلُ إِفْعَالٍ ёки бобига ўзгартирилганида икки мафъулни мутаъаддий қилади.

عَلِمْتُ الْوَأَقِعَةَ - أَعْلَمْتُ زَيْدًا الْوَأَقِعَةَ

عَلِمْتُ الصَّرْفَ - عَلَّمْتُ النَّاسَ الصَّرْفَ

الفعلُ вазнида бўлган масдарлардан иштиқоқ қилиб олинган феъллар кўпинча мутаъаддий бўлади.

الْفَتْحُ، النَّصْرُ، الْمَنْعُ، الضَّرْبُ، الْقَتْلُ

الْفُعُولُ вазнида бўлган масдарлардан иштиқоқ қилиб олинган феълларнинг аксари лозим бўлади.

الْجُلُوسُ، الدُّخُولُ، الْخُرُوجُ، السُّجُودُ، الْقُعُودُ

§-71

Узун феъллар зоидаси

Узун феълларнинг аксари қисқа феъл ёки қисқа исмлардан ташкил топади. Яъни, сулосий бўлган калималар икки ёки уч ҳарф зиёдаси билан узун феъл бўлади. Бобларнинг ҳарф зоидасидан фақат феъли мозий бўлганлари эътиборга олинур. Мозийда бўлган ҳарф зоиданинг баъзилари музореъда тушиб кетади. Баъзи масдарларда мозий бўлмаган бир ҳарф зиёда қилинади. Лекин буларнинг эътибори йўқдир. Эътибор асосан мозийга қаратилгандир.

Сулосий калимадан ҳосил бўлган узун феъллар

1. (اِفْعَالٌ) бобида бир ҳамза зиёда қилингандир. (كُرْمَ - أَكْرَمَ)
2. (تَفْعِيلٌ) бобида калиманинг "ъайн"и баробаридаги ҳарф такрор бўлиб, ташдид қилингандир. (عَلِمَ - عَلَّمَ)
3. (تَفْعُلٌ) бобида бир "то" зиёдаси билан калиманинг "ъайн"и такрор бўлиб ташдид қилингандир.
4. (مُفَاعَلَةٌ) бобида бир алиф зиёда қилингандир. (جَلَسَ - جَالَسَ)
5. (تَفَاعُلٌ) бобида бир "то" ва бир алиф зиёда қилингандир. (بَعُدَ - تَبَاعَدَ)
6. (اِفْتِعَالٌ) бобида бир ҳамза ва бир "то" зиёда қилингандир. (جَمَعَ - اجْتَمَعَ)
7. (اِنْفِعَالٌ) бобида бир ҳамза ва бир нун зиёда қилингандир. (كَسَرَ - اِنكَسَرَ)
8. (اِسْتِفْعَالٌ) бобида бир ҳамза, бир сийн ва бир "то" зиёда қилингандир. (غَفَرَ - اِسْتَعْفَرَ)
9. (اِفْعَالٌ) бобида бир ҳамза зиёда бўлиб, калиманинг ломи баробаридаги ҳарф такрор ва ташдидли бўлгандир. (حَمَرَ - اِحْمَرَ)
10. (اِفْعِيْعَالٌ) бобида бир ҳамза зиёда қилиниб, калиманинг ъайни баробаридаги ҳарф такрор қилиниб, ораларига бир "Вов" зиёда этилгандир.

Рубоъий калималардан ҳосил бўлган узун феъллар

1. (تَفْعُلٌ) бобида бир "то" зиёда қилинади. (دَخَرَجَ - تَدَخَرَجَ)
2. (اِفْعِنَالٌ) бобида бир ҳамза ва бир нун зиёда қилинади. (حَرَجَمَ - اِحْرَنْجَمَ)

3. (افعال) бобида бир ҳамза зиёда қилиниб, иккинчи ломи баробаридаги ҳарф такрор бўлиб, ташдид қилинади.

(فَشَعَرَ - إِفْشَعَرَ)

§-72

Узун боблар қоидалари

Калта бўлган феълларга бир ёки икки ҳарф зиёда қилиб узун феълга айлантириш фойдадан холи эмас. Албатта ҳарбирида бир фойда ва маъно бордир. Ундаги мақсад қисқа феълнинг маъносида бироз ўзгариш содир этишдир.

Масалан: عَلِمَ – билди маъносидадир. أَعْلَمَ дейилса билдирди, маъносига айланади. عَلَّمَ дейилса ўргатди, маъносига айланади. تَعَلَّمَ дейилса ўрганди, маъносида бўлади. اسْتَعْلَمَ дейилса, билишга ҳаракат қилди, маъносида бўлади. Ҳар бобнинг махсус бир фойда ва маънолари бордир. Биз бу ерда машҳур бўлган маънолиларини қисқа ҳолатда зикр қиламиз.

إفْعَال бобининг фойдалари

1. إفْعَال боби кўпинча таъдия яъни лозим бўлган феълни мутаъаддий қилиш учун келади.

Кетдим – ذَهَبْتُ

Зайдни кетказдим – أَذْهَبْتُ زَيْدًا

чиқдим – خَرَجْتُ

Зайдни чиқардим – أَخْرَجْتُ زَيْدًا

2. Баъзида إفْعَال боби бир нарсани киришини ифода қилиб келади.

тонг – الصُّبْحُ

тонг кирди – أَصْبَحَ

кеч – الْمَسَاءُ

кеч кирди – أَمْسَى

3. Бир сифатнинг вужудини билмоқ ва эътиқод қилмоқни ифода этиб келади.

бахил бўлдим – بَخِلْتُ

Зайдни бахиллигини билдим – أَبْخَلْتُ زَيْدًا

ёлфон сўзладим – كَذَبْتُ

уни сўзини ёлфонлигини билдим – أَكْذَبْتُ كَلَامَهُ

4. Ундаш маъносини ифода этиш учун келади.

шикоят қилдим – شَكَوْتُ

Зайдни шикоят қилишга ундадим – أَشْكَيْتُ زَيْدًا

بوبيнинг фойдалари تَفْعِيل

Яна боби кўпинча اِفْعَال боби каби мутаъаддий қилиш учун келади.

хурсанд бўлдим – فَرِحْتُ

Зайдни хурсанд қилдим – فَرَّحْتُ زَيْدًا

озайдим – نَقَصْتُ

озайтирдим – نَقَّصْتُ مَالِي

Яна боби боби бир сифат борлигини билмоқ ҳамда у ҳақда эътиқод қилмоқ учун келади.

фосиқ бўлдим – فَسَقْتُ

Зайдни фосиқлигини билдим – فَسَّقْتُ زَيْدًا

бир бўлдим – وَحَدْتُ

Аллоҳ таолони бир деб эътиқод қилдим – وَحَدَّتُ اللَّهَ تَعَالَى

Ва яна تَفْعِيلُ боби кўп бажарганини англатиш учун келади.

Каъбани тавоф қилдим – طَفْتُ الكَعْبَةَ
Каъбани кўп марта тавоф қилдим – طَوَّفْتُ الكَعْبَةَ
туя ўлди – مَاتَ الإِبِلُ
кўп туя ўлди, туяни ўлдирди – مَوَّتَ الإِبِلُ
эшикни ёпдим – غَلَقْتُ أَبَاً
кўп эшикларни ёпдим – غَلَقْتُ أَبْوَابًا

تَفْعِيلُ бобининг фойдалари

1. تَفْعِيلُ боби кўпинча такаллуф ёки бирор иш ва сифатга чалинишни англатиб келади.

катта бўлдим – كَبُرْتُ
кибрландим – تَكَبَّرْتُ
ўхшадим – شَبَّهْتُ
тақлид қилдим – تَشَبَّهْتُ
шижоатли бўлдим – شَجَعْتُ
далда олдим – تَشَجَّعْتُ

2. Яна تَفْعِيلُ боби мутоваъат ва мафъулият маъносини ифода этиш учун келади.

билдим – عَلِمْتُ
ўргандим – تَعَلَّمْتُ
хабардор қилмоқ – أَثَّرَ
таъсирига тушиб қолмоқ – تَأَثَّرَ

Бу боб кўпинча лозим бўлади.

مُفَاعَلَةٌ бобининг фойдалари

1. مُفَاعَلَةٌ боби кўпинча икки киши орасини шерик қилиш учун яъни, бир феълнинг икки киши ёки бир қанча кишилар орасини муштараклигини ифода этиш учун келади.

ўтирдим – جَلَسْتُ

бирор киши билан ўтирдим – جَالَسْتُ

гапирдим – كَلِمْتُ

бирор киши билан гаплашдим – كَالَمْتُ

2. Гоҳида "фоидаи маънавия"дан холи бўлади.

сафар қилдим – سَفَرْتُ

мусофир бўлдим – سَافَرْتُ

кўрдим – شَهِدْتُ

мушоҳада қилдим – شَاهَدْتُ

تَفَاعُلٌ бобининг фойдалари

1. تَفَاعُلٌ – боби ҳам مُفَاعَلَةٌ боби каби икки киши орасини шерик қилиш учун келади.

Зайд Амрни урди – ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا

Зайд Амр билан урушди – تَضَارَبَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ

Зайд йироқ бўлди – بَعُدَ زَيْدٌ

Зайд билан Умар бир-биридан йироқлашди – تَبَاعَدَ زَيْدٌ وَعَمْرٌ

2. Гоҳида ҳақиқат бўлмаган бир сифат каби ўзини кўрсатиш учун келади.

ғафлатда бўлдим – غَفَلْتُ

ўзимни ғофилликка солдим – تَغَافَلْتُ

касал бўлдим – مَرَضْتُ

ўзимни касалликка солдим – تَمَارَضْتُ

3. Гоҳида бир иш ортидан бошқаси келишни ифода этиш учун келади.

келди – وَرَدَ

бир хабар ортидан иккинчиси (яъни, кўп) келди – تَوَارَدَ الْأَخْبَارَ

§-73

بِوَبِنِيْنِغ فَوَيْدَالَارِي اِفْتِعَال

1) اِفْتِعَال – боби мутоваъат ва мафъулият маъноси учун яъни, бир феълни қабул этмоқ ва итоат этмоқ учун келиб, зоҳирий маъноси гўё мажҳул феъл маъноси каби бўлади.

йиғди, тўплади – جَمَعَ

йиғилди, тўпланди – اِحْتَمَعَ

чизди – رَسَمَ

чизилмоқ, тасвирланмоқ – اِرْتَسَمَ

2) Ва яна муболаға учун келади

қўлга киритмоқ – كَسَبَ

кўп қўлга киритмоқ – اِكْتَسَبَ

3) Ва яна ёпмоқ ва ясамоқ маъносида ҳам келади.

нон – خَبَزَ

унни нон қилиб ёпмоқ – اِحْتَبَزْتُ الدَّقِيْقَ

4) Ва яна اِفْتِعَال боблари каби икки киши орасини шерик қилиш учун ҳам келади.

اِحْتَصَمْنَا кабики اِحْتَصَمْنَا يَاخِي يَاخِي хусуматлашмоқ, деган маъноларда келади.

بِوَبِنِيْنِغ فَوَيْدَالَارِي اِنْفِعَال

انْفَعَال – боби ҳам افتعال боби каби "мутоваъат" ва "мафъулият" маъноси учун келади.

синдирди – كَسَرَ

синди – اِنْكَسَرَ

шарҳламоқ, ёритмоқ – شَرَحَ

шарҳланмоқ, тушунтирилмоқ – اِنْشَرَحَ

очди – فَتَحَ

очилди – اِنْفَتَحَ

кашф қилди – كَشَفَ

кашф қилинди – اِنْكَشَفَ

Танбеҳ: Бу бобда келган феъллар доимо лозим феъл бўлади.

استِنْفَعَال бобининг фойдалари

1) اسْتِنْفَعَال – боби кўпинча бир феъл ёки бир нарсани талаб ва орзу этиш учун ишлатилади.

афв этди – غَفَرَ

афв этилишини талаб этди – اِسْتَغْفَرَ

раҳм қилди – رَحِمَ

раҳм этилишини талаб қилди – اِسْتَرْحَمَ

овқатланди – طَعِمَ

овқатланишни талаб этди – اِسْتَطْعَمَ

2) Ва яна бирор сифатни гўё бўлишини иташ учун келади.

узоқ бўлдим – بَعُدْتُ

етишишни узоқ санадим – اِسْتَبَعَدْتُ الوُصُولَ

ғариб ва ёт бўлдим – غَرِبْتُ

гаройиб деб ҳисобладим – اسْتَعْرَبْتُ

اَفْعِلَالٌ, اَفْعِلَالٌ бобларининг фойдалари

1) Ушбу бобларнинг ҳар бири муболаға учун келади.

қизарди – حَمُرَ

қизил тусга кирди – اِحْمَرَّ

2) Янада муболаға қилишни исталса اَفْعَالٌ вазнига олиб дейилади. Маъноси: Жуда қизариб кетди.

Танбеҳ: اِحْمَرَّ боби ранглар учун ишлатилади. Ва доим лозим феъл бўлади.

ерни ўт босди – عَشَبَتِ الْأَرْضُ

ер қалин ўт билан ўралди – اِعْشَوْشَبَتِ الْأَرْضُ

اَفْعِنَالٌ, اَفْعِنَالٌ бобларининг фойдалари

Рубоъий мазиддан اَفْعِنَالٌ, اَفْعِنَالٌ бобларининг ҳар иккиси "мутоваъат" ва "мафъулият" маъносини ифода этиш учун келади.

думалатмоқ, пастга туширмоқ – دَخَرَجْتُ الْحَجَرَ

думалаб тушмоқ, пастга тушмоқ – تَدَخَّرَجَ الْحَجْرُ

туяларни тўплاديم – حَرَجَمْتُ الْإِبِلَ

туялар тўпланди – اِحْرَجَمَ الْإِبِلُ

Ушбу икки боб кўпинча лозим феъл бўлади.

اَفْعِلَالٌ бобининг фойдалари

اَفْعِلَالٌ – боби муболаға учун келади.

қалтиради, титради – قَشَعَرَ

кўп қалтиради – اِقْشَعَرَّ

Эслатма ва огоҳ

Мазид боблар юқорида зикр этилганларидан ташқари бир қанча маъно ва фойдалар бордир. Лекин бу ерда фақат кўп машҳурлари зикр этилди. Ким бунданда кўпроқ маълумот олишни хоҳласа тафсилотлари билан ёзилган сарф китобларига мурожаат қилсин. Қусур фикримизча, бошланғичлар учун ушбу боб фойдаларини тафсилотлари билан билдирмоқ лозим эмас. Бошланғич даражадаги бобларни тасарруфотини билиш кифоя қилади.

Ва яна маълум бўлсинки, феълларнинг ушбу мазид калималари умуман олганда қиёсий эмас. Балки ҳар бири самоъий кўринишидадир. Араблардан эшитилмаган узун боб феъллини ихтиро қилмоқ жоиз эмас. Луғат китобларига хилоф равишда фикрни ўзи билан бир калимани узун феъл бобига киритиб, истемол қилиш хато ҳисобланади.

Масалан: اَظْهَرَ – ظَهَرَ дейилади. ظَهَرَ деб жуда оз ишлатилади.

أَفْسَدَ – فَسَدَ дейилади. فَسَدَ эса йўқдир.

فَسَّرَ – فَسَّرَ дейилади. أَفْسَرَ эса эшитилмаган.

فَتَّشَ – فَتَّشَ дейилади. أَفْتَشَ эса эшитилмаган.

أَسْرَفَ – سَرَفَ дейилади. سَرَفَ дейилмайди.

صَرَّفَ – صَرَّفَ дейилади. أَصْرَفَ эса йўқдир.

Шунга биноан араб бўлмаган ажам киши араблардан эшитмагунча ёки саҳиҳ китобларда ва луғатларда учратмагунча феълларни узун бобларга тушириб, бамайлихотир ишлатавериши жасорат ҳисобланмайди. Бу каби нарсаларни муаллифи аслий араб бўлмаган китобларда

хусусан усмонийлар томонидан битилган китобларда бу каби хатоларни учратиш мумкин.

§-74

أفعال تعجب

Араб тилида таажжубни изҳор этиш учун ушбу икки сийға истеъмол қилинади.

1- مَا أَحْسَنَ زَيْدًا : (مَا أَفْعَلُهُ) - Зайд мунча ҳам чиройли

2- (أَفْعِلْ بِهِ) : أَحْسَنَ بَرِيدٍ - Зайд нақадар чиройли.

Ушбу вазнлар қиёсийдир. Ранглардан ташқари бўлган, маъносида тафовут тасаввур этилган феъллар жумласида истеъмол этилади.

مَا أَفْبَحَهُ، أَفْبَحَ بِهِ
مَا أَعْلَمَهُ، أَعْلِمَ بِهِ
مَا أَجْهَلَهُ، أَجْهَلَ بِهِ
مَا أَكْثَرَهُ، أَكْثَرَ بِهِ
مَا أَكْتَبَهُ، أَكْتَبَ بِهِ

Ушбу таажжуб сийғалари рангда келганида مَا أَحْمَرَهُ، أَحْمَرَ بِهِ дейилмайди. Балки مَا أَشَدَّ حُمْرَتَهُ، أَشَدُّ بِحُمْرَتِهِ дейилади.

Танбеҳ: Ушбу сийғалар иккисида ҳам إفعال бобидан бўлиб, бири мозий иккинчиси амр ҳозирдир. У доимо муфрад бўлиб, бошқача сарф этилмайди. Охирига уланиб келган замирлар эса турлича тасриф этилади.

مَا أَحْسَنَتْهُ، مَا أَحْسَنَتْهُمَا، مَا أَحْسَنَتْهُمْ، مَا أَحْسَنَتْهَا، مَا أَحْسَنَتْهُمَا، مَا أَحْسَنَتْهُنَّ، مَا أَحْسَنَتْكَ، مَا

أَحْسَنَتْكُمَا، مَا أَحْسَنَتْكُمْ، مَا أَحْسَنَتْكِ، مَا أَحْسَنَتْكُمَا، مَا أَحْسَنَتْكُنَّ، مَا أَحْسَنَتْنِي، مَا أَحْسَنَتْنَا.

أَحْسِنَ بِهِ، أَحْسِنَ بِهِمَا، أَحْسِنَ بِهِمْ، أَحْسِنَ بِهَا، أَحْسِنَ بِهِمَا، أَحْسِنَ بِهِنَّ، أَحْسِنَ بِكَ، أَحْسِنَ

بِكُمَا، أَحْسِنَ بِكُمْ، أَحْسِنَ بِكِ، أَحْسِنَ بِكُمَا، أَحْسِنَ بِكُنَّ، أَحْسِنَ بِي، أَحْسِنَ بِنَا.

Музоъафда مَا أَسْرَرَهُ، أَسْرَرْتُ بِهِ вазнида келади. Аммо идғом билан أَسْرَرْتُ بِهِ дейилмайди.

Ажвафда مَا أَطِيبُهُ، أَطِيبُ بِهِ вазнида келади. Аммо эълол билан أَطِيبُ بِهِ дейилмайди.

Ноқисда مَا أَنْسَاهُ، أَنْسِ بِهِ вазнида келади. Аммо бу ноқисдан эълол қилинади.

Таажжубни изҳор этиш учун (يَا، وَي) лафзлари истеъмол қилинади.

يَا لِلْعَالَمِ – на ажаб олам экан

وَيَّ جَاءَ زَيْدٌ – ҳой ажаб Зайд келди.

§-75

أفعال جامدة (غير متصرفة)

Сарф қилинмайдиган қотириб қўйилган феъллар

Ҳозирга қадар мисол қилиб келтирган феълларнинг барчаси тасриф бўлувчи яъни, ҳар турлик тусланувчи феъллар эди. Феълларнинг кўпи мана шу тусланувчи феъллардан бўлсада, араб тилида булардан бошқа яна тусланмайдиган феъллар ҳам борки, уларни "Афъолу жомида" ёки "Афъолу ғойру мутасаррифа" дейилади.

"Афъолу жомида" яъни "Афъолу ғойру мутасаррифа"нинг машҳурлари 35 та.

نَعَمْ، حُبِّدَا، بَيْسَ، سَاءَ، لَيْسَ، عَسَى، حَرِي، كَادَ، أَوْشَكَ، جَعَلَ، أَخَذَ، طَفِقَ، هَبْ، هَيْهَاتَ،
شَتَّانَ، سَرَعَانَ، بَطَّانَ، رُوَيْدَ، تَعَالَى، حَيَّ، حَيْهَلْ، هَاءَ، هَاتِ، هَلُمَّ، بَلْهَ، آمِينَ، هَيْتَ لَكَ، دُونَكَ،
عَلَيْكَ، إِلَيْكَ، عَلَيَّ، إِيَّاكَ، كَلَّا، حَاشَا، فَعَالَ.

1) نَعَمَ ва نَعَمَتٌ ларни биринчиси музаккар учун, иккинчиси эса, муаннас учун истъмол қилинади. Буни бошқа сийғалари йўқдир.

Зайд нақадар яхши кишидир – نَعَمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ

Марям нақадар яхши аёл – نَعَمَتِ الْمَرْأَةُ مَرْيَمٌ

2) حَبْدًا бу ёлғиз сийғадир. حَبْدًا زَيْدٌ – Зайд нақадар севимли ва яхшидир. حَبْدًا رَجُلًا زَيْدٌ، حَبْدًا امْرَأَةً مَرْيَمٌ، حَبْدًا الْعِلْمَ خَلَقًا.

3) بَغْسٌ ва بَغْسَتٌ ларни биринчиси музаккар учун, иккинчиси эса муаннас учундир. Бошқа сийғалари йўқдир.

Зайд нақадар ёмон киши – بَغْسَ الرَّجُلُ زَيْدٌ

Ҳинд нақадар ёмон хотин – بَغْسَتِ الْمَرْأَةُ هِنْدٌ

4) سَاءٌ ва سَاءَتٌ эса بَغْسٌ ва بَغْسَتٌ лар кабидир.

Зайд нақадар ёмон киши – سَاءَ الرَّجُلُ زَيْدٌ

Ҳинд нақадар ёмон хотин – سَاءَتِ الْمَرْأَةُ هِنْدٌ

5) لَيْسَ ва لَيْسَتْ маъноси "эмас" ва "йўқ" бўлиб, мозий каби 14 сийғаси бордир.

لَيْسَ، لَيْسَا، لَيْسُوا، لَيْسَتْ، لَيْسَتَا، لَيْسْنَ، لَسْتُ، لَسْتُمَا، لَسْتُمْ، لَسْتِ، لَسْتُمَا، لَسْتُنَّ، لَسْتُ، لَسْنَا.

Зайд олим эмас – لَيْسَ زَيْدٌ بِعَالِمٍ

Марям жоҳил эмас – لَيْسَتْ مَرْيَمٌ بِجَاهِلَةٍ

لَسْتُ بِجَاهِلٍ، لَسْتُمْ بِجُهَلَاءَ، لَسْتُ بِجَاهِلٍ، لَسْنَا بِجُهَلَاءَ.

6) عَسَى – яқин, эҳтимол ва яқинлашди, маъносидадир.

Уни ҳам мозий каби 14 сийғаси бордир.

عَسَى، عَسَيَا، عَسَوْا، عَسَتْ، عَسْتَا، عَسَيْنَ، عَسَيْتَ، عَسَيْتُمَا، عَسَيْتُمْ، عَسَيْتِ، عَسَيْتُمَا، عَسَيْتُنَّ،

عَسَيْتُ، عَسَيْنَا.

Зайд кетишга яқиндир, эҳтимол тез кетади – عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَذْهَبَ

Марям кетишга яқин қолди – عَسَتْ مَرْيَمٌ أَنْ تَذْهَبَ

7) حَرَى эса عَسَى кабидир.

Зайд тез кетажак – حَرَي زَيْدٌ أَنْ يَذْهَبَ

8) كَادَ – яқин бўлмоқ, бирор нарса арафасида турмоқ, маъносидадир. Буни мозий, музореъ, нафий мозий, нафий музореъ ва жаҳд сийғаси бордир.

مَاضِي: كَادَ، كَادَا، كَادُوا، كَادَتْ، كَادَتَا، كَادْنَ، كِدَتْ.....الخ

نَفْي مَاضِي: مَا كَادَ....الخ

مضارع: يَكَادُ....الخ

نَفْي مضارع: لَا يَكَادُ...الخ

جحد: لَمْ يَكَدْ....الخ

Зайд ураёзди, уришига оз қолди – كَادَ زَيْدٌ يَضْرِبُ

9) أَوْشَكَ – бажариш арафасида, оз қолди

ماضي: أَوْشَكَ، أَوْشَكَا، أَوْشَكُوا....الخ

مضارع: يُوشِكُ، يُوشِكَانِ، يُوشِكُونَ....الخ

Зайднинг чиқиши яқинлашди – أَوْشَكَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ

Зайднинг чиқиши яқинлашади – يُوشِكُ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ

10) جَعَلَ – бошлади, маъносидадир.

Зайд гапира бошлади – جَعَلَ زَيْدٌ يَقُولُ

11) أَخَذَ – бошлади, маъносидадир.

Зайд ея бошлади – أَخَذَ زَيْدٌ يَأْكُلُ

12) طَفِقَ – бу ҳам бошлади, маъносидадир.

Зайд кеса бошлади – طَفِقَ زَيْدٌ يَقْطَعُ

13) هَبَّ – фараз қил, деб ҳисоблагин, маъносидадир.

Муаннаси – هَبِي дир. Жамъи эса – هَبُوا дир.

Фаразан Зайдни ёзган деб ҳисобланса – هَبْ زَيْدًا كَتَبَ

Фаразан мен сўзлаган бўлсам – هَبْنِي قُلْتُ

14) هَيْهَاتَ – узоқ, эҳтимоли йўқ маъносидадир.

кўришмоқ нақадар узоқ – هَيْهَاتَ الوُصُولُ

15) شَتَّانَ – нақадар фарқли, маъносидадир.

ораларида нақадар фарқ бор – شَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا

16) سَرْعَانَ – нақадар тез ва суръатли, маъносидадир.

бу от жуда тез юрувчидир – سَرْعَانَ الْفَرَسُ

17) بُطَانَ – секинак ва ювош, маъносидадир.

ювош от – بُطَانَ الْفَرَسُ

18) رُوَيْدًا – аста-секин, оҳиста, маъносидадир.

Зайд аста-секин – رُوَيْدًا زَيْدًا

19) تَعَالَى – бу ерга кел маъносида бўлиб, чақирув учун ишлатилади. Бу يَتَعَالَى – تَعَالَى дан амр ҳозирдир.

تصريف: تَعَالَى، تَعَالِيَا، تَعَالُوا، تَعَالِي، تَعَالِيَا، تَعَالِينَ.

20) حَيًّا – шошилинглар, маъносидадир.

намозга шошилинглар – حَيًّا عَلَي الصَّلَاةِ

нажотга шошилинглар – حَيًّا عَلَي الْفَلَاحِ

21) حَيْهَلًا – тез келтир, маъносидадир.

обиёвфонни тез келтир – حَيْهَلًا الثَّرِيدَ

22) هَاءً – тутгин, олгин маъносидадир. (هَاءُ اقْرءوا كتابيه)

تصريف: هَاءً، هَاءُ مَا، هَاءُ مَا، هَاءً، هَاءُ مَا، هَاءُ مَا، هَاءُ مَا.

23) هَاتِ – келтир, бер маъносидадир.

تصريف: هَاتِ، هَاتِيَا، هَاتُوا، هَاتِي، هَاتِيَا، هَاتِينَ.

далилингни келтир – هَاتِ دَلِيلَكَ

هَاتِ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ – агар ростгўй бўлсангиз, ҳужжат келтиринг!

24) هَلُمَّ – бу ёққа кел, бер

تصريف: هَلُمَّ، هَلُمَّ، هَلُمَّ، هَلُمَّ، هَلُمَّ، هَلُمَّ.

гувоҳингни келтир – هَلُمَّ شَاهِدَكَ

25) بَلَّهَ – тарк эт, ташла маъносидадир.

Зайдни ташла – بَلَّهَ زَيْدًا

26) آمينُ (اسْتَجِبْ) آمينُ – дуоимни қабул эт, маъносидадир. вақф ҳолатида суқун билан ўқилади.

27) هَيْتَ لَكَ – бери кел, маъносидадир.

تصريف: هَيْتَ لَكَ، هَيْتَ لَكُمْ، هَيْتَ لَكِ، هَيْتَ لَكُمَا، هَيْتَ لَكُنَّ.

28) دُونَكَ – ол, тут маъносидадир.

Зайдни тут – دُونَكَ زَيْدٌ

29) عَلَيْكَ – лозим топгин, маъносидадир.

Зайдни лозим топ – عَلَيْكَ زَيْدًا

хатолардан сақланишни лозим топ – عَلَيْكَ بِالْإِحْتِرَازِ عَنِ الْخَطَايَا

30) إِلَيْكَ – ундан йироқ бўл, маъносидадир.

мендан йироқ бўл – إِلَيْكَ عَنِّي

ундан йироқ бўл – إِلَيْكَ عَنْهُ

31) عَلَيَّ – менга уни олиб келинг, маъносидадир.

уни менга олиб кел-чи – عَلَيَّ بِهِ

32) إِيَّاكَ – сақлан, маъносидадир.

ёмонликдан сақлан – إِيَّاكَ وَالشَّرَّ

33) كَلَّا – айтма, сўзлама, маъносидадир.

أَقُولُ عَيْيَكَ لِأَيِّكَ яъни (айбингни отангга айтаман) деган кимсага كَلَّا яъни, (йўқ айтма) дейилганга ўхшаш.

34) حَاشَا – ўзингни тий, худо сақласин маъносидадир.

фосиқлардан бўлиб қолишдан худо – حَاشَا أَنْ أَكُونَ مِنَ الْفَاسِقِينَ – сақласин.

35) فَعَالٍ – калта феъллар бобидан ушбу فَعَالٍ вазни амр ҳозир маъносида келади.

فَتَّاحٌ = افْتَحَ، تَرَاكٌ = اْتُرْتُ، نَزَالٌ = انزَلَ

Сарф фанидаги баъзи истилоҳ ва қоидалар

§-76

إبتداء

إبتداء – калимани бошлаб, сўзлаш деганидир. Бир калима билан ибтидо қилиб сўзлаш учун ҳарф аввали ҳаракатли бўлиши шартдир. Аммо калимани сукун билан бошлаш мумкин эмас.

Масалан: (بُنُّ، سَمٌّ، نَصْرٌ، ضَرْبٌ) дейилмайди. Балки касралик бир ҳамза ёки заммалик бир ҳамза билан бошламоқ лозимдир. (أَبْنٌ، إِسْمٌ، أَنْصَرٌ، إِضْرَبٌ) каби.

Танбеҳ: Амр ҳозирларнинг аввалида бўлган касралик ва заммалик ҳамзаларни калимани сукун билан бошлаш мумкин бўлмагани учун зиёда қилингандир. Шунга биноан аввалига ҳаракатли бўлган амр ҳозирларда ҳамза йўқдир.

(عَلَّمَ، تَعَلَّمَ، جَالَسَ) каби.

وصل ووقف

Васл – калиманинг орасида тўхтаб, танаффус қилиб, бирини иккинчисига қўшиб ўқиш деганидир.

Вақф – калиманинг охирида тўхтаб, танаффус қилмоқ, деганидир.

Вақф уч турли бўлади. 1) Вақф алифий. 2) Вақф ҳоий. 3) Вақф исконий.

Охирида танвин фатҳа бўлган калималарда вақф қилиш лозим бўлгани учун танвинларини алиф қилиб ўқилади.

عَلِيمًا، حَكِيمًا، شَهِيدًا каби. Бундай вақфни "**вақфи алифий**", дейилади.

Танбеҳ: Охирида танвин фатҳа бўлган калиманинг танвини вақф ҳолатида алифга қалб бўлгани учун фатҳа

танвинидан кейин бир алиф ёзилади. Калиманинг охирида "тои таънис" яъни "тои мудаввара" бўлса вақф ҳолатида ушбу "тои мудаввара" "ҳа сокина"га қалб қилинади.

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ، نَارٌ حَامِيَةٍ каби. Бу вақфни "вақфи ҳайй" деб аталади.

Калиманинг охиридаги фатҳали танвин ва "тои таънис" бўлмаса вақф ҳолатида шу калиманинг охиридаги бўлган ҳарф мутлақо сукун бўлади. وَعَجْرٌ كَرِيمٌ، يَعْلَمُونَ، عَلِيمٌ، عَلِيمٌ каби.

Қоида: Заммалик ва касралик танвин вақф ҳолатида ҳазф бўлади. Аммо фатҳалик танвинда эса алифга қалб қилинади. عَلِيمٌ، عَلِيمٌ، عَلِيمًا каби.

§-77

Ҳамза ва сукунли алиф

Ҳамза – ҳаракатланишга қобилиятли бўлган алифга айтилади. أ، إ، أُ каби.

Ҳаракатланишга қобилиятли бўлмаган алифга "Алифи сокина", деб айтилади. هَا، لَ، مَا каби.

Алиф сокинанинг олдидаги ҳаракати доимо фатҳа бўлади. Устида сукун бўлсада узрли бўлгани учун сукун аломати ёзилмайди. Сукунли алиф ҳеч бир вақт калиманинг аввалида бўлмайди. Калимани аввалида сукунли бўлиши мумкин эмаслиги ҳақида эса хабарингиз бор. Сукунли алиф калиманинг ўртаси ёки охирида бўлади. قَالَ، بَاعَ، دَعَا، رَمَى каби.

Ҳамзаи қатъийя ва ҳамзаи васлийя (Ҳамзаи собита ва ҳамзаи соқита)

Ҳамза икки турли бўлади. 1) Қатъийя. 2) Васлийя.

Ҳамза бир калиманинг аввалида бўлиб, шу калимани бошқа калимага васл қилиб талаффуз этилганида тушиб кетмаса яъни баробар талаффуз этилса "ҳамзаи қатъийя", дейилади. وَأَنَا، وَأَنْتَ، وَأَيْنَ، وَأَنْ، وَإِنَّ، وَإِنَّا каби.

Агар ҳамза васл қилиниб, талаффуз этилганида тушиб қолса яъни талаффуз этмай қолдирилса уни "ҳамзаи васлийя", дейилади. وَأَنْتَانِ، وَأَمْرًا، وَأَسْمُهُ، وَأَبْنُهُ، وَالْحَمْدُ каби.

Қоида: Ҳамзаи қатъийянинг усти ёки остида кўпинча ўайн боши каби қуйидаги ۛ ҳамза қўйилади. إِنَّ، أَنْ، أُمَّ каби.

Ҳамзаи васлийянинг устида васл ишораси бўлган аломат қўйилади. وَأَسْمُهُ، وَأَبْنُهُ каби.

Ҳамзаи қатъийя (Ҳамзаи собита)

Ҳамзаи қатъийя беш турли келади.

1) اِفْعَالٌ бобининг масдарлари, мозийлари ва амр ҳозирларида бўлган ҳамзалар "ҳамзаи қатъийя"дир.

وَأَعْلَامُهُ، فَأَعْلَمَ، وَأَكْرَمَ، ثُمَّ أَخْرَجَ، فَأَعْلِمَ، وَأَكْرِمَ، ثُمَّ أَخْرَجَ

2) اَفْعُلٌ вазнида бўлган исми тафзил ва сифати мушаббаҳаларнинг ҳамзалари қатъийя ҳамзасидир.

وَأَحْسَنُ، وَأَجْهَلُ، وَأَحْمَرُ، وَأَحْمَقُ

3) Феъли музореънинг муфрад мутакаллим сийфаси қатъийя ҳамзадир.

وَأَفْتَحُ، وَأَضْرِبُ، وَأَعْلِمُ، وَأُعْلِمُ، وَأَجْتَهِدُ، وَأَسْتَعْفِرُ

4) اَفْعَالٌ вазнида бўлган жамъларнинг ҳамзалари ҳамзаи қатъийядир.

أَنْفُسُ، أَفْرَاسُ، أَلْبَسَةُ، أَصْدِقَاءُ، أَصَابِعُ

5) Маҳмуз бўлган калималарнинг ҳарф аслий бўлган ҳамзалари қатъийя ҳамзадир.

Ҳамзаи васлийя (Ҳамзаи соқита)

Юқорида санаб ўтилган ҳамзалардан бошқа ҳамзаларнинг барчаси "Ҳамзаи васлийя" дир.

1) اِفْتَعَالَ، اِنْفَعَالَ، اِسْتَفْعَالَ، اِفْعَالَ، اِفْعِيَعَالَ، اِفْعِنَالَ، اِفْعَالَ بобларининг мозийларидаги ҳамзаларнинг ҳар-бири васлийя ҳамзадир.

وَأَجْتَمَعَ، وَأَنْكَسَرَ، وَأَسْتَغْفَرَ، وَأَحْمَرَ، وَأَعَشَوْشَبَ، وَأَحْرَنْجَمَ، وَأَفْشَعَرَ

Қоида: Ушбу ҳамзаи васлийя бўлган масдарларга "алиф лом" киритилса ҳамзалари туширилиб, ҳамзанинг касраси "алиф лом"нинг "лом"ига кўчирилади. الإِسْتِغْفَارُ، الإِنْكَسَارُ، الإِجْتِمَاعُ каби.

Танбеҳ: الإِسْتِغْفَارُ، الإِنْكَسَارُ، الإِجْتِمَاعُ каби масдарларни касралик ҳамзасини қатъий қилиб, ломини эса сукунли қилиб истемол этмоқ хатодир.

2) Ва яна барча амр ҳозирларнинг аввалида келган касралик ҳамза ва заммалик ҳамзалар васлийя ҳамзасидир.

وَأَفْتَحَ، وَأَضْرَبَ، وَأَنْصُرَ، وَأَجْتَمَعَ، وَأَنْكَسَرَ، وَأَسْتَغْفِرَ

3) Ва яна исмларнинг аввалига киритилган маърифа (ال) нинг ҳамзаси ҳам васлийя ҳамзасидир.

وَالْحَمْدُ، وَالصَّلَاةُ، وَالشَّمْسُ، وَالْقَمَرُ، مَا الْإِنْسَانُ؟، أَبُو الْقَاسِمِ، عَلِيّ الْبَيْتِ

4) Ва яна اِسْمٌ، اِبْنٌ، اِبْنَةٌ، اَيْمَنٌ، اِمْرُؤٌ، اِمْرَأَةٌ، اِثْنَانِ، اِثْنَانِ аввалида бўлган ҳамзалар ҳам васлийя ҳамзасидир.

وَأَسْمُهُ، وَأَبْنُهُ، وَأَبْنَتُهُ..... الخ

Қоида: Ушбу исмларга (ال) кирса ҳамзаси соқит бўлиш билан касрани (ال)нинг ломига кўчирилади.

الإِسْمُ، الإِبْنُ، الإِبْنَةُ..... الإِثْنَانِ، الإِثْنَانِ.

Танбеҳ: الإِسْمُ، الإِبْنُ، الإِبْنَةُ..... الإِثْنَانِ، الإِثْتَانِ каби исмларни ҳамзаларини қатъий қилиб, ломларини суқун ҳолда истеъмол қилиш хато ҳисобланади.

Танбеҳ: الْمَرْؤُ، الْمَرْأَةُ (ال) кирса ҳамзаси батамом туширилиб, "мим"лари фатҳа бўлади. الْمَرْؤُ، الْمَرْأَةُ каби.

5) Ва яна وَالَّذِي، وَالَّتِي каби исми мавсулаларнинг аввалида келган ҳамзалари ҳам мавсуладир. وَالَّذِي، وَالَّتِي каби.

Қоида: Васл ҳолида ҳамзаи қатъийларни тушириб ўқимоқ хато бўлгани каби ҳамзаи васлийяни тушириб ўқимоқ улкан хатолардан саналади. Масалан وَأَكْرَمَ، فَأَدْخَلَ демоқ лозим. Аммо وَأَكْرَمَ، فَأَدْخَلَ демоқ хато бўлади.

وَأَسْمُ، ابْنُ، أُمْرَأَتُهُ деб айтмоқ лозим. Аммо ابْنُ، أُمْرَأَتُهُ деб айтиш хато ҳисобланади.

§-78

اجتماع ساكنين

Икки суқун жамъ бўлиши

Икки суқунли ҳарф ёнма-ён жамъ бўлса "ижтимоъ сокинайн", дейилади. فَتَحَ، نَصَرَ، ضَرَبَ каби.

Аввалги суқун саҳиҳ ҳарфда келгудек бўлса талаффузи мумкин эмас. Араб тилида бу кўринишда икки суқун жамъ бўлиши жоиз эмас. Аммо форс ва турк тилларида баъзи калималар зоҳирий кўринишда бордир.

فارسي: كَرْدَ، مَرَدَ، هَسْتَ، نَيْسْتَ

تركي: قَارَتَ، دُورَتَ، يُورَطَ، آندَ

Танбеҳ: زَيْدٌ، بَكْرٌ، عَمْرُو каби калималарда вақф ҳолатида зоҳир икки суқун жамъ бўлгани бор. Лекин бу икки суқун жамъ бўлиши зоҳирий холос. Аслида эса йўқдир. Зеро

ушбу исмларнинг охиридан олдинги ҳарф аслида сукунли бўлсада вақф ҳолатида бир заммани унча билдирилмаган ҳолатда ҳаракатлантирилади. Гўёки *بَكَرٌ، عَمْرُو* дегани каби эшитилади.

Аввалги сукун иллат ҳарфида бўлиб, ундан олдинги ҳаракати иллат ҳарфига мувофиқ ҳаракат бўлса ва иккинчи сукун идфом бўлмаса талаффуз қилиш мумкин. Шу билан бирга арабий каломда кароҳиятли саналади.

Масалан: *لَيَقُولُ، لَيَبِيعُ، لَيَأْفُ* дейилмайди. Балки иллат ҳарфини ҳазф қилган ҳолда *لَيَقُلُ، لَيَبِيعُ، لَيَخْفُ* дейилади. Аммо вақф ҳолатида эса жоиздир. *يَعْلَمُونَ، تُكذِّبَانِ، مُبِينٌ* каби.

Аввалги сукун иллат ҳарфида бўлиб, иккинчи сукун ташдидли бўлса талаффуз қилиш мумкин. Арабий каломда кароҳиятсиз жоиздир. *الْمَادَّةُ، الدَّابَّةُ، الْجَادَّةُ* каби.

Ва яна *حُوبٌ* каби *حَابٌ*нинг мажҳули бўлиб, *مُفَاعَلَةٌ* бобидаги мозий сийфасининг бир музоъафидир.

Икки сукун жамъ бўлиши бир калима ичида жоиз бўлмагани каби икки калима орасида бўлса ҳам жоиз эмас.

Фаразан охири сукун бўлган бир калимани аввалида ҳамзаи васлийя бўлиб, уни бир калимага васл қилиб сўзлаш лозим бўлса, ҳамзаи васлийя тушиб кетиши оқибатида икки калима орасида икки сукун жамъ бўлиши лозим бўлади. Шу тақдирдаги аввалги сукун иллат ҳарфи бўлса шу иллат ҳарфи ҳазф қилинади. *خُذُوا أَمْوَالَكُمْ، خُذُوا أَمْوَالَكُمْ، خُذُوا أَمْوَالَكُمْ* каби.

Ва яна *أَبُو الْقَاسِمِ، أَبَا الْقَاسِمِ، أَبِي الْقَاسِمِ* каби.

Ва яна *إِلَى الْأَمْرِ، عَلَى الْخَيْرِ، فِي الْمَدْرَسَةِ، اسْمَعُوا الْهَدْيَ* каби.

Аввалги сукун саҳиҳ ҳарфи бўлса касра ёки замма ёки фатҳа билан ҳаракатлантирилади.

Касра билан ҳаракатлантириладиганлари

دَخَلَتِ الْمَرْأَةُ، عَنِ الْعَالَمِينَ، إِنْ اجْتَمَعُوا، إِنْ اجْتَهَدَ، أَوْ الْمَالُ، مَنِ الْخَارِجُ، هُمُ الْعَالِبُونَ، أَنْتُمْ
الْفُقَرَاءُ، جَمَعْتُمُ الْمَالَ، هَدُوا الْقَوْمَ، فِيهِمُ الْعُلُومُ، مِنَ الْمَسْجِدِ، مِنَ الْمَدْرَسَةِ....

Ва яна танвинли исмдан сўнгра ҳамзаи васлийяли бир исм тасодиф бўлса икки сукун жамъ бўлмаслиги учун танвинни касра этилади. زَيْدُ الْعَالِمِ، زَيْدُ الْعَالِمِ، زَيْدُ الْعَالِمِ кабики, буларни زَيْدِنِ الْعَالِمِ، زَيْدِنِ الْعَالِمِ، زَيْدُنِ الْعَالِمِ деб ўқилади.

§-79

Идғом ва эълол

Калимада бир ҳарф такрор этилса яъни бир-бирига яқин қилиб икки дафъа зикр этилса кўпинча бир-бирига идғом қилинади. Шу икки ҳарф бир ҳарф каби ташдид билан талаффуз этилади.

Идғом – икки ҳарф бир ҳарф каби иккилантриб ташдид билан талаффуз қилмоқ, деганидир. الْمَدُّ، الضَّرُّ، الْعَدُّ، السَّبُّ кабики, булар аслида الْمَدُّ، الضَّرُّ، الْعَدُّ، السَّبُّ деб ўқилади.

Бир-бирига идғом этилган икки ҳарф гўёки бир ҳарф ҳукмида ҳисобланади. Таъбир қилишда эса, "ҳарфи мудғам" ёки "ҳарфи мушаддад" деб номланади. Идғом бўлган ҳарфлар энгил бўлиши учун ёзилишда фақат бир ҳарф каби ёзилади. Идғом этилгани маълум бўлиш учун устига қуйидаги ташдид " аломати қўйилади.

Эълол – калимани энгиллатиш учун ҳарф иллатни ўзгартиришга айтилади. قَوْلٌ، يَيْعُ каби сўзларни эълол қилинганида بَاعَ، قَالَ، бўлгани каби.

Эълол яъни ҳарф иллатни ўзгартириш тўрт кўринишда бўлади. 1) Қалб. 2) Ҳазф. 3) Искон. 4) Нақл ҳарака.

Қалб

Қалб – бир ҳарфни иккинчи бир ҳарфга алиштириб талаффуз этиш, деганидир. Уни табдил, деб ҳам номлаш мумкин.

قَوْلَ – قَالَ، بَيْعَ – بَاعَ، اِوْرَادَ – اِوْرَادَ، اِوْجَادَ – اِوْجَادَ، مِوْزَانَ، مِوْزَانَ، مِوْرَاثَ، مِوْرَاثَ، فَآلُ – فَآلُ، شَأْنُ – شَأْنُ، اِئْمَانَ – اِئْمَانَ.

Танбеҳ: Ушбу қалб ва табдил қоидаси кўпинча иллат ҳарфи ва ҳамзада воқеъ бўлади.

Қоида: اِفْتِعَالَ бобининг мисолларида "вов" билан "йо" اِفْتِعَالَ нинг "то"сига яқин бўлганида, ўша "вов" ёки "йо"ни "то"га қалб қилинади.

اَوْتَعَاظُ – يَوْتَعِظُ – اَوْتَعَاظُ кабики, аслида اِتَّعَظُ – يَتَّعِظُ، اِتَّعَاظُ

اِئْتَسَّرَ – يِئْتَسِرُ – اِئْتَسَّرَ кабики, аслида اِئْتَسَّرَ – يِئْتَسِرُ – اِئْتَسَّرَ

Қоида: اِفْتِعَالَ бобининг вазндаги ف баробарида د، ذ، ز ҳарфларидан бири келса афтиعال нинг "то"си шу ҳарфга қалб қилинади. اِذْتَعَارَ، اِذْتَمَاعَ، اِذْتَكَّارَ кабики, аслида اِذْتَعَارَ، اِذْتَمَاعَ، اِذْتَكَّارَ эди.

Қоида: Баъзида ушбу (تَا) дан сўнгра (د)га қалб қилинади. اِزْتَوَّاجَ، اِزْتَحَامَ، اِزْتِيَادَ кабики, аслида اِزْتَوَّاجَ، اِزْتَحَامَ، اِزْتِيَادَ эди.

Қоида: اِفْتِعَالَ бобининг вазндаги ف баробарида ص، ض، ط، ظ ҳарфларидан бири бўлса "та" си "та"га қалб қилинади.

اِصْطِرَابَ، اِصْطِرَابَ، اِطْتِرَادَ، اِظْتِلَامَ кабики, аслида اِصْطِرَابَ، اِصْطِرَابَ، اِطْتِرَادَ، اِظْتِلَامَ эди.

Қоида: اِفْتِعَالَ бобининг вазндаги ف баробарида

(ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ص، ض، ط، ظ، ه) ҳарфларидан бири бўлса музореъсида афтиعال "то" сани шу ҳарфларнинг бирига қалб қилиб, ҳаракатини олдиндаги ҳарфга кўчириб, идғом қилмоқ жоиздир.

يَقْتَتِلُ - يَقْتُلُ، يَنْتَثِرُ - يَنْثُرُ، يَبْتَدِلُ - يَبْدُلُ، يَعْتَدِرُ - يَعْدُرُ، يَفْتَرِقُ - يَفْرُقُ، يَنْتَزِعُ - يَنْزِعُ،
يَيْتَسِمُ - يَيْسِمُ، يَخْتَصِمُ - يَخْصِمُ، يَنْتَضِلُ - يَنْضِلُ، يَلْتَطِمُ - يَلْطِمُ، يَنْتَظِرُ - يَنْظُرُ، يَهْتَدِي - يَهْدِي.

Ушбу музореълари: فا ларининг касралари билан

(يَقْتَتِلُ، يَنْثُرُ، يَبْدُلُ، يَعْدُرُ، يَفْرُقُ، يَنْزِعُ، يَيْسِمُ، يَخْصِمُ، يَنْضِلُ، يَلْطِمُ، يَنْظُرُ، يَهْدِي) деб

айтмоқ жоиздир.

Мозийларида ушбу қоидага татбиқ этган ҳолда ўзгартириш баъзилар наздида жоиз бўлсада, қийинчилик борлиги учун жуда оз келгандир.

وَإِخْتَصَمَ ни ҳисм дейиш каби. فَتَلَ ни қатл демоқ ва яна.

Қоида: تَفَعَّلَ бобларида вазндаги ف баробарида мазкур икки ўн икки ҳарфдан бири бўлса ئا ларини ушбу ҳарфга қалб қилиб, идғом этмоқ жоиздир. Лекин мозийда сукун билан бошлаш мумкин бўлмаганидан зарурат бўлгани учун аввалига бир касралик ҳамза келтириш лозим бўлади. Ҳамда масдарларида бир қадар ўзгариш содир бўлади.

تَدَثَّرَ - يَتَدَثَّرُ - تَدَثَّرَ، إِذْثَرُ - يَذْثِرُ - إِذْثَارُ، تَذَكَّرَ - يَتَذَكَّرُ - تَذَكَّرَ، إِذْكَرُ - يَذْكُرُ - إِذْكَارُ،
تَزَمَّلَ - يَتَزَمَّلُ - تَزَمَّلَ، إِزْمَلُ - يَزْمِلُ - إِزْمَالُ، تَطَهَّرَ - يَتَطَهَّرُ - تَطَهَّرَ، إِطَهَّرَ - يَطْهَرُ - إِطَهَّارُ.

Қуръони каримда يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ، يَا أَيُّهَا الْمُزْمَلُ، يَطَهَّرُونَ، فَاطَهَّرُوا каби сийғалар ушбу қоидага биноан ўзгартирилгандир.

تَنَاقَلَ، يَتَنَاقَلُ، تَنَاقَلُ - إِتَاقَلَ، يَتَاقَلُ، إِتَاقَلُ

تَدَارَكَ، يَتَدَارَكَ، تَدَارَكَ - إِدَارَكَ، يَدَارِكُ، إِدَارِكُ

Қоида: Музоъафларда такрор бўлган ҳарфларнинг баъзиларида иккинчи ҳарф "йо"га қалб қилинади.

التَّقَضُّضَ кабики, аслида التَّصَدُّدُ эди. التَّقْضِيَّ кабики, аслида التَّصَدِّيُّ эди. أَمَلَيْتُ кабики, аслида أَحَاجُ ёки الْحَاجُّ кабики, аслида أَحَاجِي эди. أَحَسَسْتُ кабики, аслида أَحْسَيْتُ эди. أَمَلْتُ эди.

§-80

حذف، اسكان ونقل حركة

Ҳазф, искон ва нақл ҳарака

Ҳазф – бир ҳарфни калимадан тушириб, сўзланмай қолдириш деганидир.

يَعِدُ нинг музореъси бўлган يُوْعِدُ ни "вов"ини тушириб дейилгани каби.

Қоида: Баъзи музоъафларда такрор бўлган ҳарфларнинг аввали ҳазф бўлиб истеъмол этилади. ظَلَّتُ кабики, аслида ظَلَلْتُ эди. مَسَّتُ кабики, аслида مَسَّتُ эди.

Қоида: تَفَعَّلَ, تَفَاعَلَ боблари музореъси мухотаб сийғасида икки "те" жамъ бўлиб қолганида бирини ҳазф этмоқ жоиздир.

تَتَكَلَّمُ, تَتَنَزَّلُ, تَتَكَبَّرُ кабики, аслида تَكَلَّمَ, تَنَزَّلَ, تَكَبَّرَ эди.

تَتَبَاعَدُ, تَتَجَاهَلُ, تَتَدَارَكُ кабики, аслида تَبَاعَدَ, تَجَاهَلَ, تَدَارَكَ эди.

Искон – ҳаракатли бўлган ҳарфни ҳаракатини ҳазф қилиб, сукунламоқга айтилади.

يَدْعُو, يَرْمِي кабики, аслида يَدْعُو, يَرْمِي эди.

الرَّامِي, الْهَادِي кабики, аслида الرَّامِي, الْهَادِي эди.

Нақл ҳарака – ҳаракатли бўлган ҳарфнинг ҳаракатини ё олдидаги ёки кейинидаги ҳарфга кўчирмоқ, деганидир.

يَقُولُ, يَبِيعُ, يَخَوْفُ кабики, аслида يَقُولُ, يَبِيعُ, يَخَوْفُ эди.

تَمَّتْ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى